

Norsk Arkivforum

15

Artikler og seminarinnlegg

Arkivarforeningen

Kristiansand 2001

ISBN: 82-548-0073-1
ISSN: 0800-3106 (hft)

Norsk Arkivforum er en skriftserie
utgitt av Arkivarforeningen,
c/o Riksarkivet, Oslo

Redaksjon: Roger Tronstad og Oddleif Lian
Statsarkivet i Kristiansand

Trykk: Edgar Høgføldt a.s., Kristiansand, 2001

Forord

Dette nummeret av Norsk Arkivforum inneholder først to artikler. Resten av bidragene består av seminarinnlegg.

Det ene innlegget er fra seminaret "Etikk og arkivfaglige problemstillinger", som Arkivarforeningen arrangerte 24. november 1999. Det har dessverre ikke vært mulig å få de andre foredragsholderne på seminaret til å levere manuskriptene sine til trykking i Norsk Arkivforum.

Resten av bidragene er innlegg fra seminaret "Kassasjon og tap av arkiver - konsekvenser for forskningen", arrangert av Arkivarforeningen 2. november 2000. Alle innlegg som ble holdt på dette seminaret, trykkes her.

Kristiansand, april 2001

Oddleif Lian

Roger Tronstad

Innhold

	Forord	3
<i>Harald Hals</i>	Høyres arbeiderbevegelse – vekst og fall	7
<i>Sigurd Rødsten</i>	Legekontorene for sjømenn	72
	<i>Etikk og arkivfaglige problemstillinger:</i>	
<i>Jørgen H. Marthinsen</i>	Etikk og arkiv	93
	<i>Kassasjon og tap av arkiver – konsekvenser for forskningen:</i>	
<i>Vilhelm Lange</i>	Velkommen til seminar	109
<i>Lars Thue</i>	Når samfunnet stort sett er usynlig og usannsynlig og forskningen dessuten er uforutsigelig, hvorfor skal arkivaren bekymre seg om prinsippene for kassasjon?	111
<i>Ole Kolsrud</i>	Hvilke virkninger har tap eller kassasjon av arkivmateriale for brukerne: for arkiv- skaperne, for partene og for forskerne?	119
<i>Kjetil Skogrand</i>	Lek med fyrstikker. Norske forsvarsarki- ver i etterkrigstiden	131
	Bidragstyttere til denne utgivelsen	141
	Tidligere utgivelser	142

Høyres arbeiderbevegelse - vekst og fall

At Høyre noen gang har hatt en arbeiderbevegelse, er i dag lite kjent. Det er ikke mange historikere som har behandlet dette. Den som mest utførlig har tatt for seg bevegelsen, er Edvard Bull d.y. Han skriver en del om virksomheten i Smålenene i sitt doktorarbeid "Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd", utgitt i 1958. Mer kortfattet er Alf Kaartvedt i første bind av Høyres historie, "Drømmen om borgerlig samling 1884 – 1918". Den sørgelige situasjonen for bevegelsen i mellomkrigstiden, skriver Rolf Danielsen litt om i annet bind av samme verk, "Borgerlig oppdemningspolitikk 1918 – 1940". Jostein Nerbøvik har en summarisk fremstilling i førsteutgaven av sin bok "Norsk Historie 1814 – 1940", vesentlig for å illustrere de indre motsetningene og ulikhetene i Høyre. Bevegelsen nevnes også av Carl Joachim Hambro i "Oslo Høire gjennom 50 år". Enkelte hovedoppgaver, vesentlig fra 1970- og 1980-årene, nevner også Høyres forhold til arbeiderne og den konservative arbeiderbevegelsen. Stort mer finnes ikke.

Hvorfor er ikke mer skrevet? Har emnet ikke fristet norske historikere på grunn av deres politisk sett ofte radikale innstilling? Kan det ha stått for dem som helt utenkelig og ikke verd å nevne at arbeidsfolk virkelig kunne sympatisere med Høyre? Hva nå enn årsakene kan ha vært, også en undersøkelse av Høyres arbeiderbevegelse hører etter min mening med for å få et mer fullstendig bilde av det politiske livet og politiske strømninger fra cirka 1890 og fram til omkring 1910. I det nedenstående vil det bli gitt en fremstilling av bevegelsens oppkomst, velgergrunnlag, hvem som sto bak den, agitasjon og ideologi, hvordan stortingsmennene utgått fra den opptrådte, foreninger og organisatorisk oppbygging, samt forholdet til partiledelsen og indre stridigheter som var medvirkende til undergangen.

Valgene

Stemmerettsreformen i 1884 ble gjennomført mot konservativ motstand, men ga likevel Høyre sjanser. Reformen førte til at i sentrale Østlands-amt som Akershus, Smålenene og Buskerud kunne mer enn halvparten av alle mannlige industriarbeidere over 25 år få stemmerett om de avla ed på å

overholde Grunnloven. Her fantes sagbruk og annen industri hvor arbeiderne hadde lønn som overskred stemmerettsgrensene på kr 500 i skattbar inntekt på landet mot kr 800 i byene. I Smålenene var alt i 1885 antallet stemmeberettigede i Borge blitt fordoblet, i Onsøy tredoblet og i Glemmen firedoblet. Også i Lillestrøm steg antallet stemmeberettigede kraftig; i 1879 var det ikke flere enn ni som hadde stemmerett, i 1885 kunne 208 bli stemmeberettigede.¹

At arbeiderne i sagbruk- og industristrøk i langt sterkere grad enn tidligere utgjorde et verdifullt velgerpotensiale, sto klart for mange konservative aviser. De tok til å drøfte hvordan man best skulle vinne stemmeberettigede arbeidsfolk for Høyres sak. Både i Smålenene og Akershus ble spørsmålet reist alt ved valget i 1885 om det ikke ville ha en god virkning om også arbeidere kunne bli valgt. I første omgang gjaldt det særlig å få dem satt opp på valgmannslistene. Uten kamp gikk ikke dette. Trolig virket sosiale fordommer blant tradisjonelle høyrevelgere innen borgerskap og embetsstand. Smaalenenes Amtstidende mente at Høyre hadde alt å vinne på stemmerettsutvidelsene og fikk styret i høyreforeningen i Fredrikshald til å foreslå en arbeider satt opp på valgmannslista, men han falt igjennom ved prøvevalget. Likere gikk det der i byen heller ikke ved valgene i 1888 og 1891. Ugeblad for Fredrikstad og Omegn, som også var en forkjemper for arbeidere i konservative tillitsverv, hadde større hell med seg. En sliper fra Stang & Breckes Brug ble satt opp på den konservative valgmannslista i 1885. Arbeidere kom også med på lista i 1888 og 1891. Da ble det også satt opp arbeidere på de konservative valgmannslistene i Borge og Glemmen. For Ugeblad for Fredrikstad var dette langt fra nok. Det mente alt i 1885 at arbeidere som støttet Høyre nok ville ha «nogen af sine egne frem» på Stortinget, men tilføyde at dette ville ta litt tid.²

I Akershus ble Skedsmo med den store arbeiderbefolkningen omkring Lillestrøm og Strømmen en hovedbase for Høyres virksomhet blant arbeiderne i amtet. Også her var det den lokale Høyre-avisen, Akershus, som i 1885 gikk i spissen og fikk stilt opp en arbeider på den konservative valgmannslista. Venstre ble hånet for ikke å gjøre noe tilsvarende. Selv om valgdeltakelsen var lav, mente avisen at arbeiderstemmene var årsaken til at Høyre nesten vant valget i Skedsmo. Også her var det imidlertid skepsis blant mer tradisjonelle høyrevelgere mot arbeidere som tillitsvalgte.

¹ Edvard Bull, *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd*, Oslo 1958: 291. Harald Hals, *Lillestrøms historie*, bd. I, Skien 1978: 221, 223.

² Bull 1958: 81-82, 86, 218, 220 - direkte sitat.

Storbonden Jens Selboe, tidligere stortingsmann og nå viseformann i den ultrakonservative Novemberforeningen i Akershus, hevdet at det var bøndene og de som eide fast eiendom, ikke arbeiderne, som skulle styre landet. Ved valget i 1888 ble det strid i Skedsmo Høyre om arbeidernes og bøndenes representasjon på valgmannslista. Det hele endte med at ingen arbeider ble satt opp. Tross dette vant Høyre en solid seier både i Skedsmo og i hele amtet, og den ble for en stor del tilskrevet arbeiderstemmer. Flere aviser skrev at det hadde vist seg at overalt var flertallet av de stemmeberettigede arbeiderne konservative. De burde få sin belønning. Akershus trakk fram sagbruksarbeideren August Thoresen, kjent fra kristelig arbeid i Lillestrøm, som en utmerket fremtidig stortingskandidat, og på valgmannstinget ble han kåret som 1. suppleant.

I 1891 gikk det ikke så godt for Høyre i Akershus. Valgseieren ble knappere enn i 1888. I enkelte kommuner så det ut til at arbeiderne sviktet. Nettopp dette fikk konservative aviser i amtet til å gå ivrig inn for at nå måtte Høyre sette den første arbeider på Stortinget, ellers kom arbeiderne til å støtte Venstre. Fortsatt var likevel ikke alle høyrefolk enige. I Akershus sto før valgmannstinget et inserat undertegnet av «Flere» om at det «vilde være lidet klogt at overlade nogen Plads til en Arbeider. Med al Respekt for Arbeiderne, tror vi dog at de under saa oprevne politiske Forhold som de nuværende, vanskelig paa en tilfredsstillende Maade vil fylde en Thingplads». Men slike argumenter gjorde ikke lenger virkning. Flertallet av Høyre-valgmennene i Akershus var nå villig til å gå langt for å sikre fremtidig arbeideroppslutning. August Thoresen var død, men de hadde to andre arbeiderkandidater å velge mellom som stortingsrepresentant, sagbruksarbeiderne Nils Vittenberg fra Strømmen og Johan Thoresen fra Lillestrøm (August Thoresens bror). Avisene anbefalte stort sett Vittenberg som hadde deltatt aktivt i lokalpolitikken, men han var svenskfødt. Dette var visstnok hovedårsaken til at Thoresen ble kåret som stortingsmann.

Før neste stortingsvalg i 1894 utnyttet Høyre at Thoresen var den første arbeider som kunne ta plass på Stortinget. Selv opptrådte han på en rekke valgmøter som arbeiderrepresentant og forkjemper for arbeidernes interesser. Kjente menn i Høyre gjorde ikke hans rolle mindre. En av dem var tidligere statsråd Niels Hertzberg som i en valgtale på Lysaker hevdet at «Arbeiderne nu havde faaet en Betydning som aldrig før». Valget av Thoresen viste at «var der gjort noget for Arbeiderne, havde Høire været

med».³ Morgenbladet hevdet at knapt noen på Stortinget hadde «været lagt saa for Had og været Gjenstand for saa gemene Angreb fra det «arbeidervennlige og frisindede» Parti» som han. Med ære hadde han likevel hævdet den vanskelige Stilling, der var ham overdraget».⁴ Thoresen rykket opp fra å være amtets 4. representant til å bli 2. representant. Inn i Stortinget fikk han denne gangen også følge av to andre arbeidere valgt inn av Høyre. Det skyldtes valgresultatene i Smålenene og Buskerud.

I Smålenene var Høyre oppsatt på å gjenvinne amtet etter et meget knapt valgnederlag tre år tidligere. Stemmeberettigede arbeidere i industri- og sagbruksstrøk var interessante målgrupper og partiet greide her å få innpass blant dem. Delvis på grunn av inntrykkene og frykten etter de harde arbeidskonfliktene ved Lisleby (se nedenfor), stemte trolig flertallet av arbeiderne i de folkerike industri- og sagbruksstrøkene rundt Halden, Fredrikstad og Sarpsborg konservativt. Morgenbladet skrev at det »talte stort til disse Distrikters Arbeideres Fordel, at de har forstaaet at de bør slutte sig til det Parti, der har Arbeidernes sande Vel, for Øie, og ikke til det Parti <...> som forstaaer at bruge Arbeiderne naar de først vil lade sig bruge».⁵ Også i Smålenene ble motstanden mot arbeidere i tillitsverv brutt. Høyres valgmenn kåret nå som amtets 2. representant på Stortinget Ole Christian Haagensen, bordsorterer ved Gresvig Brug i Onsøy. Han ble sittende fram til år 1900.⁶

I Buskerud satte også Høyre mye inn på å vinne arbeiderstemmene. Venstre hadde seiret i 1891. I 1894 tapte partiet, men først etter en hard og bitter valgkamp og et omtvistet valgresultat som førte til omvalg. Arbeiderstemmene i sagbruks- og industristrøkene rundt Drammens-vassdraget gjorde utslaget. «Belønningen» uteble ikke. Etter eksempel fra Akershus og Smålenene satte også Høyre-valgmennene i Buskerud inn en arbeider på Stortinget. Valgt ble avholdsmannen og legpredikanten Anton Engen, arbeider på T. Backes Dampsag i Mjøndalen.⁷ Tre år senere måtte han vike

³ Morgenbladet 10.07.1894, nr. 365.

⁴ Ibid. 01.09.1897, nr. 519 - om Thoresens valgvirksomhet i 1894 og 1897.

⁵ Ibid. 11.10.1894, nr. 549.

⁶ Morgenbladet 07.10.1894, nr. 542. 11.10.1894, nr. 549. Bull 1959: 238. Tallak Lindstøl, *Stortinget og statsraadet 1814 - 1914*, bd. 1, Kristiania 1914: 316.

⁷ Morgenbladet 07.10.1894, nr. 541, 25.11.1894, nr. 648, 13.12.1894, nr. 688. Høyre vant Drammen by takket være arbeiderstemmene. Det ble avgitt 1074 høyrestemmer mot 520 venstrestemmer. På byens valgmannsliste hadde Høyre satt opp 6 sjømenn og 9 arbeidere, 43 % av hele valgmannskollegiet; *ibid.* 10.11.1894, nr. 611, 13.11.1894, nr. 616.

plassen igjen på grunn av ny venstreseier, men i 1900 kom han atter inn på Stortinget .

Også i hovedstaden var nå Høyre fullt klar over betydningen av arbeiderstemmene. Morgenbladet mente i 1894 at over halvparten av de stemmeberettigede i Christiania var arbeidere, de utgjorde omkring 10 000 potensielle velgere. At flertallet av dem kom til å stemme Venstre, var avisen klar over. Det var Venstre, støttet av sosialdemokratene, som hadde sørget for å få arbeidere innført i valgmannstallene, og det var Venstre som rådde over Christiania Arbeidersamfund og byens fagforeninger. Morgenbladet regnet likevel optimistisk med at «adskillige Tusinder af Hovedstadens Arbeidere <var> konservative - hvormange det vil Tiden vise».⁸

Nettopp disse «tusinder» av konservative arbeidere gjaldt det for Høyre å få fram til valgurnene. For første gang ble arbeidere satt opp på den konservative valgmannslista i Christiania. Av 345 valgmann var 29 ufaglærte arbeidere, 34 håndverkssvenner eller fagarbeidere og 15 arbeidsformenn.⁹ At hensikten var å tiltrekke arbeidervelgere, la ikke den konservative pressen skjul på. Men mellom linjene kunne leses at det hadde kostet kamp å få med så mange arbeidere på lista. Morgenbladet fastslo at man på den ville savne mange «kjendte og fremskudte Mænd med god Klang. Det er disse Mænds Hæder, at de fleste af dem selv har ønsket at træde tilbage for at give Plads for de nye Forholds nye Mænd - i nyttig Forstaaelse af, at et Valgmandshverv ikke er en livsvarig Tillidspost, men at skiftende Tider ogsaa <...> skaber skiftende Behov». Sterke krefter i Christiania Høyre var villige til å gå enda lenger for å få tilstrekkelig arbeiderstemmer til å vinne valget. En av stortingsplassene burde tildeles en "Repræsentant for Arbeiderstanden». Morgenbladet mente at det var rimelig at man fulgte eksemplet som Høyre i Akershus hadde satt tre år tidligere. Christiania konservative arbeiderstand talte «saa mange dygtige og hæderlige Mænd, at det viselig <ville> lykkes inden den at finde en Mand, der med Ære kunne repræsentere sin Klasse».¹⁰

⁸ Ibid. 02.10.1894, nr. 530.

⁹ Lista hadde fortsatt et flertall av personer fra "høyere" sosiale lag som fra før av utgjorde Høyres kjernetropper i hovedstaden. På den var satt opp 41 embetsmenn, 66 forretningsmenn, 23 fabrikkieiere, driftsbestyrere eller ingeniører, 50 bestillingsmenn og funksjonærer, 57 håndverksmestre, 19 i akademiske "frie" yrker, 11 lærere; ibid. 07.10.1894, nr. 543.

¹⁰ Ibid.

Tross all arbeidervennlighet tapte Høyre for første gang hovedstadsvalget. I stedet ble det Venstre som først valgte en arbeider fra hovedstaden som stortingsmann, typograf Andreas Andresen.¹¹ Men valgnederlaget var knapt. For Høyre ble det derfor fortsatt fristende å trekke til seg arbeidere ved å sette dem inn i tillitsverv. Gnisningene blant hovedstadens konservative om hvor langt man skulle gå, lot seg likevel ikke lenger skjule. Ved nominasjonen av henholdsvis bystyre- og formannskapsrepresentanter samme høst kom dette helt klart fram. Til bystyret ble nominert to arbeiderrepresentanter, men til formannskapet ingen. Morgenbladet måtte forklare hvorfor arbeiderne ble holdt utenfor det mest prestisjefylte og betydelige kommunale organet; arbeidet i formannskapet tok så mye av arbeidstiden at arbeidsfolk neppe ville ha råd til å sitte der. Også kommunevalgene tapte Høyre, og for Morgenbladet sto det helt klart at nederlaget skyldtes arbeideropplutningen om Venstre.¹²

Christiania Høyre ga likevel ikke opp håpet om å få tilstrekkelig arbeiderstemmer til å vinne tilbake hovedstaden. I 1897 ble valgmannslista gjort enda litt bredere. I alt besto den av 360 personer, av disse kunne 89 sies å tilhøre «arbeiderklassen». På nytt var det forutsetningen at en av stortingsmennene skulle være arbeider om Høyre vant Christiania-valget.¹³

Så skjedde ikke denne gangen heller, men i 1900 vendte det seg. Frafall av arbeiderstemmer, nok stort sett på grunn av overgang til Arbeiderpartiet, men også fordi trolig noen flere stemte med Høyre, førte til at Venstres storhetstid i hovedstaden tok slutt. Høyre fikk stortingsmandatene. Etter atskillig strid ble løftet om også å sende en arbeider på Stortinget oppfylt. Valgt ble Herman Hermansen.

---

¹¹ Ibid. 13.10.1894, nr. 555. Ifølge avisen fikk Venstre 8325 stemmer, mot Høyres 7960 stemmer.

¹² Ibid. 19.12.1894, nr. 705. Se også 28.11.1894, nr. 647, 04.12.1894, nr. 705. Ifølge avisen fikk ved formannsvalget Høyre 7250 stemmer, Venstre 7550 stemmer, sosialistene 590 stemmer. Ved representantvalget fikk Høyre 7036 stemmer, Venstre 8182 stemmer, sosialistene 481 stemmer.

¹³ Ibid. 12.10.1897, nr. 617 - direkte sitat, 13.10.1897, nr. 628. På valgmannslista kom fra "arbeiderklassen" 19 ufaglærte, 55 håndverkssvenner eller fagarbeidere og 15 formenn. Lista hadde ellers følgende sammensetting: 46 embetsmenn, 68 forretningsmenn, 52 bestillingsmenn/funksjonærer, 28 fabrikkere, driftsbestyrere eller ingeniører, 37 håndverksmestre, 3 vognmenn, 22 akademikere i frie yrker, 15 lærere.

Valgseieren kompenserte for at Høyre samtidig led nederlag i Smålenene. Tre år senere ble amtet gjenerebret. En ny arbeider ble nå sendt til Stortinget i Haagensens sted, filer ved Bjørneby Brug på Kråkerøy, Peder Pedersen.¹⁴ Han satt til 1912.

Nedenfor er satt opp en tabell over Høyres arbeiderstortingsmenn 1892 - 1912; personer som både ble betraktet og som betraktet seg selv som kroppsarbeidere.

Tabell 1
Høyres arbeiderstortingsmenn 1892 - 1912

Valgkrets	1892-94	1895-97	1898-1900	1901-03	1904-06	1907-09	1909-12
Akershus	1	1	1	1	1		
Buskerud		1		1	1		
Smålenene		1	1		1		
Glemminge Christiania				1	1*	1	1

* Egentlig 1. suppleant, men møtte istedenfor Francis Hagerup til hans avgang som statsminister i mars 1905.

Som man ser hadde partiet i disse årene fra en til fire stortingsmenn med arbeiderbakgrunn.¹⁵ Sammenliknet med Venstre og Arbeiderpartiet hadde Høyre en ganske stor arbeiderrepresentasjon. Johan Thoresen var eneste arbeider på Stortinget fram til 1894, i 1895 - 1897 var halvparten av arbeiderrepresentantene høyremenn, mellom 1898 og 1900 tilhørte tre av de fem arbeiderstortingsmennene Høyre, i 1901 - 1903 hadde Høyre tre av de sju stortingsmennene med arbeiderbakgrunn og i 1904 - 1906 tre av seks med slik bakgrunn.¹⁶ At partiets stortingsgruppe var såpass bredt sosialt rekruttert, gjenspeiler trolig velgergrunnlaget. Hvor mange arbeidere som stemte Høyre er uråd å si, men i sentrale østlandsstrøk var det neppe få. En av årsakene til dette kan ha vært Høyres vilje til tidlig - før Venstre - å sette arbeidere inn i det høyeste av alle politiske verv, stortingsvervet.

¹⁴ Lindstøl, bd. 1: 686.

¹⁵ En alliert fikk også de konservative arbeiderstortingsmennene i arbeiderkandidaten fra Søndre Bergenhus amt, Peder Hansen, smedarbeider, senere formann, ved Laksevaag Maskin- og Jernskibsbyggeri. Han ble valgt som venstrerepresentant i 1900, men sluttet seg under de indre partistridighetene til Christian Michelsen og gikk inn i Samlingspartiet. I årene 1905 - 1906 møtte han fast som Michelsens vararepresentant.

¹⁶ Jf. Rolf Danielsen, *Det norske Storting gjennom 150 år*, bd. 2, Oslo 1964: 83.

Velgerne

Hvilke grupper arbeidere var mest tilbøyelige til å stemme Høyre i 1890-årene og etter århundreskiftet? Politiske motstandere hadde sine svar på dette. En av påstandene fra venstrehold var at Høyre fikk mye av sin oppslutning fra innvandrede svenske arbeidere. Verdens Gang skrev hånlig i 1894 om «de fremmødte Svensker» ved stortingsvalget i Hurum, de «nationaliserede Svensker» i Strømmen og «de svenske Stenbrydere i Lier».¹⁷ I 1897 påsto flere venstreblad at høyreseieren i Smålenene for en stor del skyldtes stemmer fra svenskfødte arbeidere. I Idd hadde Høyre «udfoldet et storartet Arbeide for at skaffe indflyttede Svensker Statsborgerret og faa dem ind i Mandtallet, og disse var der, som afgjorde Valget».¹⁸

Beskyldningene om støtte fra svenskfødte innvandrede arbeidere var ikke noe Høyre kunne ta lett på; fordommene var for sterke. Sekretæren i den konservative amtsforeningen i Smålenene, Ole Berentsen, som satt inne med grundige lokalkunnskaper, hevdet at ved valget i 1897 var knapt 10 % av Høyres arbeidervelgere i amtet svenskfødte. I Idd var bare seks svensker før valget blitt registrert som norske statsborgere, men der hadde Høyre seirot med 13 % flere stemmer enn Venstre.¹⁹

Trolig hadde Berentsen rett i at svenskfødte arbeidere ikke sluttet opp om Høyre i særlig grad. Mellom 1898 og 1908 kan i Halden konservative Arbeiderforening ikke mer enn seks av 905 medlemmer identifiseres som svensker, enda byen hadde mange svenske innvandrere.²⁰ Trolig var flertallet svenskfødte arbeidere politisk sett temmelig passive.

Venstrepresen hadde også andre «forklaringer» på hvorfor Høyre fikk arbeiderstemmer. I Dagbladet ble i 1894 slike velgere kalt «de kjøbte Slaver og Befolkningens Berme». De konservative arbeidervelgerne i Modum ble skildret som «Uslinger der sælger sin Overbevisning og sine Stemmer for lidt Bokøl og nogle faa Kroner». Redaktør Olaf Thommessen i Verdens

---

¹⁷ Sitert i Morgenbladet 07.11.1894, nr. 604.

¹⁸ Sitert i Morgenbladet 09.11.1897, nr. 680.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Halden Historiske Samlinger, Fredrikshald konservative arbeiderforenings arkiv. Medlemsprotokoll nr. 1, 1898-1904, nr. 2, 1902-1906, nr. 3, 1902-1909.

Gang mente at det var «de mindst interesserede, mindst selvstendige og myndige Stemmeberettigede som har fyldt Høires Rækker».²¹

Utsagn som dette gjenga høyrepressen med glede som eksempler på Venstres demagogi og falske arbeidervennlighet.²²

Venstres og også Arbeiderpartiets lave vurdering av konservative arbeidervelgere, ofte betraktet som klasseforrædere, gir selvsagt intet svar på spørsmålet om hvem disse velgerne egentlig var. En analyse av valgresultatene i de tre Østlands-amtene som hadde konservative arbeidere som stortingsrepresentanter, er mer opplysende.

I Akershus fikk i 1891 Høyre cirka 53 % av stemmene, 3189 velgere sluttet opp om partiet. Stortingsvalget i 1894 vant Høyre med cirka 57 %, partiet fikk 4737 stemmer. Ser man på fordelingen av høyrestemmene i de ulike valgkretsene, fikk i 1891 Høyre 45.4 % og i 1894 44.1 % av det totale stemmetall fra følgende fire kommuner: Aker, Bærum, Skedsmo, Eidsvoll. I alle disse var trolig industri- og bruksarbeidere den største mannlige yrkesgruppen, og mange av dem hadde etter reglene fra 1884 fått stemmerett. Utvilsomt utgjorde de der en betydelig del av høyrestemmene. Et fellestrekk var at svært mange arbeidet i bedrifter med sterke filantropiske og paternalistiske tradisjoner. Støtten og hjelpen fra arbeidsgiverne var der, men også kontrollen og avhengigheten. Ifølge samtidig statistikk var i Aker over 60 % av arbeiderne ansatt i noe eldre bedrifter, gjerne innen tekstil- eller maskinindustrien, som for det meste lå i Nydalen eller langs Akerselva. 80 % av arbeiderne i Bærum var likeledes sysselsatt i tradisjonsrike bedrifter, som Høvik Glassverk, Bærums Verk, Snarøen Høvleri og Lysaker Sulfit og Papirfabrik. I Skedsmo var arbeiderinnslaget særlig sterkt. Industri- og bruksarbeiderne kan her ha utgjort mer enn 40 % av samtlige yrkesaktive. Over 80 % av dem arbeidet ved sagbrukene i Lillestrøm. Arbeiderinnslaget var også stort i Eidsvoll; her kan bortimot 80 % ha vært ansatt i «paternalistiske» bedrifter. Alt i 1884 - før stemmerettsutvidelsen - mente lokalkjente høyrefolk at takket være

---

²¹ Sitater i Morgenbladet 07.11.1894, nr. 604, 21.11.1894, nr. 632.

²² Se for eksempel Morgenbladet 21.11.1894, nr. 632. Avisen trakk fram det inkonsekvente i venstrefolks holdninger; man hadde så ofte hørt at de "stemmeretsløse skal være saa særlig udmerkede Folk <...> og at det vil blive en Berigelse for vort offentlige Liv at faa dem med". Men da stemmeretten ble utvidet og en del av de tidligere "udestængte" sluttet seg til Høyre, da ble de straks i venstrepressen betegnet som "uøvede, uinteresserede, uselvstændige og umyndige".

stemmene fra arbeiderne i Bønsdalen og på Eidsvold Verk «vilde vort Parti aldeles sikkert faa Overtaget i Eidsvold».²³ Ved stortingsvalget fire år senere tilbød Høyre arbeiderne ved Bøhns Fabriker, Eidsvold Verk og Berger Brug to valgmenn som de selv kunne plukke ut.²⁴

I Buskerud fikk Høyre ved stortingsvalget i 1891 2437 stemmer og i 1894 4025 stemmer. Ser man på fordelingen i valgkretsene fikk partiet i 1891 40 % og i 1894 41 % av det totale stemmetall fra følgende fem kommuner: Lier, Nedre Eiker, Øvre Eiker, Modum, Norderhov. I alle disse utgjorde industri- og bruksarbeiderne mellom 20 og 40 % av det totale antallet yrkesaktive. Også her arbeidet flertallet i tradisjonelle og paternalistiske bedrifter, for en stor del grunnlagt før 1870. I Lier kan ifølge samtidig statistikk over 90 % av industri- og bruksarbeiderne ha vært sysselsatt ved dampsgene der. I Nedre Eiker var omtrent 80 % sysselsatt ved sagbrukene, teglverkene, spinneriene og andre bedrifter i områdene rundt Mjøndalen. Yngvar Nielsen, som kom til Nedre Eiker for første gang i 1884, regnet bygda som Høyres sikreste bastion i Buskerud nettopp på grunn av arbeiderbefolkningen i Mjøndalen. Ennå 28 år senere skrev han at «for mig var det alltid kjært at komme til dette Sted, og jeg fikk der mange Venner».²⁵ I Øvre Eiker kan omtrent 80 % av industri- og bruksarbeiderne ha arbeidet ved sagbrukene og i tremasseindustrien, bedrifter som for en stor del lå i strøket omkring Hokksund. Også i Modum var trolig over halvparten av alle arbeidsfolk knyttet til sagbruk og tremasseindustri. Enkelte arbeidet også ved blåfargeverket. Sagbruk og tresliperier sysselsatte også flertallet av industri- og bruksarbeidere i Norderhov, her om lag 75 %.²⁶

I Smålenene fikk Høyre i 1891 2356 stemmer og i 1894 4221 stemmer. Fordelt på valgkretsene fikk partiet i 1891 44 % og i 1894 43 % av det

---

²³ Yngvar Nielsen. *Under Oscar II's regjering*, Kristiania 1912: 297. Bedriftene i Bønsdalen og Eidsvold Verk var ledet av henholdsvis rittmester Knudsen og Bache-Wiig, begge meget aktive høyrefolk.

²⁴ Valgene i Akershus 1891 og 1894, fordelingen av høyrestemmer, paternalistiske bedrifter mm: *Morgenbladet* 08.12.1894, nr. 675 - artikkel av T.W om forholdstallsvalg. Johan Vibe, *Norges Land og Folk, Akershus Amt*, Kristiania 1897: 106 - 113, 135 - 149, 170 - 173, 199 - 201, 239 - 243, 252- 257. Edvard Bull, *Eidsvoll bygds historie*, bd. 2, *Bygdehistorien 1800 - 1914*, Oslo 1961: 561.

²⁵ Yngvar Nielsen 1912: 221.

²⁶ Valgene i Buskerud 1891 og 1894, fordelingen av høyrestemmer, paternalistiske bedrifter mm: *Morgenbladet* 13.12.1894, nr. 688 - artikkel om forholdstallsvalg. Johan Vibe, *Norges Land og folk, Buskeruds Amt*, Kristiania 1895: 130 - 132, 138 ,150 - 151, 178 - 180, 218 - 220, 231 - 233, 250 - 253, 270 - 272, 276 - 278, 294 - 296.

totale stemmetall i kommunene Borge, Glemmen, Onsøy og Tune. I alle disse utgjorde industri- og bruksarbeiderne minst halvparten av alle yrkesaktive (i Borge cirka 60 %, i Glemmen omtrent 85 %, i Onsøy om lag 50 % og i Tune cirka 58 %). Flertallet arbeidet i tradisjonelle og paternalistiske bedrifter, i likhet med i Buskerud for en stor del grunnlagt før 1870. Ifølge samtidig statistikk gjaldt dette cirka 98 % av arbeiderne i Borge, 96 % i Glemmen, 95 % i Onsøy og 90 % i Tune. I alle disse kommunene var sagbruks- og høvlerivirksomheten dominerende, enkelte steder også med et visst innslag av teglverk og steinhoggerier. Høyre betraktet lenge området som sin faste bastion, da særlig Glemmen og Onsøy. Partiet sto også sterkt blant arbeiderne i Fredrikshald og Fredrikstad, begge byer der flertallet av arbeidsfolk var sysselsatt i sagbruks- og treforedlingsbedrifter som var preget av paternalistiske og filantropiske tradisjoner.²⁷

Stemmefordelingen for Høyre ved valgene i 1891 og 1894 i Akershus, Buskerud og Smålenene styrker Edvard Bull d.y.s tese om at flertallet av partiets arbeidervelgere var sysselsatt i sagbruks- og treforedlingsindustrien eller andre tradisjonelle bedrifter, gjerne grunnlagt før 1870 og med visse personlige bånd mellom arbeidsherrer og underordnede. De var det han kaller aksepterende arbeidere, folk som «oppfattet det bestående samfunnen i og for seg som godt, eller snarere som noe selvfølgelig og uungåelig. De regnet med at klasseforskjell <...> hadde det alltid vært og måtte det alltid være».²⁸ Ifølge Bull hadde de som regel vokst opp i et gammelt industrimiljø og var alt fra barndommen vant til sagbruksvirksomhet eller annen tradisjonell industriell virksomhet, dette da i motsetning til innflytterstrøk der arbeiderne ofte kom langveis fra og hadde en tendens til å bli mer radikale. Påstanden om oppvekstmiljøets eller innflyttingens politiske betydning må imidlertid sies å være det svakeste leddet i Bulls tese. Det foreligger ikke undersøkelser som fullt ut kan bekrefte den. Snarere må den for visse strøk avkreftes. Blant arbeiderne ved sagbrukene i Lillestrøm sto Høyre sterkt. Så å si alle var imidlertid innflyttere og om lag 25 - 30 % kom forholdsvis langveis fra.²⁹

---

²⁷ Valgene i Smålenene 1891 og 1894, fordelingen av høyrestemmer, paternalistiske bedrifter mm: Morgenbladet 11.10. 1894 nr. 628. N.A. Kiær, *Norges Land og Folk. Smålenene*, Kristiania 1885: 108 - 113, 151 - 173, 283. Bull 1958: 104 - 229.

²⁸ Bull 1958: 72.

²⁹ Bull 1958: 104 - 229, 370 - Bull innrømmer her at arbeiderne på Hafslund alt mens sagbrukene var dominerende der, utviklet protesterende radikale holdninger til tross for at de for det aller meste var født på stedet. Han tilskriver dette konjunktursvingninger og manglende arbeidsgiverautoritet. Se også Lillestrøm, bd. 1: 251 - 252.

Konservatismen blant arbeiderne på sagbrukene og i andre tradisjonelle og paternalistiske bedrifter kan trolig også forklares i andre forhold enn bare oppvekst og flytting. En del arbeidsgiveres sterke grep skal vi se på senere. Selve arbeidsmiljøet kan nok ha spilt inn. Arbeidet i tradisjonelle bedrifter som sagbrukene kunne være innfløkt samtidig som det var forholdsvis stabilt og trygt. Arbeiderne ble gjerne lenge på samme bruk. Det utviklet seg en viss fagstolthet og standsfølelse som kunne føre til at mange forsønte seg med egne kår og ikke hadde noen brennende ønsker om forandring. For arbeidsfolk med en slik innstilling var det naturlig å støtte Høyre. For dem sto partiet for stabilitet, ordnede forhold og samvirke med arbeidsgiverne.

Fagstolthet kombinert med håpet om sosialt avansement kunne også føre til sympatier med Høyre. Arbeidsformenn var gjerne konservative.³⁰ En del fagutdannede arbeidere og håndverkssvenner, folk fra mindre verksteder eller småbedrifter, sluttet seg også til partiet. Tar man for seg de fire kommunene i Akershus der Høyre på grunn av arbeiderstemmene sto sterkt, finner man at det der ikke bare fantes mange forholdsvis store tradisjonsrike og paternalistiske bedrifter, men også en rekke små verksteder med atskillige fagarbeidere og håndverkere. I Aker utgjorde disse ifølge samtidig statistikk ved midten av 1890-årene om lag 18 % av den yrkesaktive befolkning, i Bærum om lag 14 %, i Skedsmo og i Eidsvoll om lag 15 %. I to andre kommuner i amtet, Ullensaker og Nes, fikk Høyre over 5 % av stemmene. Flertallet av de som stemte konservativt der, var nok bønder, men en god del av håndverkerne og fagarbeiderne må også ha sluttet opp om Høyre, i begge kommunene utgjorde de over 15 % av samtlige yrkesaktive. I Buskerud var i Lier cirka 18 % av yrkesaktive fagarbeidere eller håndverkere ansatt i småbedrifter, i Nedre Eiker omtrent 17 %, i Øvre Eiker 20 %, i Modum 18 % og i Norderhov 19 %. Mange fagarbeidere og håndverkere ansatt i småbedrifter fantes også i andre kommuner der Høyre fikk over 5 % av stemmene, i Hurum 12 % av alle yrkesaktive, i Sigdal 17 %, i Hole 20 %, i Nes 11 % og i Gol 14 %. I Smålenene utgjorde i Borge håndverkere og fagarbeidere ansatt på småbedrifter omtrent 8 % av de yrkesaktive, i Glemmen og i Onsøy 7 % og i Tune 8 %. I andre kommuner der Høyre fikk over 5 % av stemmene var i Rygge cirka 11 % av de yrkesaktive håndverkere og fagarbeidere på småbedrifter, i Råde 14 %, i Skjeberg 11 %, i Eidsberg 13 % og i Rakkestad 11 %.³¹

---

³⁰ Jf. Bull 1958: 87.

³¹ Se notene 26, 28 og 29.

Pådriverne

Hvem var det som var klar over mulighetene Høyre hadde blant arbeiderne, og som ivret for å få dem fram til valgurnene? Venstrefolk og sosialister hevdet ofte at det var arbeidsgiverne og bruksfullmektigene som sto bak. Påstandene hadde mye for seg, særlig de første årene etter stemmerettsutvidelsen i 1884. Alt to år før reformen kom, begynte bestyrelsen av Christiania Seildugsfabrik, kaptein Henry Heyerdahl, å agitere blant arbeiderbefolkningen på Sagene. Tidligere hadde han bodd flere år i England og der sett toryenes arbeid blant arbeiderne. Nå vendte han seg til «mengden» og ville tale «opplysende Ord til denne». Til og med skeptikere innrømmet at Heyerdahl hadde «meget at sige mellem de arbeidende Klasser» og kjente til de «Stemninger der er raadende blandt disse». Selv mente han at han hadde fått 800 av de 1800 nye stemmeberettigede som Venstre hadde innregistrert i manntallet, til å stemme Høyre.³²

Heyerdahl benyttet visstnok ikke trusler. Andre konservative arbeidsgivere opptrådte mer aggressivt. Eierne av Lillestrøm Dampsag & Høvleri, Anders Olai Haneborg, bygget i 1892 bort mindre parseller til 88 av sine arbeidere så de skulle få stemmerett. Ved valgmannsvalget kom det fram at disse folkene brukte blå sedler med navnene til de konservative valgmannene. Tre år senere var Haneborg like aktiv. Før valgmannsvalget samlet han sine folk og holdt en lengre formaningsstale med advarsler om hva som ville skje om Venstre vant. Venstreavisene påsto senere at da Høyres nederlag ble kjent, trodde flere av Haneborgs arbeidere at de måtte gå fra bruket.

Fratredelser av politiske grunner var da heller ikke ukjent. Ennå i slutten av 1890-årene sto det i venstreavisen i Lillestrøm innlegg fra arbeidere som fortalte om det politiske presset de hadde vært utsatt for. De var blitt truet med «Opsigelse og Brødløshed» om de ikke stemte Høyre. Johan Thoresen ble i 1897 spurt om han ikke visste at det ved Lillestrøm-brukene hadde forekommet politiske avskjedigelser og at bruksfullmektigene hadde stilt seg opp for å kontrollere arbeiderne når de la stemmesedlene i valgurnene. Venstreavisen slo fast at var dette ukjent for Thoresen, da var han «den mest uvidende voxne Mand i Lillestrøm og mere uvidende end det mindste Barn». Påstandene ble aldri benektet. Det kan tyde på at de var sanne. Forholdene i Lillestrøm var små og kontrollerbare, og venstreavisen kunne

---

³² Nielsen 1912: 137, 225.

ikke straffet innbille sine lesere hva som helst. I andre saker var høyrefolk påpasselige og sørget for å få redaktøren dømt for injurier.³³

Heller ikke i Smålenene var det ukjent at arbeidsgivere gikk hardt fram for å få sine underordnede til å stemme Høyre. I 1888 ble smed Markussen som arbeidet på et av teglverkene i Glemmen, oppsagt fordi han hadde debattert med høyremannen Anthon B. Nilsen på et folkemøte. Smedens arbeidsgiver forsvarte oppsigelsen med at Markussen tross advarsler hadde fortsatt å agitere. Politisk oppvigleri kunne ikke tolereres fra underordnede side uansett hvilket parti de tilhørte. Noen år senere oppsto den såkalte Lisleby-affæren. Høsten 1894 fikk 96 arbeidere ved Lisleby Brug avskjed. Delvis skyldtes nok dette driftsinnskrenkninger, men også brukseieren, konsul Wieses, uvilje mot at en del venstrefolk hadde stiftet fagforening. Affæren vakte uvilje og ble skarpt kritisert både i kommunestyret og på Stortinget. Den skremte nok en del arbeidsfolk til å stemme Høyre, noe som bidro til høyreseieren i Smålenene dette året.³⁴

Ifølge Bull var dette siste gangen arbeidsgiverne i amtet brukte trusler og oppsigelser som direkte påvirkningsmiddel under valgkampen. Det samme ser også ut til å ha vært tilfellet i Akershus og Buskerud. Bull setter dette i samband med bedre økonomiske konjunkturer. Det spørs om ikke de negative reaksjonene som Lisleby-affæren og andre politiske oppsigelser vakte, var en like god grunn til at konservative arbeidsherrer slo inn på en mildere kurs.³⁵

Politiske oppsigelser og utilbørlig press hørte tross alt til unntakene. Paternalistisk innstilte arbeidsgivere kunne være autoritære og uten sans for opposisjon, men den beskyttende holdning de hadde overfor sine arbeidere førte til at de foretrakk den myke linje. Bedriftstilstelninger med lovord og god bevertning var ikke ukjente, heller ikke for å fremme Høyres sak. Konservative arbeiderforeninger ble ofte støttet økonomisk. Mange arbeidsgivere sto bak arbeidet for å få trukket konservative arbeidere inn i politiske tillitsverv. I 1891 virket brukseierne og bruksfullmektigene i Lillestrøm iherdig for å få Johan Thoresen inn på Stortinget. Valgene i 1894 av Jon Anton Engen fra Buskerud og Ole Christian Haagensen fra Smålenene ble også støttet av arbeidsgivere. Begge ble ansett som pålitelige menn. Om Haagensen het det i den lokale høyreavisen at han hadde «et

³³ Lillestrøm, bd. 1: 228-229, 234, 249 – direkte sitat, 250.

³⁴ Bull 1958: 221 - 224, 229, 232 - 238 – Lisleby-affæren.

³⁵ Lillestrøm, bd. 1: 250. Bull 1958: 238 - 239.

aabent Blik for at Arbeidsherrers og Arbeidernes Interesser i mange Punkter er de samme».³⁶

Med seg i kampen om arbeidernes politiske holdninger hadde arbeidsgiverne de lokale høyreavisene. Vi vet lite om hvordan disse avisene ble finansiert, opplagstall og utbredelse, hvordan artikkelstoff, debattinnlegg og lederartikler ble valgt ut og presentert. Imidlertid er det overveiende sannsynlig at personer med økonomisk makt og stor lokal innflytelse hadde et avgjørende ord. Redaktørene var ofte unge og ble ikke sittende lenge i stillingene.

Enkelte aviser la særlig vekt på å henvende seg direkte til arbeiderne. Fredrikstad Blad ble da den ble grunnlagt i 1889, presentert som et arbeiderblad og fikk stor utbredelse blant arbeidsfolk. Bak den sto blant annet brukseierne Anthon B. Nielsen og Johan Jørgen Schwartz. I Lillestrøm gikk lokalavisen Akershus omkring 1890 over til Høyre og tok direkte sikte på å nå arbeiderne. For eieren, boktrykker Jens Saugstad, viste dette seg å være lønnsomt. Tidligere hadde avisen politisk sett vaklet en del. Nå tok brukseierne til å støtte den, ga rikelig med annonser og oppfordret sine folk til å lese den.³⁷

I Christiania var det Ørebladet, grunnlagt i 1890, som mest direkte henvendte seg til arbeidsfolk. Bladet var billig, abonnentsprisen bare 1 øre pr nummer og opplaget steg. Ved utgangen av 1894 ble avisen utgitt i nesten 12 000 eksemplarer.

Bak utgivelsen sto fra først av forretningsmennene C. Krebs og Halfdan W. Konow. Senere ble det endringer både i eierforhold og redaksjon, men Krebs og Konow fortsatte å ha stor innflytelse. Begge tilhørte Yngre Konservatives Forening i Christiania, der Konow var formann helt fra starten i 1891. Ørebladet kom følgelig til å målbære foreningens standpunkter, også i dens opposisjon til partiledelsen med Emil Stang i spissen. Konservative arbeidere ble sett på som potensielle forbundsfeller. Ørebladet hevdet stadig at de måtte trekkes inn i styre og stell. Både arbeidere og arbeidsgivere hadde felles interesser. Arbeiderne måtte bare få den rette forståelsen for tingenes sammenheng. Fremtredende menn i Yngre Konservatives Forening som støttet denne samarbeidslinjen, var foruten Konow og Krebs advokatene Karl Henrik Lous, Chr. Brinch, A. Eyeberg

³⁶ Bull 1958: 238 - direkte sitat, se også 77, 220, 225, 229. Lillestrøm, bd. 1: 246.

³⁷ Lillestrøm, bd. 1: 234, 238, 260. Bull 1958: 13, 225 - 226.

Ottesen, doktor H. Somerfelt og skribenten Johs. Martens. De kan ha vært påvirket av britisk «torydemokrati» og Bismarcks sosialpolitiske ideer.³⁸

Disse utenlandske impulsene sto i og for seg ikke i motsetning til eldre filantropiske og paternalistiske tanker om at den overordnede skulle ha omsorg for sine ansatte og sørge for deres sjelelige og timelige vel. Professor Yngvar Nielsen som hadde nær kontakt med Yngre Konservatives Forening, ikke minst i opposisjonen mot Emil Stang, var preget av disse ideene. Han omgikk arbeidere mer enn de fleste akademikere.³⁹ I sine mange taler beregnet på å påvirke dem for Høyres sak, hadde appellen gjerne et paternalistisk tilsnitt; arbeidsgivere og ansatte måtte holde sammen. Begge parter trengte et samfunn preget av orden og stabilitet. De konservative ville gi arbeiderne «den derom tilkommende Andel i det fremkomne gode Resultats Frugter».⁴⁰ Nielsen tok avstand fra den mest vidtgående økonomiske liberalisme. Han delte ikke «den Anskuelse, at Samfundet skal lade Alt gaa sin Gang <...> det maa have i sin Haand Midler til at regulere Udviklingen paa en Maade, som <...> kan hindre, at den enkelte lider Uret».⁴¹

Blant prester og det kristne legfolket var utvilsomt paternalistiske forestillinger allment godtatt; man skulle ha respekt for Gud, øvrigheten og overordnede og kunne da håpe på belønningen. Ennå mot slutten av 1800-tallet levde tradisjonene fra Eilert Sundts tid, ikke minst i Christiania. Enerhaugen Samfund, som skulle fremme gudsfrykt og sann opplysning blant menigmann, dannet mønster for andre foreninger. Sundt stiftet også Christiania Arbeidersamfund som ble ledet av paternalistisk innstilte konservative borgere fram til slutten av 1870-årene. Senere ble foreningen radikalisert. Konservativ samfunnsstopper som «følte varmt for Arbeidernes Vel, men som ikke fandt sig tilfreds med den raadende Aand og Tendens i det daværende Arbeidersamfund» stiftet derfor i 1886 en konkurrerende organisasjon, Christiania kristelige Arbeiderforening. I formålsparagrafen het det at den «paa Guds Ords Grund» skulle «arbeide for Medlemmernes

---

³⁸ Odd Inderhaug, *Ørebladet 1891 - 1894. En innholdsanalyse*, Hovedoppgave i historie Universitetet i Oslo 1970: 96 - 97, 104 - 105, 115 - 116. Se også Alf Kaartvedt, *Drømmen om borgerlig samling 1884 - 1918*, bd. 1 i *Høyres historie*, Oslo 1984: 117 - 121.

³⁹ I dagbøkene skrev han ofte om sitt samvær med arbeiderne og hvor avholdt han var av dem.

⁴⁰ Morgenbladet 11.10.1894, nr. 550, se også 02.07.1897, nr. 404, 07.10.1897, nr. 606.

⁴¹ Yngvar Nielsen, *Fra Johan Sverdrups dage, 1884 - 1889*, Kristiania 1913: 104 - 105.

timelige og aandelige Vel». Medlemsmassen besto overveiende av arbeidere, men de slapp aldri til i den øverste ledelsen. Forstanderskapet supplerte seg selv. I 1897 besto det av en professor, en overlege, en fabrikkveier, en bankdirektør og en garvermester. Disse tok ikke sjansen på at foreningen skulle gjennomgå samme utvikling som Christiania Arbeidersamfund. Morgenbladet slo i 1897 fast at den «hadde formaaet at holde politisk Strid og Kjævl udelukket fra sine Møder og Forhandlinger.»⁴²

På møtene i Christiania kristelige Forening tok enkelte konservative prester aktivt del. Den mest politiserende av dem var tredjepresten ved Trefoldighetskirken, Birger Hall, som også var med i Yngre Konservatives Forening. Som tidligere sjømannsprest i England og deretter reisesekretær for Lutherstiftelsen var han lavkirkelig innstilt og hadde bred kontakt med det kristne legfolket, også som forfatter av en rekke oppbyggelsesskrifter. Blant konservative arbeidere var han vel ansett «som en mann med et varmt hjerte for arbeiderklassens vel».⁴³

En annen prest med stor innflytelse var sognepresten i Nedre Eiker, Chr. Knudsen. Det ble påstått at han på kort tid fikk gjort Nedre Eiker til en av de mest kjente høyrebygdene i Buskerud fordi «han kunde omgaas alle befolkningslag, han vandt tillid og indflydelse paa alle hold». Knudsen var aktivt med i Mjøndalens avholdsforening, der han sto i nær kontakt med Anton Engen. Han opptrådte som konservativ agitator på en rekke folkemøter og ble hardt angrepet av venstrefolk.⁴⁴

Venstrefolk og sosialister fremstilte gjerne Høyres tillitsmenn blant arbeiderne som uselvstendige personer helt avhengige av partibossene og sine egne arbeidsgivere. Om Peder Pedersen ble det ved stortingsvalget i Smålenene i 1903 skrevet av venstreavisen i Fredrikstad at det eneste man visste om han var at han var flink til å blåse på trompet. Nå viste det seg at Pedersen langt fra alltid kom til å opptre i samsvar med partilinjene, men han var ikke den eneste som evnet å handle selvstendig. Høyres tillitsmenn blant arbeiderne var slett ikke alle sammen viljeløse og umælende personer og de

---

⁴² Morgenbladet 05.09.1897, nr. 527. Avisen slo fast at «foreningen er bleven omfattet med Sympathi». Blant annet kongefamilien støttet den økonomisk, dronningen skjenket gaver til foreningsbasarene.

⁴³ Ole Wilhelm Johannesen, *Den borgerlige arbeiderforening av 1894, Foreningens historie 1894 – 1934*, Oslo 1934: 2. Se også *Studentene fra 1877*, Kristiania 1902: 68 – 71.

⁴⁴ Nils Johnsen, *Nedre Eiker*, Kristiania 1902: 68 – 71.

kunne reagere på nedvurdering, også fra egne partifeller. Høyre trengte ikke å lete i blinde for å finne egnede tillitsmenn blant arbeidere. Felles for de som partiet valgte, var at de var godt kjent av arbeidskamerater og på hjemstedet. Som regel hadde de tidligere organisasjonserfaring.⁴⁵ Erfaringene kunne de ha fått gjennom lokale arbeider- og håndverksforeninger, i musikkorps, sykekasser og andre organisasjoner. Ikke få ble rekruttert gjennom kristelige foreninger og avholdsbevegelsen. Eksempler på dette var de fleste av arbeiderstortingsmennene. Ole Haagensen hadde da han ble valgt i 1894, deltatt atskillig i den kristne legmannsvirksomheten og både venstre- og høyreaviser skrev at han «nød stor Tillid blandt sine Arbeidskamerater».⁴⁶ Anton Engen hadde omtrent samme bakgrunn. Han var kjent som «en overmaade dygtig Lægpredikant» og var da han kom på Stortinget, formann i Buskerud krets av Den norske Totalafholdsforening.⁴⁷ I Lillestrøm hadde August Thoresen lenge vært formann i stedets kristelige ungdomsforening, Ynglingeforeningen, da han i 1888 ble kåret som stortingsuppleant. Han var også en kjent avholdsmann og hadde stor innflytelse i Indremisjonsforeningen. Broren og arvtageren, Johan Thoresen, deltok likeledes mye i Ynglingeforeningen og i Indremisjonsforeningen.

Agitasjonen

Hvilke argumenter brukte «pådriverne» - enten de var arbeidsgivere, redaktører, akademikere eller konservative arbeidere for å få arbeidsfolk til å stemme Høyre? I valgprogrammene i 1894 og 1897 sto det forholdsvis lite som kunne brukes. Det ble bare rent generelt slått fast at partiet ville arbeide for «en tidsmessig Arbeiderlovgivning med Regler om Erstatning i Ulykkestilfælde», det ville virke for «en tidsmessig Løsning af Spørgsmaalet om Forsørgelse af Gamle og Erhvervsudygtige», og det ville bekjempe drikkeondet.⁴⁸ Valgpropaganda mer direkte beregnet på arbeiderne kom fram i en del av lokalavisene. Høyres harmonimodell ble trukket fram. Samfunnsklassene hadde felles interesser, ikke minst gjaldt dette arbeidere og arbeidsgivere. Høyreavisen i Lillestrøm slo i 1888 fast at «Kapitalisterne ere og blive dog tilsidst Arbeidernes bedste Venner og

⁴⁵ Jf. Bull 1958: 214 – 217, 225, 255.

⁴⁶ Den Borgerlige Arbeider 15.01.1919, nr. 3. Universitetsbiblioteket <nå Nasjonalbiblioteket> i Oslos utklippssamling (heretter UBs klipp) U 189/69 – 70. Jf. Bull 1958: 238.

⁴⁷ UBs klipp U 189/69 – 70.

⁴⁸ Morgenbladet 07.10.1894, nr. 543 (første sitat), 10.08.1897, nr. 475 (andre sitat).

sande Velgjørere, de <...> som præke Had mot Kapitalisterne <...> ere i Grunden Arbeidernes Fiender, de tilintetgjør den Ro og Orden og den Tillid til Forholdene, som er nødvendig for at Alt skal gaa godt”.⁴⁹ Smaalenenes Amtstidende ba i 1894 leserne tenke over «om det var Venstre eller de konservative Arbeidsgivere i Fredrikshald, som ved sin Drift skaffer Hundreder af Arbeiderne Erhverv og Brød». I Christiania advarte Ørebladet flere ganger mot radikale oppviglere og levebrødspolitikere; de skremte kapitalen og hemmet foretaksomheten, arbeidsløshet ble resultatet.⁵⁰

Høyres talsmenn hevdet at fred og ro uten strid mellom samfunnsskissene var nødvendig for at arbeiderne skulle få gode og rettferdige lover som blant annet sikret alderdommen og fremmet barns og ungdoms opplysning så de kunne bli nyttige og ansette borgere.⁵¹

Til etter århundreskiftet ble også frykten for krig med Sverige brukt i Høyres agitasjon. I et valgopprop fra 1894 het det: «vi Arbeidere, vi med, vil ha Ro i Norge og Fred med Sverige, vi vil ikke lade os narre med i Strid og Ufred, ud i Nød og Elendighed». ⁵² Henimot 1905 kunne imidlertid ikke partiet utnytte krigsfrykten. Den tidligere unionsvennligheten var nå blitt en hemsko. I begynnelsen av 1905 måtte Yngvar Nielsen i et brev til Oscar II fortelle om stemningen på et konservativt arbeidermøte at fra «de sterkeste Høiremænd, som har gjennom Aarenes Løb kjæmpet og lidt for sine unionelle Følelser <...> der høres de strammeste Ord. Skuffelsen er der dybest». ⁵³

Stemmeretten

Fram til slutten av 1890-årene var det et dilemma for Høyre hvordan det skulle stille seg til stemmerettsutvidelser. Å gå mot slike utvidelser kunne

---

⁴⁹ Lillestrøm, bd. 1: 241.

⁵⁰ Bull 1958: 83 – direkte sitat. Inderhaug: 82 – 83.

⁵¹ I et valgopprop undertegnet av 63 arbeidere trykt i Morgenbladet 09.10.1894, nr. 546 het det: "Hvad trænger vi Arbeidere---? Bedre og sikrere Kaar for os, for Kone og Børn, derfor ønsker vi os ophjælp af Næringsveier, stadigere Arbeide og bedre Fortjeneste. Derfor ønsker vi gode og retfærdige Love, ogsaa slige som sikre os en tryk Alderdom, derfor ønsker vi god Oplysning for vore Børn, for at de kan blive nyttige og anseede Borgere".

⁵² Ibid.

⁵³ Universitetsbiblioteket <nå Nasjonalbiblioteket> i Oslo – håndskriftsamlingen (heretter UBO), Yngvar Nielsen, Optegnelser bd. XVI – 10.01.1905.

være det samme som å avskjære seg mulighetene til å få nye velgere. Alt på et tidlig tidspunkt var det talsmenn i partiet som gikk inn for en mindre restriktiv holdning til stemmeretts spørsmålet enn den ledelsen hadde. På Høyres landsmøte i august 1884 ble professor Torkel Halvorsen Aschehougs tanker fra ti år i forveien om et tokammerssystem med temmelig vid eller alminnelig stemmerett til andre kammeret på nytt debatteret.⁵⁴ Også andre stemmerettsforslag ble reist, men ennå var skepsisen for stor. Sverdrup-regjeringens stemmerettsreformer samme år ble mottatt med uvilje. Før stortingsvalget året etter fryktet mange konservative i hovedstaden at Høyre ville tape valget der.⁵⁵

Da det viste seg at stemmerettsutvidelsen i 1884 slett ikke svekket Høyre, ble den interne partidebatten om stemmeretten bitrere, i hvert fall der det var utsikter til å vinne nye velgere blant arbeidsfolk. I 1887 gikk enkelte av eierne av høyreavisen i Lillestrøm inn for at stemmeretten måtte innskrenkes igjen. Redaktøren, Anton Brask Rustad, var fullstendig uenig. Noe slikt ville bare skade Høyres sak på et sted som Lillestrøm. Partiet burde i stedet utnytte de eksisterende reglene til å vinne enda flere arbeiderstemmer. Striden endte med at Rustad sa opp redaktørstillingen, men kort tid senere trakk også motstanderne seg ut av avisen.⁵⁶

Rustads syn på mulighetene stemmerettsreformen av 1884 ga, ble etter hvert det rådende i Høyre. I 1890-årene tok til og med partiet reformen i varmt forsvar. Det hadde nok også sammenheng med fremstøt fra Venstres og sosialistenes side for å få innført allmenn stemmerett for menn. Det ble et problem for Høyre hvordan partiet kunne vinne arbeiderstemmer samtidig som det gikk mot allminnelig stemmerett, og hvordan dette kunne begrunnes overfor egne arbeidervelgere. I stor grad forsøkte partiet å appellere til stemmeberettigede arbeideres følelse av å ha fått stemmerett på grunn av egen flid og dyktighet. Det var ingen grunn til at de skulle dele stemmeretten med andre som ikke fortjente det. Før valget i 1897 het det i Morgenbladet: «Den Arbeider, der bærer sit Navn med Ære, den arbeidende Mand altsaa, har ingen Grund til at kræve ligestillet med sig dem, der ikke vil arbejde. Enten det er «Ladevinsslusker» eller «Pjolterslusker» af de

---

⁵⁴ Yngvar Nielsen 1912: 303- om landsmøtet: ”der er reist alle mulige og umulige ting til Optagelse i Programmet, lige fra Tokammerssystem til almindelig Stemmeret”.

⁵⁵ Yngvar Nielsen 1913: 33.

⁵⁶ Lillestrøm, bd. 1: 238.

høiere Samfundslag - den, der ligger Samfundet og sig selv til Byrde, har intet Krav paa Stemmeret». ⁵⁷

I sammenheng med stemmerettsdebatten ble det gjerne trukket fram i høyrepressen at Venstre og sosialistene ikke tok stemmeretten seriøst nok. Det ble vist til at det var Høyre som var mest rede til å sette stemmeberettigede arbeidere i ansvarlige tillitsverv. Foran valget i 1897 ble dette i en artikkel som ble tatt inn i mange høyreblad, uttrykt slik: « - i Modsætning til de Radikale , vil<....> det konservative Parti at det skal være Alvor med de Arbeideres Stemmeret, som kan opnaa den, - det konservative Parti vil at Arbeidernes Stemmeret skal være virksom, ikke blot en Skuepenge». ⁵⁸

Et argument som høyrefolk utover i 1890-årene brukte ofte, var at etter stemmerettsutvidelsen i 1884 kunne alle ærekjære og arbeidsomme menn få stemmerett. I hvert fall i industri- og sagbruksstrøk var ikke påstanden uten grunnlag. De fleste industri- og sagbruksarbeiderne i Fredrikstad-området hadde stemmerett eller kunne i det minste få det om de avla grunnlovseden. Det samme var tilfellet i Lillestrøm. Ifølge likningsprotokollene arbeidet her i 1885 i alt 238 mann på sagbrukene. Av disse tjente 129 mann over 500 kroner og var dermed kvalifisert til å få stemmerett. I 1897 var det av det totale antallet sagbruksarbeidere 417 mann som tjente over kr 500, mens 88 tjente mindre. Interessen for virkelig å få stemmerett, var imidlertid moderat. I Lillestrøm avla i 1885 bare 45.7 % av alle arbeidere som tjente over kr 500, grunnlovseden , i 1897 50 %. ⁵⁹

Manglende interesse blant arbeidsfolk for å få stemmerett kan ha vært en årsak til at Høyres egne talsmenn blant arbeiderne ikke var redde for å gå mot at retten skulle gjelde alle. August Thoresen i Lillestrøm hevdet under valgkampen i 1888 at allmenn stemmerett verken var gjennomførbar eller gagnlig. Den ville bare være til skade for arbeiderne, for ble den innført, kunne de lett bli forledet av uansvarlige demagoger. Arbeidsfolk burde i stedet virke for avholdssaken, om de ville bedre sin sosiale stilling. ⁶⁰

Konservative aviser innrømmet at flertallet stemmeberettigede arbeidere særlig i byene stemte med Venstre eller sosialistene, men dette skyldtes

---

⁵⁷ Morgenbladet 15.10.1897, nr. 626.

⁵⁸ Lillestrøm, bd. 1: 247 – direkte sitat.

⁵⁹ Bull 1958: 239. Lillestrøm, bd. 1: 240.

⁶⁰ Lillestrøm, bd. 1: 241.

demagogi. Morgenbladet hevdet i 1897 at det ikke var Venstres løfter om allmenn stemmerett eller sosiale reformer som var årsaken til partiets oppslutning blant arbeidere. Det fikk sine stemmer først og fremst på grunn av sjåvinisme, svenskehat og agitasjon mot unionen. Den alminnelige stemmeretten skulle bare benyttes til å få gjennomført unionsoppløsning.⁶¹

At arbeidere stemte på Venstre av nasjonalistiske grunner, kan avisene godt ha hatt rett i, men at ikke løftene om sosiale reformer også spilte en rolle, er mer tvilsomt. Paradoksalt nok ble ønsket om slike reformer på sett og vis til Høyres fordel fordi Venstre ikke klarte å holde det de lovet og derfor mistet stemmer til fordel for sosialistene. I 1898 ble lov om allmenn stemmerett vedtatt mot Høyres motstand. Den skulle settes ut i livet for første gang ved valgene i 1900. Høyrefolk fryktet for resultatet. Yngvar Nielsen oppga håpet om å gjenerobre Christiania; det var «vanskeligt at tænke sig, at der ved det første politiske Valg i Hovedstaden med almindelig Stemmeret skulde fremgaa en konservativ Majoritet».⁶² Konsekvensene av den allmenne stemmeretten ble imidlertid ikke slik som Høyre fryktet. Venstre gikk alt ved valgene i 1900 kraftig tilbake og tapte Christiania. I 1903 tapte det også stortingsflertallet. Høyres gjenerobring av Christiania skjedde på tross av dystre spådommer om at når den allmenne stemmeretten ble innført, ville dette «føre Hovedstaden ud i det rene og dominerende Socialistvælde».⁶³ De gode valgresultatene for partiet gjorde en videre debatt om den allmenne stemmeretten for menn uaktuell, men frykten for at den kunne føre til sosialistvelde ble ikke borte. Valgresultatene i 1900 og 1903 gjorde det klart at blant annet misnøye med uoppfylte løfter om sosiale reformer førte til tilbakegang for Venstre og framgang for Arbeiderpartiet.⁶⁴ For Høyre endret etter dette fiendebildet seg. Tidligere var det Venstre hovedskytset var blitt rettet mot, mens Arbeiderpartiet som det mindre partiet mer ble omtalt i forbifarten - gjerne som organisasjonen for

⁶¹ Morgenbladet 17.11.1897, nr. 697.

⁶² (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XII, 18.05.1900.

⁶³ Uttalt av advokat Kjær på et valg møte i Nordre Arbeiderforening i 1897; Morgenbladet 11.10.1897, nr. 616.

⁶⁴ Jf. Kaaartvedt 1984: 161. Gabriel Øidne, Venstres valgnederlag i 1903, *Historisk Tidsskrift* 1972; 51: 37 – 68. Ifølge Øidne skal Viggo Ullmann ha vært en av dem innen Venstre som reagerte på at arbeiderne tok til å sviakte partiet. En annen forholdsvis radikal venstremann som var bitter, var Vilhelm Wexelsen. Yngvar Nielsen noterte fra en samtale med ham: "Vi talte om Valgene i 1903. Wexelsen sagde, at den skabte Situation var en Følge af den almindelige Stemmerets Indførelse. Han udtalte sig næsten haanlig om denne. Det var i Sandhed en mærkelig Overgang"; (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XVI, 23.12.1904.

folkeforførere og samfunnsnedbrytere. Også i agitasjonen spesielt rettet mot arbeiderne ble fra nå av Arbeiderpartiet fremstilt som hovedfienden. I en brosjyre beregnet på arbeidsfolk ble det hevdet at den sosialistiske arbeiderbevegelsen hadde «skapt Utrygghet paa snartsagt alle Arbeidsfelter». Den forårsaket «Mismot og Uro», egget til «Klassehat og Kamp mot Kapitalen» og søkte å «lægge Hindringer i Veien for Tiltak som vil sætte talrige Hænder i Aktivitet». Takket være sosialismen var det «kommet vondt Blod ind i den sosiale Bevægelse». En renselse måtte før eller siden til.⁶⁵

Stortingsmennene

Det var et trekk i Høyres propaganda at konservative aviser ikke sparte på lovordene over partiets arbeiderrepresentanter på Stortinget. Etter valgene i 1894 het det at de representerte sin stand «helt og fuldt i enhver Betydning». «Selv Arbeidere eier de Arbeiderstandens Tanker og Krav; opvokset under dens Kaar og virkende som voksne Mænd derunder er de ogsaa i høiere Grad end nogen fortrolig med, hvad Midler der maa bruges, og Veie der bør gaaes, for at det kan bli bødet, som bedst trængs. De er oplyste, brave og hæderlige Mænd - og høit satte af Kammerater og dem, der staar dem nær».⁶⁶

I det nedenstående skal vi se litt nærmere på virksomheten til disse representantene. Hvilken status hadde de egentlig? Bandt noe dem sammen? Opptrådte de virkelig som talsmenn for arbeiderklassen?

Bakgrunnen var, som vi har sett, temmelig lik. Bortsett fra Herman Hermansen fra Christiania var alle de fem arbeiderne Høyre satte på Stortinget, sagbruksarbeidere. Tre av de fem hadde også sterk tilknytning til religiøse organisasjoner på hjemstedet. Unntakene var de to som sist ble valgt inn, Hermansen i 1900 og Peder Pedersen i 1903.

Stortingsmenns status kan i noen grad avleses ved å se hvilke komiteer de sitter i. Ingen av Høyres arbeiderrepresentanter kom inn i de aller betydeligste komiteene. Verst gikk det kanskje med Anton Engen fra Eiker. Han ble valgt inn i gasje- og pensjonskomiteen. Ifølge høyreavisene

⁶⁵ Omtale i Den borgerlige Arbeider, november, nr. 1. 1915. Brosjyren ble visstnok utgitt for første gang omkring 1905.

⁶⁶ UBs klipp U189/69 – 70.

skyldtes dette renkestreker fra Venstres side.⁶⁷ Senere ble Engen overført til tollkomiteen og satt i 1903 - 1906 også som medlem av valgkomiteen. Muligens var da hans status bedret. Engen ble i hvert fall valgt som medlem av deputasjonen Stortinget sendte til København i 1905 for å bekrefte valget av Haakon VII som Norges konge. Han var medlem av Lagtinget, mens de øvrige Høyre-arbeiderrepresentantene hele tiden satt i Odelstinget.

Thoresen, Hermansen og Pedersen virket for det meste i sosialkomiteen. Haagensen var medlem av tollkomiteen.⁶⁸ I stor grad var det også i debattene om sosial- eller tollspørsmål de konservative arbeiderrepresentantene grep ordet. Sin sosiale bakgrunn la de ikke skjul på, men trakk den tvert om gjerne fram. De var som Engen uttalte det, «almindelige Arbeidsmænd og satte ogsaa en Ære i at faa repræsentere den Stand»⁶⁹ Som talere var de på det jevne og slett ikke alltid så ivrige etter å gripe ordet. I 1895 het det i høyrepressen om Thoresen at som ny stortingsrepresentant hadde han «indtaget en tilbageholden Stilling. Men naar Sager har været fore der ligefrem har angaaet Arbeidernes Interesser, har han frygtløst og med Dygtighed deltaget i Debatteerne. Han taler ganske jevnt og ligetil, men hans Tale er forstandig og gaar lige paa Sagen».⁷⁰ Dommen om Haagensen var at "han ikke havde synderlig Hug paa Stortingshvervet", men han hadde "dog med levende Flid arbeidet sig ind i Forholdene".⁷¹ Han var "en stille Mand" paa Stortinget. "Naar han imidlertid forlangte Ordet, var han ikke uforberedt".⁷² Mer taleglad var etterfølgeren, Peder Pedersen, "en rund, trivelig herremann", som nød "stor tillid både blandt overordnede og sine arbeidskamerater"⁷³ Også Hermansen fra Christiania grep forholdsvis ofte ordet.⁷⁴

I tabell 2 er satt opp en oversikt over det totale antallet innlegg Høyres arbeiderrepresentanter holdt i Stortinget (Odelstinget/Lagtinget medregnet). Man vil av den se at det var Thoresen som oftest grep ordet. Det var han som markerte seg mest og som ble best kjent, men også kraftigst angrepet

⁶⁷ Høyreavisene hevdet at Engen var en grei og åpen mann som gjerne talte fritt ut. "Men Radikalerne har fundet at burde gjøre ham saa uskadelig som mulig"; UBs klipp U189/69 - 70.

⁶⁸ Lindstøl, bd. 1: 218, 316, 368 - 369, 885 - 886.

⁶⁹ Stortingstidende 1897: 1962.

⁷⁰ Ubs klipp U189/52 - 53.

⁷¹ Ibid.

⁷² Den Borgerlige Arbeider 15.01.1919, nr. 3. Minneord ved Haagensens død.

⁷³ Fredrikstad Blad 02.10.1936 første sitat, 21.11.1934 andre sitat.

⁷⁴ Jf. UBs klipp 425/19.

Tabell 2

Antall innlegg fra Høyres arbeiderstortingsmenn 1891 - 1912

	Thoresen	Engen	Haagensen	Pedersen	Hermansen
1891	0				
1892	14 (100 %)				
1893	11 (64 %)				
1894	25 (44 %)	3(0)	3 (0)		
1895	26 (32 %)	0	4 (0)		
1896	33 (30 %)	4 (25 %)	11 (36 %)		
1897	35 (46 %)		10 (40 %)		
1898	23 (35 %)		18 (61 %)		
1899/00	42 (81 %)		8 (38 %)		
1900/01	34 (50 %)	2 (50 %)			18 (39 %)
1901/02	43 (47 %)	2 (0)			33 (48 %)
1902/03	49 (71 %)	6 (33 %)			50 (66 %)
1903/04	52 (60 %)	42 (79 %)		4 (75 %)	37 (65 %)
1904/05	61 (66 %)	22 (5 %)		10 (80 %)	33 (24 %)
1905/06	68 (62 %)	16 (63 %)		19 (65 %)	8 (63 %)
1906/07				24 (41 %)	
1908				29 (53 %)	
1909				33 (94 %)	
1910				27 (69 %)	
1911				34 (31 %)	
1912				21 (50 %)	

Tallene i parentes ( ) er hvor stor del av innleggene som omhandlet arbeider- eller sosialspørsmål.

Periodiseringen i år er den samme som i Stortingets publikasjoner.

*

Thoresen, stortingsmann 1891 - 1905/06, hadde i gjennomsnitt ca 32 innlegg pr år.

Engen, stortingsmann 1894 - 1896 og 1900/01 - 1905/06, hadde i første periode i gjennomsnitt ca 2 innlegg pr år, mellom 1900/01 - 1905/06 15 innlegg pr år.

Haagensen, stortingsmann 1894 - 188/1900, hadde i gjennomsnitt 9 innlegg pr år.

Pedersen, stortingsmann 1903/04 - 12, hadde i gjennomsnitt ca 22 innlegg pr år.

Hermansen, stortingsmann 1900/01 - 1902/03, vararepresentant 1903/04 - 1905/06, møtte fast fram til mars 1905, hadde i gjennomsnitt ca 30 innlegg pr år.

Kilder: Stortingstidende, Odelstingstidende, Lagtingstidende.

av politiske motstandere. Dette kan ha styrket hans stilling i partiet. I 1898 ble han suppleant i Det konservative Centralstyre og i årene 1899 - 1905 var han fullverdig medlem.⁷⁵

⁷⁵ Morgenbladet 06.02.1910, nr. 71. Thoresen kom først inn i sentralstyret som suppleant for Anthon B. Nielsen.

Av politiske motstandere ble det stundom påstått at Høyres arbeiderrepresentanter holdt sammen som erteris og at Thoresen var deres fører. Selv benektet han dette i et ordskifte med venstremannen Viggo Ullmann der han uttalte: "Jeg har <aldrig> gjort Krav paa at være nogen speciel Arbeiderrepræsentant i den Forstand at jeg skulde være Leder for noget Arbeiderparti".⁷⁶ At Høyres arbeiderrepresentanter ikke var noen særskilt gruppe med eget lederskap, hadde han i og for seg rett i. Ikke sjelden voterte de forskjellig.⁷⁷ Mellom de eldre og de yngre representantene var det et skille. Særlig Pedersen opptrådte selvstendig. Han ville ikke "være nogen nikkedukke, som idag sier ja og som saa om nogle dage gaar fra det hele".⁷⁸ Sterkere enn andre hevdet han arbeidsfolks rett til egne politiske standpunkter uavhengig av partigrensene: "enhver arbeider faar følge sin lyst, enten han vil være medlem af det ene eller det andet parti, det er mig lige kjær".⁷⁹

Tross alle dissenser og mangel på eget lederskap, i det store og hele holdt likevel Høyres arbeiderrepresentanter sammen. Felles for dem var at de i debattene pekte på sin rett til å bli hørt nettopp fordi de representerte arbeiderne. Stundom førte følelsen av felles sosial bakgrunn til at de også samarbeidet med arbeiderrepresentanter utenom eget parti. I årene 1894 - 1900 var det særlig typograf Andresen fra Kristiania de kunne stå sammen med. Mellom 1900 og 1906 var det gjerne maskinarbeider Peder Hansen, Venstres og senere Samlingspartiets arbeiderrepresentant fra Søndre Bergenhus.⁸⁰

Fellesskap med andre arbeiderrepresentanter gjaldt ikke stemmeretts-spørsmålet. Her hadde Høyres arbeiderstortingsmenn samme negative holdning som resten av partiet, og de påsto at arbeidsfolk flest var enige med dem. Thoresen hevdet under stemmerettsdebatten i 1893 at kravet om stemmerett var reist av "politiske Lykkejægere, der ofte farer omkring for at

⁷⁶ Stortingstidende 19.05.1894: 1136.

⁷⁷ Se for eksempel Odelstingstidende 22.05.1900/01: 535 - Brennevinsfondet, 19.11.1901/02: 136 - Margarinloven, 15.11.1902/03: 301 - Person saker, 13.04.1903/04: 22 - 40 - Håndverksstipendier, 29.07.1904/05: 3219 - Tolltariffen maskinremmer. Stortingstidende 31.07.1897: 1919 - Tollspørsmål, 15.03.1900/01: 1281 - 1282 - Søndagsarbeid. Ottar Dahl; Grupperinger i Stortinget 1892 - 97, belyst ved voteringsdata, *Historisk tidsskrift* 1971; 50: 279 - 281.

⁷⁸ Stortingstidende 12.05.1904/05: 2354.

⁷⁹ Ibid. 22.02. 1903/04: 1536.

⁸⁰ Jf. Stortingstidende 05.08.1897: 2124, 01.04.1898: 348, 29.05.1904/05: 2487.

opvige og stifte Had og misundelse og Utilfredshed". Arbeiderne selv var "bedst tjent med at der er en Census, et Maal, hvorefter man bør søge at naa. Der er langt mere værdigt, ærefuldt og opdragende i det, end om man sætter Døren aaben for alle og enhver, enten han opfører sig slig eller slig". Stemmerett hadde "ingen Evne <...> til at afhjælpe Nøden, thi det er ikke Stemmeretsnød der trykker den fattige Arbeider".⁸¹

Uvilje mot fagforeninger ble også begrunnet i påståtte stemninger blant arbeidsfolk.⁸² Høyres arbeiderrepresentanter advarte mot "fagforenings-tyraniet". De påsto at arbeidere som ikke ville slutte seg til fagforeningene, ble truet på livet. Arbeidsgiverne risikerte streik om ikke uorganiserte arbeidere ble oppsagt.⁸³

Høyres arbeiderrepresentanter delte altså partiets syn når det gjaldt arbeidsgiverne, arbeiderne var helt avhengige av dem. Under debatten om Lisleby- affæren i 1897 hevdet Thoresen at det hadde stor "Betydning for Arbeideren at vide, at han arbeider der han har sine Overordnedes Tillid og Agtelse." Fri rett til å danne fagforeninger ville føre til at "Arbeidsherren simpelthen vil være nødt til at tage Hensyn til politiske Meningsfæller<...> for ikke at udsættes for altfor hyppig at blive chikaneret".⁸⁴

Mest preget av gammel paternalistisk tankegang var Haagensen. Han var helt enig i at arbeidsgiverne hadde rett til å gripe inn mot foreteelser de ikke likte, også fagforeninger. Som et tenkt eksempel satte han opp at han var blitt nektet å gå på fagforeningsmøte: "Skulde jeg da være saa styg at sige:

---

⁸¹ Stortingstidende 28.06.1893: 1622. Nettopp stemmerettssaken var årsaken til de verste angrepene mot Thoresen. Venstremannen Hægstad uttalte hånlige at "Høire vidste hvad de gjorde den Gang de valgte denne Arbeider ind i Stortinget, de har ikke lidt nogen skuffelse"; ibid: 1623. Aars, også fra Venstre, hadde bodd i Thoresens egen hjemstavn, Strømmen og Lillestrøm, i fem år. Han ba Thoresen "gaa hen til Kollegerne paa disse Steder <...> og spørge dem om de ønsker Stemmeret. Spørg dem om de mener det er heldigt for dem og Samfundet, at de staar og fremdeles bliver staende i Klasse med Forbrydere, som ikke kan faa Stemmeret"; ibid: 1653.

⁸² I 1899 protesterte Thoresen mot at arbeidernes politiske og faglige rettigheter ble beskyttet ved lov. Dette ville krenke den ærekjære og selvstendige arbeider. "Lovens hovedsaglige tanke, dens realitet, er jo at arbeiderstanden er noget for sig selv; den skal sættes i en særstilling, arbeiderne er nogle u selvstændige, viljeløse væsener, som man bør have en speciel lov for , men jeg vil sige <...> at arbeiderstanden er ligesaa ærekjær og selvstændig som nogen anden stand i samfundet"; Odelstingstidende 14.12. 1898/99: 189.

⁸³ Stortingstidende 01.05.1902/03: 1102 – 1103. Lagtingstidende 29.05. 1902/03: 424.

⁸⁴ Stortingstidende 20.02.1897: 48.

Giv mig Permission, eller du skal faa med mig at gjøre. Kan det udvikle et godt Forhold? Nei, intet Menneske kan tro paa det. Eller hvis Arbeidsherren sagde: Gaa, men du har din Afsked <...> Hvis jeg alligevel gik, og han sagde: Pak dig væk! saa skulde jeg da gaa til en Øvrighedsperson <.....> og sige: Han giver mig Afsked fordi jeg vil gaa paa Fagforeningsmøde, og saa skulde jeg resikere at man tog min Principal, som jeg har agtet som en Far i Aarrækker, og satte ham i Arrest. Med hvilken Ret kunde jeg efter dette staa paa min Plads og arbeide der?"⁸⁵

Årsaken til at Høyres arbeiderrepresentanter understreket det gjensidige avhengighetsforholdet mellom arbeidere og arbeidsgivere og ikke likte fagforeninger, var trolig frykten for at slike foreninger skulle føre til motsetninger i arbeidslivet med etterfølgende arbeidsstans og arbeidsløshet. Arbeidsløsheten var Høyres arbeiderrepresentanter rede til å bekjempe med mer vidtgående midler enn mange partifeller. Thoresen uttalte i 1903 at "naar de private virksomheder ligger nede da burde jo fra statens side gjøres alt muligt for at regulere arbeidsforholdene."⁸⁶ Både han og andre av Høyres arbeiderrepresentanter var talsmenn for jernbanebygging og andre statlige arbeidstiltak som burde settes igang til beste for de arbeidsløse. Misnøyen med at så lite skjedde, ble så sterk at i 1905 gjentok Thoresen sosialisten Adam Egede-Nissens ord om dersom ikke Stortinget nå satte i verk tilstrekkelige tiltak, "kunde man risikere det værste, de arbeidsledige <...> kunde komme til at tage sig selv til rette".⁸⁷ Høyres arbeiderrepresentanter mente også at arbeidsledigheten kunne bekjempes dersom private ble gitt bedre muligheter til å etablere nye bedrifter. De gikk derfor under debatten om konsesjonslovene inn for at utlendinger fikk rett til å erverve vassfall. Thoresen trakk fram det inkonsekvente i at samtidig som man forsøkte å sette i gang statlige tiltak til beste for de arbeidsløse, så gikk mange inn for å legge hindringer i veien for utenlandsk kapital som kunne sette i gang virksomheter med flere hundre arbeidere.⁸⁸

Arbeidsledighetskasser stilte Høyres arbeiderrepresentanter seg i prinsippet velvillige til. De kunne vise til at slike kasser alt var blitt opprettet av flere

---

⁸⁵ Ibid. 19.02.1897: 36. Haagensen var selv forberedt på kritikken han ville få for dette innlegget fra mer radikale arbeidere på hjemstedet; de ville si "Du er en deilig Arbeiderrepræsentant, du skulde værne om vor Frihed, men du gjør os til Trælle og ikke fri".

⁸⁶ Stortingstidende 30.01.1902/03: 1042.

⁸⁷ Ibid. 22.01.1904/05: 1429.

⁸⁸ Ibid. 30.04.1905: 523 – 524.

konservative arbeiderforeninger. Hvordan kassene burde administreres, var de derimot ikke enige om. Flertallet gikk mot alle framlegg om at kassene burde knyttes nær til fagforeningene. Arbeidsløshetsbidrag burde ikke være avhengig av fagforeningsmedlemskap. Det var urimelig at uorganiserte skulle betale kontingent til kassene for å få bidrag, men ikke skulle ha medbestemmelsesrett. Ifølge Pedersen ville denne uretten særlig ramme ”malere, murere og flere slags arbeidere, som til tider næsten kan være vis paa at gaa arbeidsledige” Mot all denne skepsisen reagerte Anton Engen. Han advarte sine partifeller mot ”den retning, som absolut vilde sætte sig imod alle sociale reformer, som var uvillige til at udrette nogetsomhelst”.⁸⁹

Redselen for arbeidsløshet var også trolig årsaken til Høyre-arbeiderrepresentantenes motstand mot mange kontrolltiltak vedrørende arbeidsforholdene. Når det gjaldt barnarbeid, mente Thoresen at å sette forbud ”vilde være det samme som at tage Brødet af Munden paa mange fattige Familier”. Han trakk fram forholdene på hjemsedet, Lillestrøm, og hevdet at arbeiderfamiliene der hadde følt det som ”en stor Lettelse, naar deres Børn har kommet i Arbeide og kunnet fortjene noget”.⁹⁰

Innskrenkinger i arbeidstiden kunne etter Høyre-arbeiderrepresentantenes mening bare gjennomføres dersom dette ikke førte til driftstans. Thoresen advarte mot forbud mot nattarbeid for ungdom mellom 14 til 18 år. Igjen talte han ut fra erfaringene fra Lillestrøm, der sagbruksarbeiderne ofte hadde nattskift annen hver uke og hvor ungdommen kunne utgjøre over 20 % av arbeidsstokken. Fratok man dem retten til nattarbeid, ville det bli ”ganske vanskelig, for ikke at sige umuligt for disse unge Mennesker at faa nogen Beskjæftigelse paa sit Hjemsted”.⁹¹

Mye av motstanden mot innskrenkingen av barne- og ungdomsarbeid kom fram under debattene om arbeidstilsynslov. I synet på denne loven var Høyres arbeiderrepresentanter delt. Til tross for at det var regjeringen Stang

---

⁸⁹ Stortingstidende 26.02.1903/04: 1533 – innlegg av Engen. Av samme innlegg gikk det fram at han i motsetning til andre konservative arbeiderrepresentanter ikke fryktet for at ”de socialistiske fagforeninger <...>kunne trykke de udenforstaaende arbeidere ind i sine fagforeninger paa grund af disse her oprettede arbeidsledighetskasser”. Man skulle ikke undervurdere arbeidsfolk: ”Det bliver mer og mer forbi med de dage, da arbeidere lod sig lokke og true til den kant vinden blæste”. Se også ibid: 1536 – innlegg av Pedersen, direkte sitat, 1537 – innlegg av Thoresen, 1539 – innlegg av Hermansen. Jf. Lagtingstidende 01.06.1905/06: 326 – 327.

⁹⁰ Odelstingstidende 04.06.1892: 525. Se også Lillestrøm, bd. 1: 125.

⁹¹ Odelstingstidende 07.06.1892: 1552.

som i 1892 la fram lovforslaget, var Thoresen opprinnelig nærmest imot. Ennå 10 år etter advarte han mot at arbeidstilsynet fikk så stor makt at arbeidsgiverne måtte innskrenke deler av virksomheten. Engen var ikke så skeptisk. Hans kritikk var nærmest den motsatte av Thoresens; de lokale arbeidstilsynsavdelingene ga ofte altfor mange dispensasjoner.⁹²

Sosiale reformtiltak sto ofte for Høyres arbeiderrepresentanter som viktigere enn mer politisk pregede reformer. Under stemmerettsdebatten i 1893 og også senere hevdet Thoresen at en god aldersomsorg betød mer for arbeiderne enn allminnelig stemmerett. Man måtte komme bort fra ”det Almisesystem som har været praktiseret <....> med hensyn til Forsørgelse af gamle Fattige”. Det var av ”den første og største Betydning for Samfundet at faa gjort noget for, at den ubemidlede, udslidte Arbejder kan se sin Alderdom lidt lysere imøde end saaledes som det nu er Tilfældet”.⁹³

I nær sammenheng med ideene om aldersomsorg sto tanken om ulykkes- og invaliditetsomsorg. Her var de konservative arbeiderrepresentantene villige til å gå langt. Thoresen støttet i 1895 forslaget fra Venstres arbeiderrepresentant, Andresen, om ulykkesforsikring: det var ”noget af det tungeste som kan ramme en Arbejder, at han bliver gjort udygtig til fremdeles at kunne fortsætte med den Tjeneste, han er ansat i. Vi ved at Arbeidernes Indtægtskilde ligger i deres Helbred”.⁹⁴ Forsikringen var til og med så viktig for de konservative arbeiderrepresentantene at de fravek sin vanlige linje om ikke å legge økonomiske byrder på arbeidsgiverne. Trolig oppmuntret av at regjeringen Stang mente det samme, gikk de inn for at bedriftene måtte betale ulykkesforsikringen. Ifølge Thoresen hørte ”hvad Industrien forlanger af menneskelig Sundhed, Liv og Lemmer <.....> til dens Produktionsomkostninger og disse bør ikke legges over paa Almenheden derved, at de Tilskadekomne og Efterladte falder Fattigvæsenet til Byrde”.⁹⁵

Forslaget om sykeforsikring ble satt fram i 1897. Til tross for at framlegget nærmest kom fra venstrehold, ble det varmt støttet av de konservative

---

⁹² Ibid.19.02.1901/02: 874 – innlegg av Thoresen. Stortingstidende 07.04.1905/06: 1627 innlegg av Engen.

⁹³ Stortingstidende 28.06.1893: 1622.15.11.1899/1900: 479 – første sitat. Odelsstingstidende 15.07.1894: 1200 – andre sitat, uttalt under debatt om lov om brennevinssalg.

⁹⁴ Stortingstidende 31.05.1895: 852.

⁹⁵ Odelstingstidende 13.06.1894: 807.

arbeiderrepresentantene. Redselen for sosial undergang lå bak. Haagenen hevdet at sykeforsikringen måtte ta sikte på å "lindre Nøden paa en Maade, saa det ikke bliver krænkende for Arbeiderne selv at tage imod Hjælpen, idet han skulde vide at dette var en Samfundsordning, hvorved han som ærlig Arbeider skulde slippe at ty til Fattigvæsenet".⁹⁶

Særlig Thoresen talte på Stortinget iherdig for boligsaken og ble støttet av andre konservative arbeiderrepresentanter. Gang på gang ble Thoresens innsats for å skaffe gode og rimelige boliger for arbeidsfolk trukket fram. I 1894 satte han fram forslag om billige offentlige boligå. Framlegget ble støttet både fra høyre- og venstrehold og førte til opprettelse av det såkalte huslånfondet som vesentlig skulle administreres av kommunene. Bak lå ønsket om å få tilfredse og rolige arbeidere som avfant seg med samfunnsforholdene.⁹⁷ Etter Thoresens mening var vanlige banklån altfor dyre for folk flest. Samfunnet måtte tre støttende til. Også senere kom han inn på hvordan det ville virke moralsk på arbeidsfolk å ha en egen bolig. Under en boliglånsdebatt i 1901 hevdet han at alle måtte forstå "hvad det vil sige, at de mindre bemidlede faar sit eget Hus, eget hjem <...> hvorledes det vil løfte, hjelpe og øve sin opdragende virkning paa disse folk".⁹⁸ Pedersen var i en annen debatt enda klarere. Han tok avstand fra skeptiske partifeller og hevdet at å være imot billige lån for arbeidsfolk, var det samme som å arbeide for sosialismen. Samtidig kom han også inn på et annet moment; ved å gi slike lån, kunne man "stanse udvandrerstrømmen noget, og bidrage til at faa opdyrket noget af de millioner af maal jord der ligger udyrket rundt i Norges land."⁹⁹

---

⁹⁶ Ibid. 30.04.1897: 535.

⁹⁷ Det var uenighet i Høyre om hvor omfattende støtten skulle være. Særlig motstand vakte uttalelser av Thoresen om at "Arbeidere ude paa Landet, der opfører eller erhverver sig Hus" burde få like gode lån som byarbeidere; ibid. 17.06.1895: 184. Høyrefolk med store grunneierinteresser gikk imot. Carl Løvenskiold hevdet at for industriarbeidere var det "et meget resikabelt Foretagende <...> at sætte sig til med Jord". Landbruket ville ikke ha noen fordel av arbeidsfolks nydyrking; det hele var for usikkert; ibid. 06.05.1896: 623-624. Se også Anne-Lise Seip, Om opprettelse av Arbeiderbruk og Boligbanken i sosialpolitisk perspektiv, *Historisk Tidsskrift* 1975: 104. Hun hevder at "huslån kan antakelig i første rekke sees som Høyres agn til byarbeidervelgerne". Dette er ikke helt korrekt; Løvenskiolds linje gikk slett ikke igjennom. Mange industriarbeidere i landdistriktene og også jordbruksarbeidere fikk billige boliglån.

⁹⁸ Stortingstidende 15.05.1900/01: 2127.

⁹⁹ Ibid. 26.04.1905/06: 2035.

Tolldebattene i 1890-årene og omkring århundreskiftet om proteksjonisme eller frihandel ble av Venstre blant annet søkt utnyttet til angrep på Høyres arbeiderstortingsmenn. Med utgangspunkt i den såkalte flesketollen het det i 1897 i Dagbladet at "Arbeiderne <.....> simpelthen var forraadt af de Høiremænd de har sendt paa Thinge".¹⁰⁰ I virkeligheten var angrepet temmelig misvisende. Striden om proteksjonisme splittet både Høyre og Venstre, og også konservative arbeiderstortingsmenn hadde ulike standpunkter. Haagensen var temmelig konsekvent frihandelsvennlig, mens Thoresen og Engen vaklet. Det hendte at de gikk inn for beskyttelsestoll til vern for sagbrukene og andre deler av industrien. Som oftest havnet de likevel i den frihandelsvennlige leiren, og det samme gjaldt senere også Pedersen og Hermansen.¹⁰¹ Det var ønsket om å holde levekostnadene lave for arbeidsfolk som fikk de konservative arbeiderrepresentantene til stort sett å gå inn for lave tolltariffer. I kampen for slike tariffer kom særlig Thoresen i konflikt med mektige næringsinteresser. Under debattene om flesketollen kom han med direkte bondefiendtlige utsagn. Det var ikke bøndene, men arbeiderne man måtte verne. Hvorfor det var nødvendig å heve smør-, mel- og fleskeprisene, forsto han ikke. Å "fordyre de viktigste og største og første Næringsmidler," kunne han ikke være med på.¹⁰²

Tollnedsettelse på vanlige forbruksartikler gikk de konservative arbeiderrepresentantene varmt inn for. Thoresen ville ha satt ned kaffetollen; det hadde stor betydning for arbeiderne å få billigere kaffe. Haagensen talte mot tollforhøyelser på arbeidsklær. En slik forhøyelse ville være til "ubodelig skade for vor stræbsomme arbeider-, bonde- og sjømandsstand, der sandelig kjæmper under saadanne klimatiske forhold, at de bør være ordentlig klædt for rimelig pris, og sandelig ikke bør sætte liv og helse til for at bringe nogle fabrikanter ekstra fortjeneste". Thoresen

---

¹⁰⁰ Morgenbladet 17.11.1897, nr. 697 – sitat fra Dagbladet.

¹⁰¹ Jf. Ottar Dahl, Grupperinger i Stortinget 1892 – 1897, belyst ved voteringsdata, *Historisk Tidsskrift* 1971; 50: 279 – 281.

¹⁰² Stortingstidende 28.06.1895: 1380, 1386 – 1387, 1412 – 1413, 29.06.1896: 1546 – direkte sitat. Thoresens bondehat sto i motsetning til Engens og Haagensens mer moderate syn. Engen mente det var betenkelig å "sætte op Stand mot Stand". Haagensen ønsket den dagen kom da "vi tager mer Hensyn til det hele Lands og dets Borgeres Interesser, <...> baade Arbeidere, Gaardbrugere og Embedsmænd maatte være mer moderate og forekommende mod hverandre. Han måtte likevel "stemme i den Stands Interesse" som han representerte, derfor kunne han ikke være med på å forhøye flesketollen; *ibid.* 29.06.1895: 1392.

hevdet at tobakkstollen burde bort. For arbeidsfolk ute i surt og kaldt vær var det ”en oppfriskning ved det at kunne have anledning til faa en skraa”.¹⁰³

Når det gjaldt spørsmål om kultur, religion eller moral var de konservative arbeiderrepresentantene preget av det miljø de kom fra, men et tydelig skille fantes mellom de eldre representantene Thoresen, Haagensen og Engen på den ene siden og Pedersen og Hermansen på den andre. De tre førstnevnte hadde en langt sterkere basis i det kristne legfolket og hevdet i mye høyere grad lavkirkelige synspunkter. Støtte til kristelige foreninger gikk de varmt inn for.¹⁰⁴ Kristendommen gjaldt det å verne om. Folk måtte ikke hindres i lese sin Bibel eller salmebok. De konservative arbeiderrepresentantene protesterte mot avgifter på salget av religiøse skrifter. Arbeiderne måtte få muligheter til å komme til gudstjeneste. De måtte få fri minst en søndag i måneden.¹⁰⁵ Forslag som brøt med kirkelig sedvane, satte de konservative arbeiderrepresentantene seg imot. Med unntak av Pedersen protesterte de mot at bededag ble sløyfet som helligdag og talte mot lov om likbrenning. Haagensen mente at kremering stred mot Bibel og kristendom og ville vekke ”Afsky hos Landets Befolkning, og da særlig hos den religiøse Befolkning”.¹⁰⁶ Hasard var forkastelig. Thoresen talte om forbannelsen knyttet til penge- og lotterispill, som han mente var ”en lidet hæderlig maade at komme til midler paa”.¹⁰⁷

Alle de konservative arbeiderrepresentantene var avholdsvennlige, trolig langt mer enn partiledelsen i Christiania likte. Særlig Engens standpunkter var ytterliggående. I 1904 protesterte han mot pålegg om å ”være lidt mere moderat i tonen, ikke fuldt saa paagaende”. Han hånte utsagn fra partifeller i hovedstaden om at innskrenket man skjenketrafikken, ville det være å ”fratage ungdommen det som kunde oppleve sindet og skaffe dem nogen

---

¹⁰³ Ibid. 03.08.1897: 2111 – innlegg av Thoresen, 27.03. 1898/99. 1062 innlegg av Haagensen, direkte sitat, 14.10. 1901/02: 1313 – innlegg av Thoresen, direkte sitat.

¹⁰⁴ Jf. ibid. 29.01.1901/02: 723 – innlegg av Thoresen: ”Vi forfatter her love, staten bygger anstalter for at redde folk, for at tage sig af dem, som er kommet paa de skadelige veie. Men disse foreninger søger at gjøre alt, hvad de kan, for at forhindre folk fra at komme ind paa disse vilde veie”.

¹⁰⁵ Ibid. 07.05.1898: 717, 15.03.1900/01: 1281 – 1282, 18.12.1901/02: 548: Thorsen ville helst ha innstilt trikkene om søndagene. Han uttrykte sin medlidenhet med sporveisfunksjonærene som måtte arbeide søndag som hverdag. ”De bliver jo som et andet hjul til sporvognen, og dog ved vi, at det er mennesker med sjæl og med familie og med følelser og længsler som andet folk”.

¹⁰⁶ Ibid. 16.04.1898: 3647. Se også Odelstingstidende 10.07. 1896: 1258.

¹⁰⁷ Stortingstidende 15.02.1901/02: 1052. Se også ibid. 05.06.1902/03: 2429.

glæde”. For Engen sto Christiania som et farlig sted for mange ”ikke bare af os, der tilhører de brede lag, vi som ikke har bedre forstaaelse af det, men <...>fædre og mødre, som hører til de kredse, der i vort land betegnes som de fasionable kredse, som med skræk i sit sind har været nødt til at sende sine børn<...>, thi det er ikke ukjendt længere det, at det er et noksaa farligt sted herinde i Kristiania by hvad drikke trafikken angaar”.¹⁰⁸

Å hindre alkoholmisbruken var for de konservative arbejderrepresentantene så viktig at de ga avkall på visse prinsipper de ellers var tilhengere av. Omtrent de eneste forbruksartiklene de mente det burde ilegges høyere tollavgifter på, var rusrikker. De var klar over at kvinner ofte var mer restriktive enn menn i alkoholspørsmål. Til tross for skepsis i stemmerettssaken, gikk derfor Thoresen i 1894 inn for at kvinner fikk stemmerett ved de lokale samlagsavstemningene. Videre mente de konservative arbeiderrepresentantene at beruselse ikke skulle være frifinnelsesgrunn i straffesaker. De ville også skjerpe løsgjengerloven. Det kunne føre til at unge menn som var ute på rangel og lediggang, ble reddet for samfunnet.¹⁰⁹

I synet på arbeidernes status og ære og hvilke rettigheter som tilkom dem i forhold til andre samfunnsklasser, kunne de konservative arbeiderrepresentantene gå ganske langt i å samarbeide med andre arbeiderrepresentanter i Stortinget. Argumentene de kom med, kan neppe ha falt i god jord hos partiledelsen, sammensatt som den stort sett var av embetsmenn og storborgere. Høye embetslønninger var de med et visst unntak for geistligheten skeptiske til.¹¹⁰ I en debatt om Telegrafverket grep Thoresen fatt i telegrafdirektørens høye gasje. På bakgrunn av at de underordnede funksjonærene ikke hadde fått noen lønnsforbedring, syntes han ikke det ville ”tage sig synderlig smukt og godt ud” å gi direktøren enda et lønnstillegg.¹¹¹ Store representasjonsutgifter var ikke de konservative

¹⁰⁸ Ibid. 20.04.1904: 158.

¹⁰⁹ Stortingstidende 03.05.1895: 513 - om forhøyede tollavgifter på rusdrikker. Odels-tingstidende 24.05.1904/05: 482 – om kvinnestemmerett ved samlagsavstemningene, 27.04.1899/1900: 886 – om løsgjengerloven.

¹¹⁰ Thoresen mente prestene måtte lønnes skikkelig fordi de burde ”have en skilling at ofre til en eller anden fattig som besøger dem. <...> Jeg tror at disse Penge, som Staten her ofrer, ogsaa vil have en gavnlig Indflydelse paa og være af Betydning for Menigheden selv. De giver disse Folk Mod og Lyst og Kraft til at optage sin Gjærning i Ungdommen med en ganske anden Iver, end de vilde gjøre i en økonomisk trykket Stilling”.

¹¹¹ Stortingstidende 10.05.1898/99: 1486.

arbeiderrepresentantene begeistret for. I 1906 gikk Pedersen skarpt ut mot utenriksministerens representasjonstillegg. Arbeidsdisiplinen på offentlige kontorer ble også angrepet. Pedersen mente det ikke var så nøye med den fastsatte kontortiden der og trakk en sammenlikning med private bedrifter: "Hvordan tror man, det havde gaaet arbeiderne ved en privat fabrik, hvis de gang paa gang havde kommet forsent til sit arbeide? Jo, de var blevet jaget paa porten."¹¹² På bakgrunn av slikt syntes de konservative arbeiderrepresentantene at pensjonene embetsmenn og offentlige funksjonærer fikk, var altfor høye i forhold til det arbeidere kunne håpe på. Ifølge Haagensen var det ikke i Stortinget "den samme tilbøilighed til at tale til fordel for de smaa i samfundet, som naar der er spørsmaal om at forhøie en stor pensjon".¹¹³ Thoresen mente at søknader fra arbeidsfolk ble behandlet på "en mindre velvillig Maade". Da arbeidere i Lillestrøm i 1897 fikk avslag på en bønn om økonomisk støtte på grunn av flomkatastrofene på stedet, uttalte han at folk "i Arbeiderdistrikter <vil> have vanskeligt for at forstaa, at naar det gjælder et Andragende fra Arbeidsfolk, saa er man saa karig og da har man saadan Frygt for Konsekvenserne, at man ikke tør gaa med paa det".¹¹⁴ De konservative arbeiderrepresentantene reagerte også på uttalelser som de oppfattet som nedsettende om arbeiderklassen. Thoresen protesterte mot en påstand om at vanartede og forsømte barn bare fantes i arbeidermiljø. "En saadan Beskyldning mod den norske Arbeiderstand" hadde han ikke ventet. Pedersen var indignert over at husklynger på landet der det vesentlig bodde arbeidsfolk, ble betegnet som brannfarlige. Han hevdet at dette var urettmessige beskyldninger; bygningskontrollen på slike steder var ofte strengere enn i byene.¹¹⁵

Aller mest selvstendig opptrådte de konservative arbeiderrepresentantene i forsvarsspørsmål. Tradisjonelt var Høyre et forsvarsvennlig parti, men dette gjaldt ikke partiets arbeiderrepresentanter. De distanserte seg fra partiflertallet fordi de delte arbeidsfolks alminnelige uvilje mot militærvesenet. Dette førte til at de kom i debatt med fremtredende partispisser. Uviljen kom tydeligst fram under debattene om armebudsjettet, særlig bevilgningene til våpenøvelser. I 1899 hevdet Thoresen at disse øvelsene førte til at arbeidsfolk gikk glipp av fortjenesten og de pårørende kom derfor til å sitte hardt i det; i krig var det godt å ha en hær, men man

¹¹² Stortingstidende 11.04.1904/05: 2085 - debatt om Riksforsikringsanstalten.

¹¹³ Ibid. 01.12.1899/1900: 314.

¹¹⁴ Ibid. 29.03.1897: 307.

¹¹⁵ Stortingstidende 05.08.1897: 2130 - innlegg av Thoresen. Odelstingstidende 09.05.1903/04: 940 - innlegg av Pedersen.

burde "ikke tabe af syne den anden side af sagen, at man <...> i sin militære iver gaar saavidt, at man kanskje bringer en stor del af vort folk i nød". Innlegget opphisset Høyres gamle fører, Emil Stang. Etter hans mening var de foreslåtte våpenøvelsene et minimum av det man kunne klare seg med; kunne "en nationalforsamling forsvare at have del i skylden for ydmygelse for landet og ødelæggelse for landets sønner paa grund af manglende øvelse?"¹¹⁶ Til tross for slike appeller fortsatte Høyres arbeiderstortingsmenn å være lite begeistret for forsvaret. I 1903 gikk en annen av partisjissene, Johan Thorne, inn for nye våpenøvelser, men Thoresen og Engen var imot. Engen hevdet at "de militære holdt paa at vokse vort folk over hovedet", man kunne ikke på grunn av forsvaret "paalægge større skattebyrder end vi har". Thoresen trakk inn årstiden øvelsene skulle holdes på, og talte sesongarbeidernes sak. Han kunne ikke være med på "at si til de folk som til sommeren kanskje har faaet arbeide, at nu skal de ud og eksersere og saaledes tages bort fra det arbeide som de kanskje i hele vinteren har gaaet og stundet efter"¹¹⁷ Unjonsoppløsningen i 1905 førte heller ikke til at de konservative arbeiderrepresentantenes uvilje mot forsvaret ble mindre, også krigstruselen fra Sverige var jo nå blitt redusert. I 1906 var det særlig Pedersen som målbar motstanden, og han tok nettopp utgangspunktet i hendingene året før. Grensevakten og oppmarsjen i 1905 hadde rammet arbeidsfolk hardt, hevdet han, fordi krisen hadde ført til arbeidsledighet ettersom ingen offentlige arbeidstiltak var blitt satt i gang. Pedersen støttet derfor varmt et forslag fra sosialisten Adam Egede-Nissen om at våpenøvelsene måtte sløyfes eller innskrenkes så folk fikk rettet opp økonomien. Han opplyste at han hadde henvendt seg til partiets fremste talsmenn i militære saker, forsvarsministeren, general Olsson, og formannen i militærkomiteen, generalkrigskommissær Bratlie, men hadde av "disse herrer faaet et afslaaende svar, og der var nu vel ikke andet at vente; for de er nogle krigens herrer. De saa vel gjerne, at de havde hele det norske folk under sin kommando."¹¹⁸

***

Som konklusjon kan sies om virksomheten til de konservative arbeiderrepresentantene på Stortinget at de ikke opptrådte som marionetter for partiledelsen. Klassebevisstheten var stor. Det var neppe bare talemåter når de så ofte i debattene trakk fram at de var arbeidere og ønsket å representere arbeidsfolks interesser. Dette kunne da også føre til at de i en del spørsmål avvek fra partiledelsen. Selvbevisstheten og dermed

¹¹⁶ Stortingstidende 16.02.1899/1900: 959 – Thoresens innlegg, 960 – Stangs innlegg.

¹¹⁷ Ibid. 12.03.1903: 1896 – Engens innlegg, 1870 – Thoresens innlegg.

¹¹⁸ Ibid. 20.04.1905/06: 1841 – 1842.

selvstendigheten ser ut til å ha blitt større etter hvert. For Thoresens del er dette helt tydelig. Da han begynte sin stortingskarriere var han partiledelsens servile tjener, ikke minst i stemmerettssaken, men senere talte han i forskjellige saker - aller mest i forsvarsdebattene - ledelsen beint imot. Engen utviklet seg på liknende vis, og av de yngre arbeiderrepresentantene inntok Pedersen alt fra sitt første stortingsår en temmelig uavhengig stilling. Imidlertid var nok avstanden størst til embetsmannssjiktet i partiet. Kulturelle forskjeller gjorde sitt. Til en annen hovedgruppe i Høyre, bedriftsherrene og arbeidsgiverne, var båndene sterkere. Frykten for arbeidsledighet og vel også respekten for nære overordnede i dagliglivet førte til at de konservative arbeiderrepresentantene i en viss grad ble talsmenn for industrien og industriherrene, og blant annet delte skepsisen mot fagforeninger. Stortingsvervet kunne de til dels takke bedriftsherrene for. Det var også bedriftsherrene som i sitt arbeid for å verve arbeiderne for Høyres sak støttet økonomisk de konservative arbeiderforeningene, foreninger der Høyres arbeiderstortingsmenn ofte søkte støtte.

Foreningene

Drammens Borgerlige Arbeiderforening besluttet i 1937 "å bringe på det rene hvorvidt foreningens eldste protokoller og papirer m.v. eksisterte og i tilfelle hvor".¹¹⁹ Letingen ga visst ikke noe resultat. Denne ettersøkingen er bare et av mange eksempler på at kildematerialet fra de konservative arbeiderforeningene er meget mangelfullt. Dette gjør at man for å kunne finne ut noe om disse foreningene, i stor grad må holde seg til aviser eller jubileumsberetninger. Opplysninger om medlemstall, utbredelse, foreningsvirksomhet og annet blir derfor ofte usikre. Så vidt det kan sees, oppsto den første konservative arbeiderforeningen i Lillestrøm-distriktet. For stortingsvalget i 1891 gikk den gamle Høyre-foreningen i kommunen, Skedsmo Grundlovsforening, i oppløsning. Trolig var årsaken at bondene falt fra. I stedet valgte man å satse på arbeiderne og Skedsmo Arbeidergrundlovsforening ble opprettet. Brukseierne sto bak, men arbeiderne ble sterkt representert i styret. Formann ble Johan Thoresens konkurrent som konservativ stortingskandidat, Nils Vittenberg fra Strømmen Trævarefabrik. Foreningen kom bare til å virke en kort stund. Etter stortingsvalget i 1891 hørte man ikke mer til den.¹²⁰

¹¹⁹ Den borgerlige Arbeider 11.06.1937.

¹²⁰ Lillestrøm, bd. 1. 244 – 245.

Før stortingsvalget i 1894 ble det forsøkt opprettet konservative arbeiderforeninger i Kristiansand og i Drammen, men det er usikkert om dette i første omgang lyktes. Den mest betydelige av alle konservative arbeiderforeninger, til tider den helt dominerende, ble Arbeiderforeningen av 1894. Bakgrunnen for opprettelsen var Høyres nederlag i hovedstaden dette året. Valgresultatet gjorde det klart at skulle partiet kunne gjenerobre Christiania, måtte også arbeidsfolk støtte opp om det. Ikke minst gjaldt det å bekjempe Christiania Arbeidersamfund der Venstre nå hadde makten. Ifølge Morgenbladet trådte "en Del Mænd sammen for at drøfte Spørgsmaalet om Oprettelse af en Arbeiderforening for konservative Arbeidere <...> den Arbeider, der ikke trivedes i de sosialistiske Arbeidersamfund <hadde ikke>noget Sted, hvor han kunde sende sin Ungdom".¹²¹ Bak sto Yngre Konservatives Forening i Christiania. I et opprop til støtte for den nye arbeiderforeningen, undertegnet av 88 personer, fantes sju som hadde vært med på å stifte Yngre Konservatives Forening. Mellom de øvrige var mange kjente menn som hadde nær tilknytning til denne foreningen, blant disse Yngvar Nielsen, advokat Karl Henrik Lous, redaktør B.V. Aubert, tidligere statsråd Jacob Aall Bonnevie, grosserer Einar Westye Egeberg og Knut Graah ved Hjula Væveri.¹²² Den egentlige initiativtageren til dannelsen av foreningen, skal ha vært advokat Lous.¹²³ Han ledet stiftelsesmøtet som ble holdt 19. desember 1894. Uviljen mot Christiania Arbeidersamfund kom her klart til syne. Den hadde "skiftet Ham og kastet sig i Armerne paa den vilde Radikalisme". Det ble vedtatt at den nye foreningen skulle være en partiforening som hadde til formål "paa Christendommens Grund og under Tilslutning til konservative Anskuelse i alle offentlige Anliggender at fremme Medlemmernes aandelige og timelige Vel". Enhver hederlig mann over 18 år kunne bli medlem, men han måtte underskrive en erklæring om at han i det alt vesentlige sluttet seg til Høyres anskuelse. En annen begrensning for medlemskap var at årskontingenten - to kroner - var forholdsvis høy. Trolig ønsket man først og fremst stemmeberettigede

¹²¹ Morgenbladet 30.11.1894, nr. 653: Ifølge avisen ble et møte holdt 01.11.1894.

¹²² Ibid. 31.12.1894, nr. 728, Odd Inge Hedern, *Yngre Konservative Forening for Kristiania og Omegn (Y.K.F.) og dens forhold til Høyre 1892 - 1898*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1969: 36 - 37. Blant underskriverne fantes 20 arbeidere, av disse 10 fagarbeidere fra den mekaniske industrien (4 ansatt ved Hjula Væveri), 6 arbeidsformenn, 23 håndverkere - av disse minst 4 mestre, 17 bestillingsmenn eller kontorister, bud, vaktmestre med mer i privat tjeneste, 9 bedriftsherrer, disponenter eller ingeniører, 5 tilhørte de "frie yrker" eller var embetsmenn, for 4 personer er i oppropet ikke oppgitt noe yrke.

¹²³ Johannesen 1934: 1. Med seg i det praktiske arbeidet fikk han vaktmester Chr. Rønne, malermester Norbeck-Olsen og lagersjef Chr. Johanssen.

arbeidere som medlemmer; folk som var så fattige at de ikke så seg råd til å betale årskontingenten hadde som regel heller ikke stemmerett, og var ikke politisk interessante.¹²⁴

Når det gjaldt sammensettingen av foreningens styrende organer, gjorde en viss elitetenking seg gjeldende samtidig som stifterne ville sikre seg mot senere omveltninger. Foreningen skulle ledes av forstanderskapet, generalforsamlingen og styret. Forstanderskapet ble gitt stor makt. Det skulle fra starten av bestå av foreningens innbydere, noe som indirekte ga Yngre Konservatives Forening en sterk innflytelse. Senere skulle forstanderskapet supplere seg. Forstanderskapet skulle også velge fire av styremedlemmene, mens generalforsamlingen bare valgte tre. Den første styreformannen ble sogneprest Birger Hall. Med seg i styret fikk han to arbeidere, en formann og en funksjonær. Medlemstallet økte raskt. I januar 1895 utgjorde det 1090 personer, i 1900 mellom 3000 til 4000 personer.¹²⁵

Den store medlemstilgangen skyldtes trolig at foreningen satte seg som mål å "knytte til sig Indretninger som kan tjene til at fremme Medlemernes Vel <...> til gjensidig Understøttelse og Selvhjælp".¹²⁶ Alt ved starten av spådde den konservative pressen at foreningen ville møte mye motstand, det ville bli satt "store og sterke Kræfter i Bevægelse for at hindre den".¹²⁷ Dette viste seg å være riktig, Arbeiderforeningen av 1894 høstet snart storm. Årsaken var først og fremst at den opprettet et arbeidsanvisningskontor. Dette møtte skarp motstand fra venstrefolk og sosialister som hevdet at hensikten med et slikt kontor var å sikre konservative arbeidsgivere lojale og politisk ufarlige arbeidere. I dette kunne de støtte seg til en notis i Morgenbladet der det sto at kontoret skulle virke som "et slags Engagementskontor for arbeidssøgende Medlemmer, et Mellemed mellem disse og Arbeidsherrer, som søger Arbeidere, og et bestemt Middel for Arbeidsherrer til samtidig at faa Oplysninger".¹²⁸ Politiske motstandere oppfattet notisen som et klart signal om at konservative arbeidere skulle favoriseres på arbeidsmarkedet mens venstrefolk og sosialister kunne sies opp. I Stortinget ble Arbeiderforeningen av 1894 hardt angrepet av typograf Andresen og av en annen av Venstre-representantene fra Christiania, Elias Sunde. Sistnevnte foreslo at alle som ville drive arbeidsanvisningskontor,

---

¹²⁴ Morgenbladet 29.12.1894, nr. 725.

¹²⁵ Johannesen 1934: 2 – 3. Morgenbladet 29.12.1894, nr. 725.

¹²⁶ Morgenbladet 29.12.1894, nr. 725.

¹²⁷ Johannesen 1934: 3 – sitat fra Aftenposten 28.12.1894.

¹²⁸ Morgenbladet 29.12.1894, nr. 725.

måtte ha kommunal bevilling. Forslaget ble vedtatt og satt ut i livet i juni 1896. Venstre-flertallet i Christiania formannskap nektet å gi Arbeiderforeningen av 1894 fortsatt bevilling til å drive arbeidsanvisningskontor i hovedstaden. Kontoret måtte flyttes til Høyre-kommunen Aker og fikk lokale på Vestre Frøen - ikke langt fra Majorstua. Beliggenheten der var usentral og kontoret ble besøkt av langt færre. Det virket vel også inn at venstreaviser og Social-Demokraten fortsatte å overøse virksomheten med skjellsord. I 1897 avsto Christiania formannskap en ny søknad om bevilling og i januar 1898 måtte kontoret nedlegges.¹²⁹

Andre tiltak som Arbeiderforeningen av 1894 satte i gang, var mer levedyktige. Det ble opprettet en sykekasse og en arbeidsledighetskasse. En viss vekt - særlig de første årene - ble lagt på opplysnings- og politisk skoleringsvirksomhet. Alt i 1895 utgjorde biblioteket 2000 bind. Kjente høyrefolk ble innbudt som foredragsholdere. Yngvar Nielsen holdt i 1896 fire forelesninger om "Norges Frihedshistorie i 1814" og tok i dem et oppgjør med Ernst Sars' historiesyn.¹³⁰ For de mest aktive medlemmene ble det opprettet et samtalelag der aktuelle spørsmål ble debattert på ukentlige møter. Faggrupper ble dannet for mekanikere, skreddere, snekkere og murere, og i dem ble forskjellige faglige spørsmål drøftet.

Langt mer tiltrekkende for de fleste medlemmene var de selskapelige og sosiale tilstellingene som ble satt i gang. Særlig etter århundreskiftet tok disse aktivitetene mer og mer til å trenge det mer politisk pregede arbeidet tilbake. Som underavdelinger av foreningen ble stiftet to musikkorps og to sangforeninger, et ungdomslag og mest populært av alt Den selskabelige Klubb, som ble opprettet i 1901. Omtrent samtidig ble Kvinnelaget dannet. Kvinnenes rolle var den tradisjonelle. De skulle "lindre de fattiges nød, hjelpe trengende gamle, beklæ fattige barn i Kristiania og efter beste evne <....> hjelpe så langt man makter".¹³¹

Økonomisk sett var Arbeiderforeningen av 1894 godt stilt. Penger kom inn som medlemskontingent, ved selskapelige tilstelninger, på Kvinnelagets

---

¹²⁹ Morgenbladet 07.10.1897, nr. 606, 20.12.1897, nr. 788. Johannesen 1934: 6 – 7. Carl Joachim Hambro, *Oslo Høire gjennom 50 år*, Oslo 1934: 279 – 285. Kaartvedt 170 – 171. Edvard Bull, *Arbeiderklassen blir til (1850 – 1900)*, bd. 1 i Edvard Bull, Arne Kokkvoll, Jakob Sverdrup (red.), *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, Oslo 1985: 474 – 475.

¹³⁰ Morgenbladet 02.07.1897, nr. 401.

¹³¹ Johannesen 1934: 11.

arrangementer, og aller mest som bidrag fra konservative arbeidsgivere. Blant annet fikk foreningen i 1904 fra hoffjegermester Thomas Nicolay Fearnley og grosserer Einar W. Egeberg overført kr 15 000, resultatet av en heldig eiendomshandel.¹³²

I stor grad var det også konservative brukseiere, bruksbestyrere og arbeidsgivere som sto bak opprettelsen av andre konservative arbeiderforeninger. I 1897 fantes minst 13 slike foreninger, i 1899 19 og i 1901 25.¹³³ De fleste foreningene oppsto på Østlandet, gjerne i strøk preget av sagbruksvirksomhet og der Høyre alt fra før sto forholdsvis sterkt blant arbeiderne. De konservative arbeiderforeningene i Fredrikstad, Fredrikshald og Lillestrøm var blant de største. Betydelige foreninger ble også grunnlagt i Drammen og på Ringerike. Christiania fikk også et par nye foreninger, den mest levedyktige av disse var Nordre Arbeiderforening på Sagene. Kristiansand, Stavanger og Bergen fikk en konservativ arbeiderforening hver. I Nord-Norge og i Trøndelag ble det derimot ikke grunnlagt noen.¹³⁴

---

¹³² Om virksomheten i Arbeiderforeningen av 1894 se (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XV 05.11.1902. Morgenbladet 29.12.1894, nr. 725, 02.07.1897, nr. 401. Johannesen 1934: 3 – 4, 7 – 8, 10 – 12.

¹³³ Arbeidernes leksikon, bd. I, Oslo 1932: 854. Morgenbladet 02.07.1899, nr. 474. O.E.W. Johannesen Formann i Norges borgerlige Arbeiderorganisasjon, *Noen ord om N.B.A.*, Oslo 1931: 11 – 13. Tallene omfatter de foreningene som var representert på de konservative arbeiderlandsmøtene 1897, 1899 og 1901. Det kan ha vært foreninger som ikke hadde meldt seg inn i den konservative arbeiderlandssammenslutningen eller som ikke var representert på landsmøtene.

¹³⁴ Johannesen 1931:11 - 13, gir stiftelsesdatoene for følgende foreninger: Fredrikshald konservative Arbeiderforening 12.01.1898, Fredrikstad og Omegns konservative Arbeiderforening 01.12.1899, Lillestrøm konservative Arbeiderforening 22.06.1900, Stavanger Arbeiderforening 06.12.1895, Arbeiderforeningen Ringerike 15.08.1897. Enkelte opplysninger finnes også i Morgenbladet. Ifølge avisen 26.09.1897, nr. 582, ble Drammen konservative Arbeiderforening stiftet i september 1897. Initiativtakeren var konsul Jens Gram, en av byens ”største og mest afholdte Arbeidsherrer”. Nordre Arbeiderforening på Sagene ble stiftet 1896 eller 1897. Her var brukseier C.Martinsen initiativtakeren. Han sørget for at foreningen fikk eget lokale i Holsts gate, innviet 17.10.1897; *ibid.* 18.10.1897, nr. 632. Kristiansand konservative Arbeidersamfund ble stiftet i 1897 ved en splittelse av det gamle arbeidersamfunnet i byen der Venstre erobret flertallet. Det er uvisst når Bergen fikk sin konservative arbeiderforening. Navnet tyder på at det i den var et sterkt innslag av det kristne legfolket, foreningen ble kalt for Bergen kristelig-socialt Arbeiderforening.

Mange av de konservative arbeiderforeningene eksisterte bare en kortere tid.¹³⁵ Hvor stor oppslutning de enkelte foreningene fikk, er meget vanskelig å si.¹³⁶ Virksomheten ble i det store og hele lagt opp etter mønster av Arbeiderforeningen av 1894. Spare- og sykekasser ble satt i gang, likeledes samtalelag. Flere av foreningene hadde et bibliotek til rådighet for medlemmene. Som i Arbeiderforeningen av 1894 fortrenget de selskapelige og sosiale mer og mer den politiske aktiviteten. I Arbeiderforeningen Ringerike spilte dansetilstelninger en stor rolle alt fra starten av. De konservative arbeiderforeningene i Fredrikshald og i Tistedal ble direkte støttet av bryggeriene. Foreningene fikk ølrett og forbruket var til tider stort. Også den konservative arbeiderforeningen i Fredrikstad hadde restaurant med utskjenking søndag som hverdag. Politiske motstandere påsto at det først og fremst var ølretten og gratisfester som trakk folk til foreningen.¹³⁷

Som i Arbeiderforeningen av 1894 var overalt de selskapelige og sosiale tilstelningene helt avhengig av kvinnenes innsats, men det varte svært lenge før de fikk fulle medlemsrettigheter. Den første som vedtok å gi kvinner stemmerett, var Lillestrøm konservative Arbeiderforening, og dette skjedde så sent som i 1916. Til og med i argumentasjonen for denne reformen kom det tradisjonelle kvinnesynet fram. Kvinnen burde innrømmes stemmerett og fulle medlemsrettigheter fordi hun var uunværlig. Hvorfor kunne hun ikke da få delta i "Samvær med Mænd til Drøftelse av Tidens kanske mest brændende Spørmaal . <....> Hun vil i Møterne faa Anledning til at sætte sig ind i og opgjøre sig en selvstendig Mening <....> Hun vil derved ogsaa bli mere moden til at bruke sin Stemme ved Valgene".¹³⁸

Hvordan de konservative arbeiderforeningene sosialt sett var sammensatt, har vi i hvert fall i et tilfelle sikker viten om. Fra Fredrikshald konservative Arbeiderforening er medlemsprotokollene bevart. Mellom 1898 og 1905 meldte 905 personer seg inn i foreningen. Av disse var 257 - 28 %,

¹³⁵ Et eksempel er Moss konservative Arbeiderforening, som ble grunnlagt i 1898, men oppløst alt i 1904.

¹³⁶ Arbeiderforeningen Ringerike skal ved starten av ha hatt omkring 270 medlemmer, i 1904 hadde Fredrikstad og Omegns konservative Arbeiderforening ifølge avisene 762 medlemmer. Høyrepressen anslo samme året at alle de konservative arbeiderforeningene sammenlagt hadde mellom 4000 og 5000 medlemmer; Morgenbladet 18.08.1897, nr. 490, 26.09.1897, nr. 582, 04.07.1904, nr. 348.

¹³⁷ Morgenbladet 11.10.1897, nr. 616. Bull 1958: 99, 248.

¹³⁸ Den borgerlige Arbeider 15.04.1916, nr. 8, se også 01.04.1916, nr. 7, 04.04.1917, nr. 14. Alt flere år før kvinner fikk fulle rettigheter i Arbeiderforeningen av 1894, var lederen av foreningens kvinnelag, Minda Olsen, blitt valgt inn i Christiania bystyre.

sagbruksarbeidere, 250 - 28 %, håndverkssvenner eller fagarbeidere, 8 - 1 %, steinhoggere, 178 - 20 %, ufaglærte industriarbeidere, anleggsarbeidere eller landarbeidere, 13 - 1 %, formenn eller verksmestere, 77 - 9 %, sjøfolk, 3 - 0.3 %, skipsførere, 13 - 1 %, handelsfullmektiger, kontorister og funksjonærer i det private næringsliv, 45 - 5 %, bestillingsmenn eller offentlige funksjonærer, 6 - 1 %, vognmenn, 17 - 2 %, håndverksmestere, 33 - 4 %, kjøpmenn og forretningsfolk, 3 - 0.3 %, arbeidsgivere eller disponenter, 2 - 0.2 %, embetsmenn.

På grunn av kildesituasjonen er det usikkert i hvor høy grad den sosiale fordelingen i Fredrikshald konservative Arbeiderforening kan sammenliknes med den i tilsvarende foreninger, men det er rimelig grunn til å tro at det på enkelte områder har vært visse fellestrekk, på andre ikke. I likhet med i Fredrikshald kan sagbruksarbeidere ha vært den største gruppen i alle de foreningene som ble grunnlagt i sagbruksstrøk. Likeledes er det grunn til å tro at håndverkssvenner og fagarbeidere, folk med sosial oppdrift og moderate politiske sympatier, har utgjort en stor gruppe i alle foreningene. Det er også sannsynlig at den største av alle arbeidergrupper, ufaglærte arbeidsfolk i industri, på anlegg eller i landbruket, har vært godt representert i de fleste arbeiderforeningene, om ikke annet så på grunn av sin tallmessige styrke. I likhet med i Fredrikshald kan også en del sjøfolk ha funnet veien til de foreningene som fantes i sjøfartsbyer. Det er også trolig at enkelte private og offentlige bestillingsmenn og funksjonærer meldte seg inn i de konservative arbeiderforeningene. Mer forbausende når det gjelder Fredrikshald, er at ikke flere arbeidsgivere, konservative embetsmenn, håndverksmestere og forretningsfolk ble medlemmer av arbeiderforeningen der. Vi vet at disse gruppene ikke bare støttet de konservative arbeiderforeningene økonomisk, men mange steder også meldte seg inn som medlemmer. I hvert fall direkte medlemskap ser ikke ut til å ha vært aktuelt i Fredrikshald. Det skyldtes trolig lokale sosiale fordommer mot å delta i en arbeiderforening og at gamle paternalistiske tanker om samkvem mellom arbeidere og arbeidsgivere var blitt oppgitt. Forbausende er det også at innslaget av arbeidsformenn, tradisjonelt en konservativ gruppe, var såpass lite i Fredrikshald konservative arbeiderforening. I mange andre arbeiderforeninger var formennene langt sterkere representert.

Rekrutteringen til Fredrikshald konservative arbeiderforening svingte. Særlig i valgår ble det vervet mange nye medlemmer. Mest intens var vervingen før stortingsvalget i 1906. Foreningen fikk da 307 nye medlemmer, om lag en tredjedel av alle innmeldte mellom 1899 og 1908.

I alle konservative arbeiderforeninger var trolig gjennomtrekket av medlemmer ganske sterkt. Fredrikshald konservative arbeiderforening var intet unntak. Mellom 1898 og 1908 opphørte medlemskapet for 271 personer, dette tilsvarte om lag 30 % av tallet på innmeldte i samme tidsrom. Årsakene til at folk sluttet å være medlemmer, var forskjellige. 188 personer - 69 %, ble strøket av medlemslistene på grunn av ubetalt kontingent eller av disiplinære årsaker, trolig mest fyll. 26 personer - 10 %, sendte skriftlig utmelding. 41 personer - 15 %, utvandret eller reiste fra byen. 16 personer - 6 %, døde.¹³⁹

I Fredrikshald konservative arbeiderforening, som i mange andre arbeiderforeninger, var det ikke den tallmessig sett største medlemsgruppen som også overtok lederskapet. Formann var i mange år pakkhusformann J.Hansen, sagbruksarbeiderne var fåtallig representert både i styre og representantskap. I Lillestrøm ble oftest bruksfullmektiger eller disponenter valgt til formenn i den konservative arbeiderforeningen der. Funksjonærer og arbeidsformenn var godt representert i styret. Andre steder ledet håndverksmestre mange av foreningene. I Arbeiderforeningen av 1894 var de to første formennene akademikere, senere funksjonærer. Funksjonærer, håndverksmestre og representanter for arbeidsgiverne utgjorde alltid styreflertallet. I Fredrikstad og Omegns konservative Arbeiderforening ble en av byens største arbeidsgivere, konsul Athon B. Nilsen, den første formannen. Den moderatkonservative Arbeiderforeningen Ringerike ble fra starten av ledet av to brukseiere, den ene som formann og den andre som viseformann. I styret satt alltid bønder og ingeniører; bruksarbeiderne var hele tiden i mindretall.¹⁴⁰

Innslaget av kroppsarbeidere ble heller ikke stort i ledelsen av landssammenslutningen av de konservative arbeiderforeningene; Norges konservative og moderatkonservative Arbeiderorganisation.¹⁴¹ Denne organisasjonen ble dannet etter initiativ fra Arbeiderforeningen av 1894. Et av de mest fremtredende medlemmene der, lagersjef, senere kjøpmann,

¹³⁹ Halden Historiske Samlinger, Fredrikshald konservative Arbeiderforenings arkiv. Medlemsprotokoll nr. 1 1898 – 1904, nr. 2 1902 – 1906, nr. 3 1902 – 1909.

¹⁴⁰ Morgenbladet 18.08.1897, nr. 490, 05.02.1909, nr. 682, 11.03.1910, nr. 139. Den borgerlige Arbeider 01.08.1916, nr. 15, 01.10.1916, nr. 19, 10.02.1917, nr. 2, 21.03.1917, nr. 12. Johannesen 1934: 5.

¹⁴¹ Navnet ble senere endret: i 1915 til Norges konservative og moderate Arbeiderorganisasjon, i 1918 til Norges borgerlige arbeiderorganisasjon.

J. Kr. Johansen, skal ha vært drivkraften. Han samarbeidet med krefter innen Yngre Konservatives Forening og aller mest med Yngvar Nielsen, som senere omtalte ham som en mann "varmt begeistret for gjerningen".¹⁴² Den direkte foranledningen til dannelsen kan ha vært forberedelsene til stortingsvalget i 1897. Landssammenslutningen ble dannet i juli dette året. Under valgkampen brukte venstre- og sosialistpressen hardt skyts mot den: de arbeidere som sluttet opp om den nye konservative arbeiderorganisasjonen "havde forraadt sine Kamerater".¹⁴³

Ifølge formålsparagrafen skulle Norges konservative arbeiderorganisation bestå av foreninger "hvis vedtekter og virksomhet bygger på den bestående samfunnsorden og en fredelig ordning av tvistemål mellom arbeider og arbeidsgiver."¹⁴⁴ Med i det første styret kom lagersjef Johansen og to andre representater for Arbeiderforeningen av 1894, mens de konservative arbeiderforeningene i Drammen, Moss, Hamar og Bergen fikk et styremedlem hver. Ingen av disse var kroppsarbeidere. Formann ble Yngvar Nielsen.¹⁴⁵ Om han ikke løy for seg selv i sine egne dagbøker, kom valget helt overraskende på ham. Han skrev der at det måtte skyldes hans mange foredrag i arbeiderakademiene: "formodentlig var det Sympathier, jeg havde vundet som Forelæser, der i 1897 gjorde mig – meget mod mine Ønsker – til Formand for den her oprettede Organisation af konservative Arbeiderforeninger".¹⁴⁶ Nå kan vel også valget av Yngvar Nielsen ha hatt andre årsaker. Deltagerne på stiftelsesmøtet kjente godt til hans posisjon innen Høyre og hans vennskap med Oscar II. De var trolig beæret over å ha en representant fra landets høyeste sosiale elite i sin midte. En slik mann pekte seg nok ut som formannsemne i denne forsamlingen der delegatene kom fra foreninger preget av stor respekt for overklasse og øvrighet.

I Nielsens dagbøker går hans paternalistiske holdninger og syn på de folk han nå var satt til å lede, tydelig fram: de var ikke hans likemenn, men han ville deres beste. For ham var det ikke "noget andet, der kan tilføre den konservative Sag større Kraft end netop Tilslutning af konservative Arbeidere". Han følte seg "tiltrukken mod de Klasser". Nielsen skjulte ikke for seg selv at han nøt populariteten han mente han hadde som de

---

¹⁴² Nielsen 1915: 38.

¹⁴³ Sitert i Morgenbladet 05.09.1897.

¹⁴⁴ Johannesen, N.B.A.:3.

¹⁴⁵ Morgenbladet 11.10.1897, nr. 407, 02.07.1899, nr. 474. Foruten Nielsen besto styret av tre håndverksmestre, en ingeniør, en agent og en lagersjef.

¹⁴⁶ (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XII, 03.01.1900, se også 10.02.1900, 18.09.1900.

konservative arbeidernes øverste leder. I november 1898 var han ”glad ved at høre, at jeg er afholdt mellem den saakaldte ”simple Mand”. Jeg har i den senere Tid ofte mærket, at man der har Tillid til mig, og dog har jeg aldrig jaget derefter.”¹⁴⁷

Ideologisk sett mente Nielsen at den nye organisasjonen sto på solid nasjonal grunn. Noe liknende kjentes ikke fra utlandet. ”I andre Lande havde man vistnok havt de saakaldte kristelige sociale Arbejderforeningerne, men det var noget andet; de norske konservative Arbejderforeninger byggede paa det Nationale til fremme af sociale Spørgsmaal”.¹⁴⁸

Økonomisk sett var Norges konservative Arbeiderorganisation dårligere stilt enn mange av de lokale foreningene. I 1900 var den kr 2000 i underskudd og bønnskriv ble sendt ut til ”interesserede Mænd om at yde Bidrag af fem og tyve kroner aarlig”. Pengene skulle gå til å lønne en sekretær samt til trykkingen av medlemsblad. Sækratæren, N. Søgner, ble ansatt i 1901 og et medlemsblad begynte med uregelmessige mellomrom å komme ut. Fram til 1900 ble det holdt årlige landsmøter. Etter dette ble landsmøter hvert annet eller hvert tredje år det normale. Et annet utslag av at aktiviteten var forholdsvis svak, var den lave oppslutningen om landsmøtene. Bare omkring halvparten av de tilsluttede foreningene sendte delegater og det var sjelden mer enn 40 – 50 representanter til stede. Også på landsmøtene var kroppsarbeidere i mindretall. Mellom 1900 og 1904 var cirka 7 % av utsendingene akademikere, 8 % var brukseiere, bruksfullmektiger eller disponenter, 30 % var håndverksmestre, 14 % var håndverkssvenner eller fagarbeidere, 7 % var arbeidsformenn, 12 % var sagbruksarbeidere, 3 % tilhørte andre arbeidergrupper, 8 % var funksjonærer, 3 % var bønder, 8 % lar seg ikke spesifisere.¹⁴⁹ Styresammensettingen var litt annerledes, men også her var arbeiderne i mindretall. Mellom 1899 og 1904 var 13 % av styremedlemmene funksjonærer, 5 % var forretningsfolk, 38 % var håndverkere – for det

¹⁴⁷ Ibid., bd. X, 11.11.1898, se også, bd. XII, 13.02.1900, bd. XIII, 18.05.1900.

¹⁴⁸ Morgenbladet 02.07.1900, nr. 425.

¹⁴⁹ (UBO) Nielsen Optegnelser, bd. XII, 26.01.1900. Morgenbladet 02.07.1899, nr. 474, 02.07.1900, nr. 424, 28.06.1901, nr. 397, 29.06.1901, nr. 399, 27.06.1903, nr. 425, 01.07.1904, nr. 343.

meste mestre, 8 % var arbeidsformenn, 5 % var fagarbeidere, 10 % var sagbruksarbeidere, 2 % tilhørte andre arbeider-grupper.¹⁵⁰

Enkelte av de konservative arbeiderrepresentantene på Stortinget tok også aktivt del i Norges konservative Arbeiderorganisation. Hermansen satt i styret fra 1901 til 1904. Thoresen møtte som delegert på en rekke landsmøter og også Pedersen var med på et par av dem. Sakene som ble behandlet på landsmøtene, var også for en stor del de samme som de konservative arbeiderstortingsmennene var opptatt av. Gjengangere var debattene om hva som kunne gjøres for å sikre arbeiderne "Adgangen til Ervervelse af eget Hus i Byen og dertil Jordvei paa Landet". Spørsmålet om opprettelse av hjelpe- og understøttelseskasser kom ofte opp. Uenigheten var stor om medlemskap i slike kasser skulle være frivillig eller ikke. Noe klart vedtak kom man aldri fram til og noen felles arbeidsledighetskasse ble ikke opprettet. I stedet besluttet landsmøtet i 1901 å etablere en særskilt "Forbindelse" med arbeidsgiverne for å skaffe ledige arbeidere arbeid. Også på andre områder forsøkte landsmøtene å appellere til arbeidsgiverne. I 1904 vedok landsmøtet å spørre Arbeidsgiverforeningen hvordan stillingen ville bli under eventuell lockout for konservative arbeidere som ikke var fagforeningsmedlemmer. Dette hang sammen med en annen sak som også stadig gikk igjen på landsmøtene, spørsmålet om "Arbeidets Frihet", retten til fortsatt å kunne arbeide selv under arbeidskonflikter. Det ble fremhevet at arbeiderne og arbeidsgiverne hadde felles interesser og burde stå sammen.¹⁵¹

Holdningene var langt fra opposisjonelle. Landsmøtene ble alltid innledet med hilsningstelegrammer til kongen utformet av Yngvar Nielsen, og majestetens svar ble hilst med begeistring. I 1901 måtte det leses opp tre ganger og vakte ifølge Nielsen "alle Gange lige stor Glæde i disse ærlige Hjerter". Det er i det hele tatt tydelig at hans lederskap i Norges konservative Arbeiderorganisation var ubestridt og han nøt det. Ikke minst dobbeltrollen som "arbeiderleder" og samfunnstopp tiltalte ham. I 1904 noterte han om utsendingene på landsmøtet at det var "rørende at se al den Kjærlighed hvormed jeg omfattes fra dem. For mit Hjerter er det en

¹⁵⁰ Morgenbladet 02.07.1899, nr. 474, 02.07.1900, nr. 425, 01.07.1901, nr. 403, 28.06.1903, nr. 350, 04.07.1904, nr. 348.

¹⁵¹ De konservative arbeiderlandsmøtene (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XI, 03.07.1899, bd. XIII, 12.07.1900, bd. XIV, 01.07.1901, bd. V, 29.06.1903. Morgenbladet 02.07.1899, nr. 474, 02.07.1900, nr. 425, 29.06.1901, nr. 399, 01.07.1901, nr. 403, 27.06.1903, nr. 348, 28.06.1903, nr. 350, 04.07.1904, nr. 348.

Vederkvægelse". I samband med landsmøtet hadde han også hatt en telefon med Oscar II som roste hans innsats som formann og ba om råd. Stolt noterte Nielsen at "i gaar var jeg Folkets Mand. I dag er jeg Kongens Mand".¹⁵²

Yngvar Nielsens sterke posisjon i Norges konservative Arbeiderorganisation sammen med hans nære forbindelser med Oscar II viste seg imidlertid å være uheldig. Det svekket hele den konservative arbeiderbevegelsen i forholdet til Høyres partiledelse.

Innbyrdesstriden og nederlagene

Ledende høyremenns skepsis til den konservative arbeiderbevegelsen ble kommentert av Yngvar Nielsen første gang i 1899. Han refererte en uttalelse fra overlærer A.C. Ullmann i Kristiansund, som nylig hadde deltatt på Høyres landsmøte og blitt forferdet over at ingen tenkte på "hvorledes man skulde rive med sig Ungdommen og Arbeiderne".¹⁵³ Senere ble det etter Nielsens oppfatning ikke bedre. Ifølge ham var Emil Stangs "dybt indgroede Fordom" mot den konservative arbeiderbevegelsen forbausende: "Han lod sig ikke bevæge til at tro paa noget varigt Resultat af den Bevægelse, som her var vakt. Den var noget nyt som laa aldeles udenfor hans tilvante Forestillinger, og vi som var gaet med, kunde ikke faa hans Støtte".¹⁵⁴ Konservative arbeidere klaget også selv over sosiale fordommer fra partiledelsens side og mente dette var urettferdig; den konservative arbeiderstand hadde mange dyktige og hederlige menn innen sin midte som med ære representerte sin klasse.¹⁵⁵

Antydningene om at sosiale fordommer lå bak Stangs og andre partilederes likegyldighet overfor den konservative arbeiderbevegelsen, er i noen grad blitt godtatt.¹⁵⁶ I virkeligheten var neppe dette hele forklaringen på Stangs

¹⁵² (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XV, 29.06.1903, se også, bd. XI, 03.07.1899, bd. XIV, 01.07.1901, 08.07.1901.

¹⁵³ Ibid., bd. XI, 09.07.1899.

¹⁵⁴ Nielsen 1915: 138, jf. 139, 182.

¹⁵⁵ Jf. Morgenbladet 09.10.1894, nr. 546. Bull 1958: 258.

¹⁵⁶ Jf. Odd Inge Helkan: 38 – 41. Han mener holdningene til arbeiderne hadde betydning for stridighetene i Høyre. Yngre Konservatives Forening møtte arbeiderne på nært hold og var avhengig av deres tjenester. Embetsmanns-Høyre med Morgenbladet som talerør kom derimot sjelden eller aldri i så nær kontakt med arbeiderne at man fikk innsikt i deres levevilkår, man var heller ikke spesielt avhengig av dem. Jostein

skepsis. Kulturelle forskjeller og sosial avstand kan selvsagt ha hatt sitt å si, men hans og andre ledes manglende sans for den konservative arbeiderbevegelsen skyldtes trolig først og fremst det stadig økende motsetningsforholdet mellom dem og Yngvar Nielsen. På Høyres landsmøte i 1898 kom det til åpent brudd fordi Nielsen syntes at Stang hadde altfor pragmatiske holdninger. Etter hans oppfatning hadde Stang godtatt alle de forfatningsreformene Venstre hadde gjennomført, til og med den alminnelige stemmeretten. Full av bitterhet mot Stangs lederstil trakk Nielsen seg ut av det konservative sentralstyret.¹⁵⁷ Etter bruddet var flere av Stangs tilhengere redd for at Norges konservative Arbeiderorganisation under Yngvar Niensens ledelse kunne "blive en Stat i Staten". Redaktør Berntsen i Fredrikshald spurte Stang om han skulle gjøre noe for å hindre at planene om opprettelse av en konservativ amtsarbeiderforening i Smålenene ble satt ut i livet, men fikk til svar at "intet bør foretages".¹⁵⁸

I 1900 gikk Emil Stang av som Høyres formann og Francis Hagerup overtok. Han hadde vært med i Yngre Konservatives Forening i Kristiania, som nå hadde opphørt å være et samlingssted for opposisjonelle mot partiledelsen, men i stedet sto splittet. Våren 1898 gikk den inn i et nært og meget tett samarbeid med Christiania konservative forening, som mer representerte partiledelsens interesser, og i 1899 fikk disse to foreningene felles sekretær og kontor. En del av medlemmene i Yngre Konservative Forening fortsatte likevel også etter Stangs avgang å være misfornøyd med partiledelsen. Disse hadde Aftenposten og Ørebladet som talerør og Yngvar Nielsen som sin fremste talsmann. Motsetningsforholdet mellom Høyres ledelse og Norges konservative Arbeiderorganisation holdt seg. Styrets oppfatning av Hagerup slik Nielsen noterte den, var vel ikke upåvirket av hans egen: "Ogsaa i denne Kreds øves der megen Kritik over Hagerup. Det er overalt som om hans Rolle snart er udpillet".¹⁵⁹ Enda sterkere ble motsetningene til brødrene Nils og Benjamin Vogt, som hadde stor innflytelse i Morgenbladet, og som begge sto Hagerup nær. Det var særlig disse som kritiserte Niensens nære forhold til kongen og hans tro på den

---

Nerbøvik skriver om de indre stridighetene i Høyre i 1890-årene at Stang og Morgenbladet ikke kunne "noko med leflinga overfor arbeidarane som likevel var dømde til å hamne i sosia-lismen"; Jostein Nerbøvik, *Norsk historie 1870 – 1905*, Oslo 1973: 182.

¹⁵⁷ (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. X, 23.10.1898, 31.01.1898.

¹⁵⁸ (UBO) brevsamling nr. 215, Berntsen til Stang 09.04.1899, Stangs påtegning på brevet 14.04.1899. Noen amtsarbeiderforening ble ikke opprettet.

¹⁵⁹ (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XIV, 01.07.1901.

personlige kongemakten. Han erkjente selv at denne kritikken kunne skade de konservative arbeidernes sak. I et brev til Oscar II fryktet han for at "vore Førere ser skjævt til den konservative Arbeiderbevægelse, som kun er til det gode, men begik den Feil, at tage til sin Fører en Mand, som ikke er ganske velseet af de gamle Høirestøtter, bl.a. fordi han holder mer paa Kongen".¹⁶⁰

Det første alvorlige oppgjøret mellom Norges konservative Arbeiderorganisation under Nielsens ledelse og partiledelsen oppsto på grunn av spørsmålet om "Arbeidets Frihed". På landsmøtet i 1898 ble det satt ned et utvalg som skulle utrede hvordan arbeidere som ikke streiket, best kunne beskyttes. Utvalget la fram sin innstilling året etter og foreslo at alle som ved "Trudslar eller annen uberettiget Adferd" hindret folk i å arbeide skulle idømmes bøter, fengsel eller straffarbeid. I grunnlovgivingen kom mange konservative arbeideres bitterhet tydelig fram. For den enkelte arbeider var det nesten umulig å holde seg utenfor arbeidskonflikter: "Den der <....> hverken kan eller vil være med, forfølges paa den mest fanatiske Maade<....> Der lægges an paa at gjøre de saakaldte Streikebrydere eller Skruebrækkere umulige for al Fremtid, deres Navn sees offentliggjorte, og alle organiserede Arbeidere skal negte at taale dem som Kolleger".¹⁶¹

Yngvar Nielsen oversendte innstillingen til Stortinget som privat lovforslag. Et av Høyres skarpeste juridiske hoder, Bernhard Getz, som sto Hagerup nær, kom imidlertid i januar 1900 med en bitende kritikk i Morgenbladet. Forslaget var etter hans mening både unødvendig og juridisk uholdbart. Gjeldende lovbestemmelser hindret at streikende kunne gripe til direkte vold mot arbeidskamerater. Andre former for press kunne ikke uten videre forbys.¹⁶² Yngvar Nielsen var klar over at Getz med dette innlegget ødela "den hele Affære". Han ble redd for hvordan det skulle gå i et tillyst debattmøte i Arbeiderforeningen av 1894 der Getz skulle delta. Medlemmene der kunne på grunn av manglende skolering vanskelig

---

¹⁶⁰ Ibid., bd. XII, 19.02.1900, se også 13.02.1900: "Jeg har en Følelse af, at vi modarbeides af B.Vogt og "Morgenbladet", og at ialefald Fr. Hagerup ikke er vor Ven", bd. XIII, 06.11.1900: "Schibstedt sagde, at Vogterne især havde opholdt sig over min Brevveksling med Kongen. Jeg tror, der er de, som ikke ønske at se mig have Adgang til at referere selvstændig for Thronens Indehaver".

¹⁶¹ Morgenbladet 02.07.1899, nr. 474. Formann for utvalget var advokat Brick. Med i det var to formenn, en håndverksmester, tre fagarbeidere.

¹⁶² Ibid. 07.01.1900, nr. 12, 14.01.1900, nr. 26.

imøtegå ham: "Vore konservative Arbeidere have endnu ikke faaet den rette Øvelse".¹⁶³

Som Nielsen forutså, kom Getz' til å "blive en stor Autoritet for Socialisterne". Tuftet på hans argumenter vedtok Arbeidernes faglige landsorganisasjon en skarp uttalelse, underskrevet av 53 fagforeningsledere.¹⁶⁴ Dette sammen med andre kraftige reaksjoner gjorde sin virkning på Høyres ledelse, som vel heller ikke hadde imot å tilføre den indre partiopposisjonen med Nielsen i spissen et nederlag. I det opprinnelige utkastet til Høyres valgprogram hadde Hagerup tatt inn et punkt om "Arbeidets frihet" som ikke lå langt fra forslaget til Norges konservative Arbeiderorganisation, men etter Getz' innlegg og all motstanden tok han til å vakle og var først tilbøyelig til å sløyfe det helt.¹⁶⁵ Bare med hjelp fra de konservative arbeiderstortingsrepresentantene fikk Nielsen igjennom at "Arbeidets Frihed" i det hele tatt ble nevnt i partiprogrammet, men i en atskillig mer utvannet versjon enn den Norges konservative Arbeiderorganisation hadde kommet med. Det het bare at Høyre ville arbeide for en "tidsmessig Arbeiderlovgivning og Haandhævelse af Arbeidets Frihed". Selv i en så forsiktig form var Morgenbladet under brødrene Vogts ledelse imot. På partiets landsmøte foreslo Benjamin Vogt det hele strøket, men ble nedstemt mot 12 stemmer. For Norges konservative Arbeiderorganisation var likevel slaget tapt. Stortingets justis- og sosialkomite uttalte enstemmig at forslaget om "Arbeidets Frihed" ikke burde vedtas. Et mindretall ville til og med ikke at Odelstinget skulle behandle det. For Yngvar Nielsen sto alt dette som et svik fra egne partifeller i komiteen. De hadde latt seg "kujonere af Socialister og Radikalere, og dermed forspilde de for sine Meningsfæller nogle af de bedste Chancer".¹⁶⁶

Et nytt stort oppgjør mellom den konservative arbeiderbevegelsen og partiledelsen kom høsten 1900 etter at Høyre hadde vunnet valgmannsvalget i Kristiania. Morgenbladet mente at årsaken til valgseieren var at mange arbeidere hadde gitt "et æiendommelig og ærefuldt Tillidsvotum til det konservative Parti".¹⁶⁷ Avisen hadde grunn til å undre

¹⁶³ (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XII, 16.02.1900, se også 16.01.1900, 18.02.1900.

¹⁶⁴ Morgenbladet 20.03.1900, nr. 183. Stortingsdokumenter 1899/1900, tillegg til dokument nr. 17.

¹⁶⁵ (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XII, 08.01.1900, 10.01.1900, 03.03.1900.

¹⁶⁶ Ibid., bd. XII, 09.05.1900, se også 10.05.1900, 19.05.1900. Odelstingsforhandlinger 1899/1900 19.05.1900: 174. Morgenbladet 19.05.1900, nr. 327.

¹⁶⁷ Morgenbladet 08.09.1900, nr. 563.

seg. Christiania Høyre hadde denne gangen nominert atskillig flere arbeidere som valgmann enn i 1894 og 1897, men ellers ikke gjort stort for å vinne arbeiderstemmer. På Høyres største møte i hovedstaden før valget nøyde Yngvar Nielsen seg med å fastslå at man ville hjelpe til å lette "de tunge Kaar for dem, som maa kjæmpe under usikre Forhold", men urealistiske forslag kunne ikke godtas. Benjamin Vogt, den andre hovedtaleren på møtet, var enda mer forbeholden: "den arbeidende Mands Velfærd afhang i første Række af hans egen Bravhed og Dygtighed, dernæst af de Vilkaar, hvorunder Næringslivet virker og saare lidet af Politikernes Bistand".¹⁶⁸

Noe løfte om egen stortingsrepresentant for de konservative arbeiderne i Kristiania var denne gangen ikke blitt gitt, men nettopp spørsmålet om en slik representant ble aktuelt da de konservative valgmennene skulle utpeke hovedstadens stortingsmenn. På landsmøtet i Norges konservative Arbeiderorganisation sommeren før valget var Nielsen blitt foreslått som arbeidernes kandidat i tilfelle Høyre vant hovedstaden. Hans kandidatur ble varmt støttet av Aftenposten.¹⁶⁹ Partiledelsen derimot ønsket ikke Nielsen inn på Stortinget. Morgenbladet oppfordret valgmennene til å la "Stands- og Særinteresserne træde i Baghaanden og vælge Mænd, hvis Røst kan byde med Myndighed og slagfærdig Kraft i Thinget".¹⁷⁰ Med direkte brodd mot Nielsen hevdet avisen at man snarere fornærmet enn smigret arbeiderne "ved at afspise dem med en Straamand, som er bygget op med Kunst og ikke i Virkeligheden repræsenterer nogetsomhelst Forstandens eller Hjertets Krav fra de brede Lag".¹⁷¹

I alt besto Høyres valgmanskollegium i Kristiania av cirka 800 personer fra ulike profesjoner og yrker. Disse kom delvis sammen i enkeltgrupper for å drøfte hvem de burde velge.¹⁷² I samsvar med Morgenbladets oppfordring

¹⁶⁸ Ibid. 02.09.1900, nr. 550.

¹⁶⁹ Morgenbladet 11.09.1900, nr. 569. (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XII, 10.02.1900, 07.05.1900, 20.06.1900, 10.09.1900, 16.09.1900.

¹⁷⁰ Morgenbladet 08.09.1900, nr. 563.

¹⁷¹ Ibid. 07.09.1900, nr. 562, gjengir Dagbladet som stadfestet at det var Nielsen artikkelen var rettet mot. Selv var han heller ikke i tvil om Morgenbladets fiendtlige holdning; jf. (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XII, 10.09.1900: "Morgenbladet har systematisk modarbeidet mig. Redaktør N. Vogt har sat ud de groveste Løgne om mig og mellem det han selv har kaldet "det ledende bestemmende Høre" og paa dette Grundlag skabt en mæget stærk Uvillie mod mig".

¹⁷² Av valgmennene var ca 100 håndverksmestre, om lag 150 forretningmenn, ca 20 ingeniører eller teknikere, 20 – 30 militære, ca 50 brukseiere, disponenter eller

til ikke å la standsinteresser avgjøre valget besluttet teknikerne og ingeniørene, de militære og håndverksmestrene å ikke sette opp noen særkandidat. Handelsstanden gikk inn for brukseier Haagen Mathiesen. Alt dette var som forventet. Mer usikkert var hva arbeidervalgmennene ville komme fram til i møtet de skulle holde. Arrangør var Arbeiderforeningen av 1894 og Morgenbladet truet med at ble det stilt særkrav, så kom "Kontrakrav om nøiagtige Oplysninger angaaende Foreningens virkelige Betydning og Rækkevidde inden Arbeiderlagene".¹⁷³ Partiledelsen hadde imidlertid en verdifull alliert i foreningen, den nyvalgte formannen, Johs. Martens, som tilhørte dem innen Yngre Konservatives Forening som hadde oppgitt all opposisjon. Martens hadde siden 1899 også vært sekretær i Høyres sentralstyre og nå fått sine instruksjoner av partiledelsen. Det gjaldt å stoppe Nielsens stortingskandidatur.¹⁷⁴ På valgmannsmøtet i Arbeiderforeningen av 1894 ble Nielsen foreslått av flere, men noen entydig oppslutning fikk han ikke. Enkelte holdt på at man burde velge en virkelig arbeider og de fikk Nielsens støtte. Som grunner til ikke selv å ta på seg stortingsvervet, oppga han forskning og universitetsverv, men tanken på ubehaget han ville møte fra partifeller som stortingskandidat, spilte nok inn.¹⁷⁵ Nielsen foretrakk heller å virke gjennom andre. Han hadde sin arbeiderkandidat klar, Herman Hermansen, og anbefalte innstendig at han ble valgt.

Dette trekket var neppe uforutsett av møteledelsen. Martens opplyste før debatten tok til, at både Hermansen og en annen aktuell arbeiderkandidat, postbud Berge, bestemt hadde frabedt seg å bli foreslått som stortings-

---

fabrikkeiere, bortimot 200 arbeidere eller lavere funksjonærer/bestillingsmenn, antallet embetsmenn eller akademikere i frie yrker var ca 250. Tallene er noe usikre på grunn av ufullstendige yrkesbetegnelser; Morgenbladet 07.09.1900, nr. 562, 08.09.1900, nr. 564, 11.09.1900, nr. 569.

¹⁷³ Ibid. 07.09.1900, nr. 562.

¹⁷⁴ Se (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XIII, 31.10.1900: den unge sakfører Olaf Aall – en av Høyres agitasjonsledere – hadde uforbeholdent fortalt redaktør Schibstedt at "Hensigten med det i Arbeiderforeningen af 1894 afholdne Møde, havde været den at umuliggjøre min Kandidatur".

¹⁷⁵ Ibid., her notert at Morgenbladet hadde sendt en notis til utenbys aviser om at Nielsen ville trekke sitt kandidatur av "Hensyn til den voldsomme Oposition denne vilde vække ogsaa inden Høire". Alt tidligere hadde Nielsen i egne dagbøker notert at han ikke ønsket å bli stortingsmann, jf. Optegnelser, bd. XIII, 20.06.1900: "Jeg har mange Grunde til ikke mer at ønske mig ind i den aktive Politik. Men det glæder mig at blive nævnt <...> Jeg tager gjerne imod denne Paaskjønnelse. Men jeg ønsker ikke mer, og fremfor alt synes jeg – trods hvad den andre Ærgjerrigheds Stemme kan hviske – ikke om at blive Medlem af Storthinget".

menn,” da de aldeles ikke ansaa sig dygtige til Hvervet.” Nielsens forslag om valg av Hermansen, falt med stort flertall. I stedet vedtok forsamlingen et kompromissforslag fra Martens om at kravet om egen arbeiderrepresentant ble frafalt mot at Hermansen ble valgt som 1. suppleant.¹⁷⁶

Høyres valgkomite tok hensyn til dette og satte enstemmig Hermansen opp på 1. suppleantplassen, mens Francis Hagerup, Haagen Mathiesen, Jens Bratlie og Benjamin Vogt ble nominert som stortingsmenn. Med Benjamin Vogt hadde partiledelsen og Morgenbladet fått med sin særlige kandidat, men nominasjonen av ham ga også Yngvar Nielsen en ny sjanse. For de som var misfornøyde med partiledelsen – kretsen rundt Aftenposten og Ørebladet – var Benjamin Vogt som en rød klut. Blant disse var mektige menn som advokat Edmund Harbitz, byens ordfører og formann i valgkomiteen, advokat Alexander Nansen, og redaktør Amandus Schibstedt. Disse foretrakk en arbeiderkandidat langt framfor Benjamin Vogt. Samme dag som prøvevalget skulle holdes, møtte Harbitz, Nansen og Schibstedt Yngvar Nielsen. Harbitz erklærte da at om det ved valget ble reist krav om en arbeiderkandidat, ville han til tross for sin stilling i valgkomiteen støtte dette. Yngvar Nielsen besluttet følgelig å ”vove et siste Forsøg”,¹⁷⁷ og han og forbundsfeller tok til å forberede seg godt. Morgenbladet fant det nødvendig å komme med en advarsel. Siden høyrearbeiderne i Christiania hadde erklært at de ikke hadde noen mann med anlegg for tingvervet, så var det bare ”Narrestreger at de andre Vælgere af Kjærlighed for Arbeiderne paanøder disse en Statistfigur”.¹⁷⁸

Formaningen nyttet ikke. Prøvevalget ble ledet av Emil Stang, men til tross for at både han, Francis Hagerup og professor Aschehoug varmt anbefalte valget av Benjamin Vogt, lyktes det ikke å drive opposisjonen tilbake. Yngvar Nielsen og forbundsfeller sto nå sterkere blant valgmennene enn partiledelsen hadde regnet med. Harbitz erklærte at dersom man ennå kunne

¹⁷⁶ Morgenbladet 11.09.1900, nr. 569. (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XIII, 16.09.1900.

¹⁷⁷ (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XIII, 16.09.1900. Morgenbladet 10.09.1900, nr. 658 og 12.09.1900, nr. 573, gjenga atskillige angrep i Ørebladet og Aftenposten på Benjamin Vogt. Aftenposten mente han var blitt nominert på grunn av ”Bistand fra nære og Fjærne Familie - og Forretningsforbindelser”. Nominasjonen hadde fra ”Venstrehold begynt at indbringe <...> en ikke ufortjent Haan <...> over dette Høre, der saa mangen Gang og saa skarpt havde kritiseret Venstres upraktiske, theoritiserende, uerfarne Levebrødspolitikere, og som nu ved den første givne Leilighed selv bød paa omtrent det samme skuespill”.

¹⁷⁸ Morgenbladet 08.09.1900, nr. 564.

nominere en arbeider, støttet han dette. Dernest angrep Yngvar Nielsen med støtte av Harbitz, Nansen og flere arbeidervalgmenn vedtaket på valgmannsmøtet arrangert av Arbeiderforeningen av 1894, om at ingen arbeiderkandidat skulle stilles: "Arbeiderne hadde den fuldstendige Ret til Repræsentation, og Ret for dem til selv at nævne sin Mand". Flere krevde at arbeidervalgmennene på nytt trådte sammen for å nominere sin kandidat. Til tross for kraftige motinnlegg fra Hagerup gikk forsamlingen med på kravet. Prøvevalget ble utsatt halvannen time for at arbeidervalgmennene kunne holde et nytt særmøte. Denne gangen samlet de seg om Hermansen og ved det endelige prøvevalget ble han valgt som nr. 3 av hovestadens fire stortingsmenn. Det lyktes heller ikke partiledelsen å få Benjamin Vogt inn på fjerdeplassen i stedet for Bratlie.¹⁷⁹

Partiledelsen tok nederlaget hardt.¹⁸⁰ Seieren for opposisjonen varte likevel ikke lenge. Ennå året etter mente Yngvar Nielsen at stemningen var bitter: "Hadet, Bagvaskelsen, Forvrængningen er der, og det overrasker mig ikke". Etter Nielsens oppfatning førte partiledelsens bitterhet blant annet til at Morgenbladet motarbeidet planer som de konservative arbeiderforeningene i Christiania hadde, om opprettelse av aldershjem.¹⁸¹ Forhåpningene til Herman Hermansen slo heller ikke til. Han ble ikke på Stortinget en ivrig talsmann for dem som hadde støttet ham.¹⁸²

Også på grunn av de indre forholdene i Arbeiderforeningen av 1894 ble Hermansen en omstridt mann. Ifølge sekretæren var foreningen "sammensat af de mest forskjellige elementer". Strid om penger, organisasjonsmønster og personer førte etter århundreskiftet til dyp splittelse: "Den fredelige aand havde helt veget pladsen for den dømmende og hadske, og de forskjellige klikker udgjorde hver for sig en truende domstol". Mange av konfliktene kom nettopp til å dreie seg om Hermansen. Foreningens fastlønte sekretær, Søgner, som selv i høy grad var part i saken, sparte ikke på karak-

---

¹⁷⁹ (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XIII, 16.09.1900, 18.09.1900, 11.10.1900, 15.10.1900, 31.10.1900. Morgenbladet 12.09.1900, nr. 572, 13.09.1900, nr. 575.

¹⁸⁰ (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XIII, 11.10.1900, referat av samtale med boktrykker Grøndahl: "Da Valget var afgjort og det viste sig at Benjamin ikke hadde rukket frem, da var Hagerup bleven aldeles rasende og havde udbrudt, at paa denne Maade gik det ikke an at være Fører for et Parti".

¹⁸¹ Ibid., bd. XIII, 21.01.1901.

¹⁸² Ibid., bd. XIII, 25.02.1901; Nielsen refererer her fra en herremiddag: "det blev ikke talt om Hermansen med synderlig Anerkjendelse.<...> Hermansen blev presset frem ved den Maade, hvorpaa B.Vogts Kandidatur vanskeliggjorde en grundig Undersøgelse af en Arbeiderkandidat".

teristikkene: ”Intet skulde være heldigere for en mand som Hermansen, end han lærte sig selv at kjende, saa der kunde gives plads for andre og bedre tanker hos han end denne kritikløse selvbedømmelse, der gjør ham til den store selvfølende mand”.¹⁸³

Da Høyre i 1903 på nytt vant valgmannsvalget i Kristiania, så det likevel ut til at Hermansen skulle bli renominert. Selv Morgenbladet hadde resignert og skrev at fastholdt man kravet om standsrepresentasjon, ville gjenvalg av Hermansen som arbeidernes særkandidat neppe vekke større motstand. Da de omkring 100 arbeidervalgmennene holdt møte, fikk han imidlertid ikke mer enn 39 stemmer, de indre stridighetene i Arbeiderforeningen av 1894 gjorde sin virkning. Fordi han var den arbeiderkandidat som fikk det største antallet enkeltstemmer, satte likevel valgkomiteen ham opp på fjerdeplassen som stortingsmann. Som nr. 1 og nr. 2 ble oppført Haagen Mathiesen og Bratlie, mens den tidligere venstrestatsråden Birger Kildal som følge av samlingsbestrebelsene mellom høyre- og tidligere venstremenn, fikk tredjeplassen. Francis Hagerup hadde trukket seg. Under prøvevalget ble han likevel overtalt til å ta gjenvalg og enstemmig stilt opp på førsteplassen, noe som førte til at en av de kandidatene som valgkomiteen opprinnelig hadde foreslått, måtte ofres. Innvendingene mot Hermansen som stortingsmann meldte seg. Drepende ble det sagt at man neppe hadde ”andet at udsætte paa denne Mands Thingfærd, end at han ikke holder Maal sammenlignet med andre Mænd, som var paa Tale, men dette er nok”.¹⁸⁴ Også blant arbeidervalgmennene kom uenigheten om ham til syne. Det ble brukt som argument mot ham at egentlig var han ikke arbeider, men kommunefunksjonær. Arbeidervalgmenn som gikk inn for Hagerup, grunnga det med at ”naar man ikke kunde faa en Kropsarbeider, var det ligesaa godt eller bedre at faa en Professor end en Bestillingsmand”.¹⁸⁵ Yngvar Nielsen vaklet og gikk først med på at det ikke var urimelig å flytte Hermansen ned til 1.suppleantplassen, men endret senere standpunkt. Også andre innen partiopposisjonen støttet ham i at gjenvalg av Hermansen var nødvendig for at partiet skulle få nok arbeiderstemmer, men de fikk ikke gjenhør for dette. Hermansen ble flyttet ned til 1.suppleantplassen med stort flertall.¹⁸⁶ Kort etter ble Hagerup regjeringssjef, Hermansen kom dermed

¹⁸³ (UBO) Brevsamling nr. 639, sekretær Søggen til Yngvar Nielsen 15.10.1904.

¹⁸⁴ Morgenbladet 04.09.1903, nr. 478.

¹⁸⁵ Ibid. 09.09.1903, nr. 487.

¹⁸⁶ Ibid. 02.09.1903, nr. 875, 08.09.1903, nr. 485, 08.09.1903, nr. 486, 09.09.1903, nr. 487.

fortsatt til å møte regelmessig på Stortinget fram til Christian Michelsens regjeringsovertagelse i 1905.

Yngvar Nielsens forholdsvis svake motstand da Hermansen ble vraket som fast stortingsmann, var et tydelig tegn på at han begynte å gå politisk trett.¹⁸⁷ Både han og Norges konservative Arbeiderorganisation opphørte å være noen motstander av betydning for partiledelsen. I 1904 trakk Nielsen seg som formann. Som ny leder ble valgt Johs. Martens og fra ham hadde partiledelsen intet å frykte.¹⁸⁸

Striden mellom konservative arbeidere og andre grupper i Høyre ble i stedet forskjøvet fra kamp på toppplanet til kamp på lokalplanet. Hovedårsaken til dette lå i valgordningen av 1906. Avskaffelsen av valgmannsordningen til fordel for direkte valg i enmannskretser aktualiserte motsetninger på lokalplanet mellom konservative bønder og arbeidere. Disse var av gammel dato. Ifølge Edvard Bull kan det i Smålenene ikke ha vært tvil om at bønder og bruksarbeidere gjensidig sto som fremmede grupper. Ved kommunevalgene stilte de ofte hver sine lister.¹⁸⁹ I Lillestrøm-området reagerte sagbruksarbeiderne flere ganger mot bondedominansen i Skedsmo herredsstyre. En vanlig påstand var at bondeinteressene ble favorisert, mens Lillestrøm ble skadelidende. Før kommunevalget i 1904 sto det skarp strid om Skedsmo burde deles slik at Lillestrøm ble egen kommune. Harmen i Lillestrøm konservative Arbeiderforening var stor over de delingsvilkårene bondeflertallet i herredsstyret satte. I protest gikk foreningen med på å stille en fellesliste der til og med sosialister ble ført opp.¹⁹⁰

Spørsmålet ved stortingsvalget i 1906 ble, hvilke grupper Høyre skulle satse på, bøndene eller arbeiderne? Man kunne ikke lenger som under den gamle valgmannsordningen med valgmann som kåret flere stortingsmenn fra hvert amt (eller by), ta hensyn til sterke mindretallsgrupper. I enmannskretser var det den enkeltkandidaten som til slutt fikk det største stemmetallet i direkte valg som også ble kretsens eneste stortingsmann. I landdistriktene var stort

---

¹⁸⁷ (UBO) I dagbøkene noterte Nielsen sin lede over det politiske livet, for eksempel forsikret han i Optegnelser, bd. XV, 12.09.1903, at han foretrakk universitetsarbeidet framfor politikken og at han "nød af fuldt Hjerte Bevistheden af, at staa aldeles udenfor de mange Machinationer".

¹⁸⁸ (UBO) Nielsen, Optegnelser, bd. XVI, 05.07.1904. Morgenbladet 01.07.1904. Hermansen etterfulgte Martens som formann i Arbeiderforeningen av 1894.

¹⁸⁹ Bull 1958: 259.

¹⁹⁰ Lillestrøm, bd. I: 291 – 292, jf. også 269 – 270.

sett ennå bøndene i flertall blant velgerne, ordningen ble dermed ikke til fordel for arbeiderne. Norges konservative Arbeiderorganisation fryktet det verste og vedtok på landsmøtet i juni 1906 en resolusjon som henstilte til ”konservative og liberale Organisationer i By og Bygd ved det forestaaende Storthingsvalg at tage mest muligt Hensyn til de Arbeidere, som staaar udenfor de socialistiske Fagforeninger”.¹⁹¹

Henstillingen hjalp lite. For Johan Thoresen ble den nye valgordningen skjebnesvanger. Alt ved tidligere valg hadde det stått strid om han burde renomineres, trolig mest på grunn av Thoresens skepsis til bestrebelsene for å få samlet Høyre og de moderate delene av Venstre i et parti. Også enkelte av hans ”egne” følte at han ble for mektig. Ved valget 1900 ville flere av de konservative arbeidervalgmennene i Akershus ha ham ned på suppleantplassen. I 1903 meldte valgmennene i Thoresens egen valgkrets, Skedsmo, at de ikke ville protestere mot at han ble erstattet av friskere krefter.¹⁹² Slike anslag ble likevel drevet tilbake. Thoresen hadde fortsatt flertallet av bruksbestyrerne og de konservative arbeiderne i Lillestrøm bak seg. Men selv på hjemstedet hadde det oppstått en indre opposisjon mot ham som foruten et mindretall av konservative arbeidere besto av kjøpmenn, lærere og andre funksjonærgrupper. Den konservative avisen i Lillestrøm var også kritisk. Alle disse fikk sin sjanse i 1906 da valgkretsene ble omorganisert. Skedsmo og Lillestrøm kom nå sammen med Lørenskog, Nittedal, Gjerdrum og Nannestad inn i Mellem Romerike valgkrets. Bortsett fra i Lillestrøm var her overalt bøndene i flertall blant velgerne. Følgelig ble også en bonde, Hans Haga, satt opp som stortingskandidat, mens en av Thoresens lokale motstandere i Lillestrøm, lærer Henrik Dæhli, ble utpekt som varakandidat. I Lillestrøm konservative Arbeiderforening var harmen stor, og Thoresen selv hadde slett ikke lyst til å trekke seg ut av politikken. Han kom med harde utfall mot sine motstandere og hevdet at bøndenes og arbeidernes interesser ikke falt sammen. Akershus ville bli ensidig representert om man bare nominerte gårdbrukere. Det var merkelig at det ikke var ”opstilt en der representerer Folket i sin Almindelighed. Følgen af denne Klassekamp vil være at man driver Arbeiderne over til Socialismen”. Før valget gikk harmen over at Thoresen var kastet, så langt at ledende folk i Lillestrøm konservative Arbeiderforening oppfordret velgerne til å stemme på Venstre-kandidaten, Nils Ihlen. Han vant valget. Ifølge den lokale høyreavisen skyldtes det at mange misfornøyde høyrefolk stemte på ham. En del konservative arbeidere kan også ha gått rett over til

¹⁹¹ Buskeruds Blad 03.07.1906, nr. 178.

¹⁹² Morgenbladet 28.09.1900, nr. 585, 05.09.1903, nr. 486.

sosialistene, i hvert fall fikk Arbeiderpartiet det nest største stemmetallet i valgkretsen.¹⁹³

I Buskerud ble valgkretsene etter den nye valgordningen dannet slik at amtets arbeiderstortingsmann, Anton Engen, hørte inn under 3.krets, også kalt Buskerud krets. Den besto av Øvre og Nedre Eiker, Lier, Røyken og Hurum, og også her var bøndene i flertall blant velgerne. I likhet med i Mellem Romerike var det derfor for mange høyrefolk selvsagt at en bonde måtte velges. Anton Engen hadde likevel sine forkjempere som mente det var vågalt å utfordre den store arbeiderbefolkningen i Nedre Eiker ved å sette ham til side. Særlig sterkt sto han blant avholdsfolk og kristne legfolk som i et inserat i Buskeruds Blad gikk varmt inn for ham: ”--alle Afholdsmænd, de kirkelig interesserede og alle de Arbeidere, som ikke er under Partipolitikens Pisk”, måtte møte tallrikt opp og gi Engen sin stemme.¹⁹⁴ På nominasjonsmøtet ble han kåret som vararepresentant, mens to bønder kjempet om førsteplassen som stortingsmann. Sterke distriktsmotsetninger gjorde seg gjeldende og den meget konservative Carl Aas vant bare med meget knapt flertall over den tidligere venstremannen lensmann O.J.Svang fra Lier. Begge parter beskyldte hverandre for valgfusk. Dette førte til at de konservative stemmene ble splittet, og Venstre vant første valgomgangen med Arbeiderpartiet på andreplassen. Før andre valgomgangen forsøkte på nytt avholdsfolk og kristne legfolk å stille opp Engen. Afholdsfolkets Kredsnevnd for Buskerud Kreds hevdet i et opprop at ”det vilde været retfærdigt og klogt at sætte en Arbeider paa Representantpladsen her i denne Kreds”.¹⁹⁵ Høyre vedtok imidlertid nå å støtte Venstres kandidat for å hindre valget av Arbeiderpartiets mann, og Engen trakk seg. Enkelte undret seg over dette. Ifølge en avisinnsender hadde han tidligere sagt at det ”var retut uraad for ein arbeidar aa stemma paa en gardbrukar”.¹⁹⁶

Av Høyres arbeiderstortingmenn fortsatte bare Peder Pedersen. I 1906 ble han stilt opp som kandidat for Glemmen krets som også omfattet Kråkerøy, Borge og Torsnes. Kretsen ble regnet som et utpreget arbeiderdistrikt. For Høyre var det utvilsomt et aktivum å ha en arbeiderkandidat her. Pedersen

---

¹⁹³ Lillestrøm, bd. 1: 267 – 268.

¹⁹⁴ Buskeruds Blad 04.08.1906, nr. 210.

¹⁹⁵ Ibid. 13.09.1906, nr. 251.

¹⁹⁶ Ibid. 16.09.1906, nr. 254. Innsenderen mente at avholdsfolket nå i stedet burde stemme på sosialistene, men han fikk ikke avholdsbevegelsen med på dette. Venstre vant omvalget; ibid. 10.08.1906, nr. 216, 12.08.1906, nr. 218.

hadde ingen vanskeligheter med å komme inn på Stortinget i 1906. I 1909 var motstanden større. Arbeiderpartiet var på frammarsj og på forhånd fryktet Høyre for at det ville seire. I valgkampen ble følgelig Pedersens arbeiderbakgrunn utnyttet for alt den var verdt. Det ble trukket fram at motstanderne tilhørte andre sosiale lag. Sosialistkandidaten var skoleinspektør og ble stemplet som overklassemann uten kjennskap til arbeidernes kår. Det er usikkert hvor stor virkning denne propagandaen hadde. Pedersen vant, men bare med 220 stemmer i overvekt. Morgenbladet mente det var hans personlige popularitet som gjorde utslaget.¹⁹⁷

Selv om Høyre takket være Pedersen seiret i Glemmen krets i 1906 og 1909, var seieren noe betinget. Han fortsatte sin uavhengige linje, ofte på tvers av partiledelsen. I mange spørsmål talte og stemte Pedersen sammen med Arbeiderpartiet, men han anså seg ikke som sosialist. Hans syn på hva som gagnet arbeidernes interesser, gjorde at han tok avstand, blant annet i en uttalelse i 1912: "De herrer Socialister gjør sandelig ikke noget godt for dem, som de vil arbeide for, de smaa i samfundet <...> Jeg tror, de opnaar det motsatte av sin hensigt. Ved at argumentere rimelig og paa ret vis, tror jeg at de meget bedre vilde kunne fremme arbeidernes sak".¹⁹⁸ Tross slike utfall mot Arbeiderpartiets folk, Pedersens mange dissenser og voteringer sammen med dem ble kommentert. Sosialistene selv var i villrede hvor de hadde ham. Anders Buen kalte ham i 1909 for en bra mann, selv om han når det gjaldt konsesjonslovene støttet reaksjonen.¹⁹⁹ Mer usikker var Smalenenes Social-Demokrat. I 1912 hevdet den at Pedersen ikke var noen mann som arbeiderne kunne stole på - i avgjørende spørsmål støttet han Høyre, "men selv som høiremand maatte han tit og ofte indrømme, at de krav, som reises fra den undertrykte klasse, de krav som er vokset naturlig frem av arbeiderklassens trang til lysere og lykkeligere kaar, var riktige og retfærdige", derfor hadde han i en del saker stemt sammen med Arbeiderpartiet.²⁰⁰ I en annen kommentar samme år var omtalen av Pedersen mer positiv, sett fra sosialistisk side: "Hr Pedersen har <...> drevet den kosteligste komedie med høire, saa længe han har sittet paa stortinget. I kraft av sin stilling som deres eneste "redningsmand" i Glemminge kreds har han kunnet tillade sig snart sagt hvad det skulde være uten at "hans" parti har kunnet mukke".²⁰¹

¹⁹⁷ Morgenbladet 09.11.1909, nr. 623. Fredrikstads Blad 20.10.1936. Bull 1958: 256.

¹⁹⁸ Stortingstidende 29.07.1912: 3124.

¹⁹⁹ Bull 1958: 255.

²⁰⁰ Smaalenenes Social-Demokrat 03.10.1912, nr. 226.

²⁰¹ Ibid. 11.09.1912.

Det er trolig riktig at Pedersen kunne opptre forholdsvis uavhengig på Stortinget fordi Høyre var redd for velgernes reaksjon dersom han ble vraket. I 1912 kom det likevel til brudd. Årsaken ser ut til å ha vært uenighet i målsaken. Pedersen tok et mer moderat standpunkt enn flertallet i Høyres stortingsgruppe, noe som ikke minst på lokalt hold vakte misnøye. Det hele endte med at Pedersen meldte seg ut av både Høyres stortingsgruppe og av Fredrikstad og Omegns konservative Arbeiderforening.²⁰²

Bruddet var imidlertid ikke fullstendig. Før stortingsvalget i 1912 gikk høyreavisene i Fredrikstad sammen med ledende høyrefolk som var skremt av Arbeiderpartiets framgang ved forrige valg, inn for at Pedersen ble gjenvalgt. De fryktet for at en konservativ splittelse "vilde spille sosialistene seieren i Hænderne". For Høyre i Glemmen krets "var det heldigst at have en Arbeider som Representant". Selv erklærte Pedersen at han på nytt ville melde seg inn i Høyres stortingsgruppe og at han fullt ut sluttet seg til partiets program. Han møtte også opp på partiets landsmøte.²⁰³

Imidlertid viste det seg at Pedersen hadde mistet mye av støtten fra sine "egne" – de konservative arbeiderne. Ifølge Fredrikstad Blad hadde hans "adskillige Voteringer ikke mindst blant dem vakt Misstemning og Skuffelse". Bruddet med Fredrikstad og Omegns konservative Arbeiderforening spilte vel inn. Hovedårsaken var nok likevel at Pedersen ikke var kjent for å være noen religiøs mann. I motsetning til menn som Thoresen og Engen hadde han ingen kontakt med det kristne legfolket og avholdsbevegelsen, og han hadde ikke på Stortinget opptrådt som talsmann for religiøse og kirkelige saker. Blant en del av legfolket vakte det anstøt at han gikk inn for nedleggelse av bededagen som egen helligdag.²⁰⁴

Mange av Pedersens motstandere sympatiserte med Kirkepartiet, grunnlagt få år i forveien for å arbeide for en fri folkekirke. Med en lavkirkelig profil og motstand mot liberal teologi appellerte det til mange konservative arbeidsfolk. I Glemmen krets var partiet innstilt på å samarbeide med Høyre, men ikke med Pedersen. I stedet ønsket det sognepresten i

---

²⁰² Fredrikstad Blad 16.09.1912. Fredrikstad og Omegns Tidende 20.09.1912, inserat fra Vælgere i Borge af høire og frisindede venstre: "Ved forrige valg stemte <vi> paa herr filer Pedersen, hvad vi ikke vilde ha gjort om vi forud havde kjendt til hans uklare standpunkt i sprogsaken".

²⁰³ Fredrikstad Blad 16.09.1912.

²⁰⁴ Odelstingsforhandlinger 16.04.1907: 224.

Glemmen, John Kristian Storsteen, som ny stortingsmann. Trolig på grunn av press fra Fredrikstad Blad og den lokale høyreledelsen fraba han seg først å bli nominert og anbefalte gjenvalg av Pedersen. Kirkepartiet ga likevel ikke opp. Den lokale lederen rykket ut med et kraftig innlegg mot høyrepressens og partiledelsens holdning. Storsteen ville representere kretsen "med langt større dygtighed end hr. filer P.Pedersen" og "virke bedre for ædruelighet end vor nuværende repræsentant".²⁰¹ For Fredrikstad Blad kom den fortsatte agitasjonen for sogneprest Storsteen høyst på tverke. Det fryktet at Arbeiderpartiet ville seire dersom Pedersen ble vraket.²⁰⁵ Storsten ble likevel med to tredjedels flertall nominert på det konservative prøvevalget for kretsen, et utfall den lokale Arbeiderparti-avisen hilste med begeistring. Storsteen var en ærligere motstander enn Pedersen, som hadde latt seg bruke som "falske kort, der hvor spillet skulde være ærlig <...> for naar højre benytter sig av "arbeiderrepræsentanter," er det altid falskspill".²⁰⁶ Arbeiderpartiet erobret da også stortingsmandatet i Glemmen valgkrets med stort flertall.²⁰⁷

***

Etter Pedersens fall opphørte den konservative arbeiderbevegelsen å ha noen betydning. Valget 1912 i Glemmen krets viste tydelig at selv der de paternalistiske båndene mellom arbeidsgivere og arbeidere hadde vært sterke, sviktet nå arbeidsfolk Høyre. Som Alf Kaartvedt skriver, resignerte Høyre i kampen om arbeiderstemmene og nærte bare en platonisk interesse for sin egen svake arbeiderorganisasjon.²⁰⁸ Resignasjonen skyldtes dels Arbeiderpartiets frammarsj, dels at konservative arbeidere følte at Høyre sviktet dem. I 1909 ble det på landsmøtet for de konservative arbeiderforeningene foreslått at hovedorganisasjonen skulle skifte navn til Norges uafhængige Arbeiderorganisation. Begrunnelsen var at man da

---

²⁰¹ Fredrikstad og Omegns Tidende 12.09.1912, nr. 137.

²⁰⁵ Ibid. 13.02.1912, sitat fra Fredrikstad Blad: "Glemmen er som ingen anden en udpræget Arbeiderkreds <...> man kan derfor godt forstaa, at Arbeiderne specielt i denne Kreds gjerne vil repræsenteres af en af sine egne".

²⁰⁶ Smaalenes Social-Demokrat 17.09.1912.

²⁰⁷ Stortingsvalget i Glemmen krets 1912: Fredrikstad Blad 10.09.1912, nr. 223, 12.09.1912, nr. 225, 13.09.1912, nr. 226, 16.09.1912, nr. 229, 18.09.1912, nr. 231, 22.10.1912, nr. 252. Fredrikstad og Omegns Tidende 07.09.1912, nr. 133, 12.09.1912, nr. 137, 13.09.1912, nr. 138, 18.09.1912, nr. 140, 20.09.1912, nr. 144, 26.09.1912, nr. 149, 02.10.1912, nr. 154. Smaalenes Social-Demokrat 10.09.1912, 18.09.1912, 03.10.1912.

²⁰⁸ Kaartvedt: 392.

kunne få samlet alle ikke sosialistiske arbeidere i en organisasjon, men det hele viste seg å være dødfødt. Lojaliteten til Høyre var tross alt for stor.²⁰⁹ I Lillestrøm satt harmen særlig lenge i, ikke minst på grunn av tilsidesettelsen av Johan Thoresen og uviljen mot borgerlige samlingsbestrebelse. Her gikk det så vidt at ved kommunevalget i 1910 fantes det to konkurrerende høyreliister på stedet.²¹⁰

Etter hvert ble den konservative arbeiderbevegelsen så anonym at i 1922 kjente en av Høyres stortingsrepresentanter ikke til dens eksistens og han var kanskje ikke den eneste. I 1940 opphørte bevegelsen i likhet med Høyre for øvrig å fungere. Den ble forsøkt gjenopprettet etter krigen, men uten større hell. I 1980 besto den gamle konservative arbeiderorganisasjonen bare av seks lokalforeninger. Bare den i Halden hadde beholdt sitt opprinnelige navn. Ellers kalte de seg alle sammen for borgerlige foreninger, og hovedorganisasjonen het nå Norges Borgerlige Organisasjon.²¹¹

Sammendrag

Til tross for all tidligere motstand mot stemmerettsreglene av 1884 tok Høyre snart til å utnytte mulighetene disse reglene ga. Partiet tok til å agitere blant de stemmeberettigede arbeiderne. Tross noe skepsis som nok bygget på sosiale fordommer, gikk sterke krefter i partiet også inn for at arbeidere skulle settes i politiske tillitsverv, man kunne da lettere få arbeiderstemmene. Denne politikken var lenge ganske vellykket. I 1890-årene og fram til 1906 vant Høyre stort sett valgene i Smålenene, Akershus og Buskerud, og dette skyldtes ikke minst at mange arbeidsfolk stemte på partiet. For en stor del var det arbeidere ansatt på eldre tradisjonsrike bedrifter, ikke minst sagbruk, som var høyrefolk. De var ansatt i en industri preget av paternalistiske tradisjoner, og press eller overtalelser fra arbeidsgivere formet ofte det politiske standpunktet. Arbeidere som stemte Høyre, kunne også ha en viss tilknytting til avholdsorganisasjoner eller den kristne legmannsbevegelsen. Mange håndverkere eller fagarbeidere, ofte

²⁰⁹ Morgenbladet 28.02.1909, nr. 410. Forslaget ble anbefalt av styret i hovedorganisasjonen, men forkastet av lokalforeningene.

²¹⁰ Lillestrøm, bd. I: 353.

²¹¹ Rolf Danielsen, *Borgerlig oppdemningspolitikk*, bd. 2 i Francis Sejersted (red), *Høyres historie*, Oslo 1984: 82 – 84. (Statsarkivet i Oslo) Akershus Høyres arkiv, Rundskriv fra Høyres Hovedorganisasjon, Organisasjonsrundskriv 1980.

folk ansatt i små bedrifter og med sosial fremdrift, hadde også en viss tendens til politisk konservatisme.

Fra Høyres beste "arbeiderstrøk", Smålenene, Akershus og Buskerud (senere fra Christiania) ble det valgt inn stortingsmenn med arbeiderbakgrunn. Disse opptrådte på mange måter som partiets tro tjenere, blant annet i stemmerettsaken, men de hadde også selvstendige oppfatninger. Selv hevdet de hele tiden at de var representanter for arbeiderklassen og de forsøkte å opptre som dette. De gjorde seg til talsmenn for saker som særlig berørte eller interesserte arbeidsfolk, sykeforsikringsordninger, tollsaker, avholdsspørsmål og annet. I enkelte av disse sakene som når det gjaldt barne- og ungdomsarbeid, gikk de på grunn av redsel for fattigdom og arbeidsløshet mot alle reformer. Denne redselen førte til at de oftest inntok arbeidsgivervennlige standpunkter og også var skeptisk innstilt til fagforeninger. I en del spørsmål kunne de likevel være mer radikale og til og med virke sammen med arbeiderrepresentanter fra andre partier. Rimelige boliglån for arbeidsfolk var kanskje den saken de arbeidet aller mest aktivt for, i hvert fall var det her de fikk utrettet mest. Kulturelle motsetninger til embetsmanns- og storborgersjiktet i partiledelsen viste seg i synet på avholdsspørsmål, embetsmannslønninger og pensjoner. Størst uavhengighet viste de i forsvarsspørsmål der de gikk mot bevilgninger til våpenøvelsene og til og med kom i bittert ordskifte med enkelte av partispissene.

Som et ledd i Høyres virksomhet blant arbeiderne ble det også dannet konservative arbeiderforeninger, ofte støttet av arbeidsgiverne. For en stor del ble disse ledet av folk som ikke selv var kroppsarbeidere, men tilhørte forskjellige funksjonærgrupper, eller var håndverksmestre, forretningsdrivende, bedriftsherrer eller akademikere. I 1897 sluttet de konservative arbeiderforeningene seg sammen i en landssammenslutning, Norges konservative Arbeiderorganisation. Den ble ledet av professor Yngvar Nielsen som var en av de ledende i den indre partiopposisjonen i Høyre. Dette førte til at de konservative arbeiderforeningene under Niensens førerskap kom i et alvorlig motsetningsforhold til partiledelsen. Motsetningene utkrystalliserte seg særlig i 1900 da Høyres ledelse nektet å støtte et lovforslag rettet mot fagforeningenes kamp mot streikbrytere, og under valgkampen i Christiania samme år. Det lyktes da Nielsen å få valgt en arbeiderkandidat som stortingsmann, mens partiledelsens kandidat ble vraket. Seieren ble likevel ikke langvarig. Alt ved neste stortingsvalg ble arbeiderstortingsmannen fra Christiania vraket og måtte nøye seg med

1. suppleantplassen. Nielsen selv gikk trett og trakk seg som formann i Norges konservative Arbeiderorganaisation. Denne organisasjonen opphørte dermed å være noe opposisjonsorgan. Men motsetninger mellom konservative arbeidere og andre deler av Høyre var ikke dermed forbi. Kampen forskjøv seg i stedet til det lokale plan. Den nye valgordningen i 1906 tilspisset gamle motsetningsforhold mellom konservative arbeidere og konservative bønder. Mens man tidligere under den gamle ordningen hadde kunnet ta hensyn til sterke mindretallsgrupper, favoriserte nyordningen den største velgergruppen. I landdistriktene var dette ennå bøndene, og de konservative arbeiderne ble skjøvet til side. To av de tre Høyre-arbeiderstortingsmennene på forrige storting ble nå vraket. Bare Peder Pedersen ble igjen. Han representerte Glemmen valgkrets der arbeiderne var i flertall. Den lokale høyreavisen og mange fremtredende høyrefolk mente kretsen ville gå tapt om ikke Høyre der valgte en arbeider. Pedersen kunne følgelig lenge opptre forholdsvis uavhengig og delvis i samarbeid med osialistene. Før stortingsvalget i 1912 hadde likevel hans standpunkt i forskjellige spørsmål som målsaken og kirkelige saker, vakt så pass stor splittelse i kretsen at også han ble vraket. Den konservative arbeiderbevegelsen mistet etter dette enhver betydning.

Legekontorene for sjømenn

Enhver som skal gjøre tjeneste på skip, må fremlegge legeerklæring fra autorisert sjømannslege. Frem til 1988 ble den lovpålagte legeundersøkelse i mange år forestått av - foruten sjømannslegene - hovedsakelig en ordning med lokale legekontorer for sjømenn med Legekontoret i Oslo som sentralkontor for hele landet. Gjennom forvaltningen av et sentralkartotek for den offentlige lege- og helsekontroll av sjømenn, var Legekontoret for sjømenn i Oslo tillagt en nasjonal oppgave som medisinsk kontrollorgan for sjøfartsmyndighetene/sjømannsformidlingen. Ved legekontoret kunne sjømenn kjennes udyktige av helseomsyn, liksom de av tilsynsnemnda ved sjømannskontorene kunne nektes hyre av disiplinære grunner. I kontrolløyemed kom begge typer saker med i Arbeidsdirektoratets seriekortsystem (rosa og gule kort) med sirkulasjon blant sjømannskontorene m.fl. Disiplinærsakene og seriekortene for begge typer saker vil være å finne i arkivene etter sjømannskontorene og kontoret for sjømannsformidling i Arbeidsdirektoratet. Adskilt fra disse er holdt saksmappene i helsesaker, dvs. legejournalene, som er blitt arkivert ved Legekontoret for sjømenn i Oslo.

Legeundersøkelser etter sjødyktighetsloven

Bestemmelser om legeundersøkelse av sjøfolk har vært inntatt i lov om statskontroll med skips sjødyktighet av 09.06.1903 (sjødyktighetsloven).¹ Det ble stilt krav til påmønstrende dekksmannskap at enhver skulle "godtgjøre ved Vidnesbyrd fra examineret Læge" at han kunne skjelve de påbudte farver for signallanterner, og at han for øvrig ikke led av noen betydelig mangel ved synsevnen eller hørselen (§ 84). Farvesansen skulle i henhold til veiledning av 22.05.1906 prøves i fullt dagslys etter metoder enten av Holmgreen, Bull eller Daae. Den enkelte sjømann måtte videre skaffe helbredsattest fra "examineret Læge" om at han ikke led av noen ondartet smittsom sykdom, bl.a. tuberkulose, tyfoidfieber, dysenteri, kopper, skarlagensfeber, difteri samt venereiske sykdommer (§ 85). Kravet om at

---

¹ For bakgrunnsstoff vises til Handelsdepartementet, sjøfartskr., sjødyktighetsloven nr. 9 (1B.V.2) og nr. 10 (1B.V.3) samt nr. 504-508 (16B.I-16B.IV.2).

legeattesten burde være utferdiget i løpet av de siste 12 måneder, ble i 1909 endret til 14 dager før påmønstring. Bestemmelsene om legeundersøkelse av sjømanns farvesans, syn, hørsel og sunnhetstilstand ble skjerpet gjennom lovendring 24.06.1927 og nye forskrifter ved kgl.res. 26.08.s.å. Det ble fastsatt at vitnesbyrd om farvesans bare kunne godtas fra leger, som hadde fått bemyndigelse av Medisinalstyret på grunnlag av attest fra universitetslæreren i øyensykdommer eller fra en appellege for sikkerhetstjenesten. Erklæring om alminnelig synsevne samt hørsel kunne godtas fra enhver praktiserende lege, men det var bare bedømmelsen av farvesynsprøven som kunne innankes for en spesialkyndig appellege med to vitner. Om legeattesten som vedrørte de smittsomme sykdommer, ble det presisert i forskriftene at den skulle utferdiges "efter en av lægen foretatt personlig undersøkelse i den utstrekning, som han i hvert enkelt tilfelle måtte finne nødvendig". Ved endringslov av 09.06.1939 og forskrifter gitt ved kgl.res. 05.01.1940 ble den norske ordningen med tvungen legeundersøkelse i alt vesentlig brakt på linje med internasjonale konvensjoner. Legeattest måtte nå være utferdiget i løpet av de siste tre måneder før tjenesten ble tiltrådt. Den som var under 18 år, måtte dessuten kunne fremvise legeattest på at han var skikket for det arbeid han var antatt til. I sjømannsloven av 1923, som var en sentral vernelov for sjømenn som yrkesutøvere, fantes imidlertid en bestemmelse om legeundersøkelse av sjøfolk som eksisterte ved siden av sjødyktighetslovens bestemmelser. Ifølge denne var enhver av mannskapet pliktig til å la seg undersøke av lege når skipsføreren forlangte det, dog uten utgift for sjømannen. Dette var de lovbestemmelser som måtte tas i betraktning når en spesiell legeordning skulle etableres.

Skuld-ordningen

Et behov for å få legeundersøkelsene ved påmønstring utvidet utover det som var bestemt ved sjødyktighetsloven, ble søkt imøtekommet gjennom den private Skuld-ordningen.² Den var en avtale mellom rederiene og Assuranceforeningen Skuld hvor det inngikk bestemmelser om at de mannskaper som forsikringen omfattet – det var praktisk talt samtlige rederier i landet eller litt mindre enn 2/3 av sjøfolkene – skulle underkaste seg legeundersøkelse ved påmønstring. Skuld-ordningen ble satt ut i livet 10.06.1938 og sto ved lag frem til forskriftsendringene i 1953. Den var

---

² Handelsdept., sjøfartsktr. nr. 507 (16B.IV.1) og nr. 508 (16B.IV.2). Sosialdepartementet, Helsedirektoratet, ktr. H.5, nr. 173 og nr. 176. Fremstillingen av Skuld-ordningen hviler hovedsakelig på brev og notater i disse eskene.

kommet i stand etter omfattende rådføring med professor dr.med. Th. Frølich og samarbeid med medisinaldirektør N. Heitman, stadsfysikus A. Diesen og sjøfartsdirektør E. Bryn. Spørsmålet om en utvidet legekontroll ved påmønstring var også blitt forelagt og godkjent av sjøfolkenes og befalets organisasjoner. Den legeundersøkelse som mannskapene her måtte gjennomgå, var betydelig mer inngående og tidkrevende enn det sjødyktighetsloven la opp til. Legeundersøkelsen etter Skulds instruks tok sikte på en generell medisinsk bedømmelse av mannskapene. På grunnlag av denne ble det søkt å utelukke personer som ikke var fysisk skikket for sjøtjeneste. De viktigste kassasjonsgrunner ved første gangs påmønstring var anvist i en særskilt oppgave som var godkjent av Medisinaldirektøren. Skuld benyttet egne tillitsleger – autorisert av Helsedirektøren - i de viktigste havnebyene. En hovedlege satt på legekantoret i Oslo med oppsyn og ansvar for hele legeordningen og rapportsystemet. Ved oppstarten var det vel 200 tillitsleger.

For at Skuld-ordningen skulle kunne virke etter sin hensikt trengtes det et effektivt rapportsystem.³ Dette gikk i hovedtrekk ut på at tillitslegen etter endt undersøkelse skulle innsende det utfylte undersøkesskjema til Skulds hovedlege innen 8 dager. Hovedlegen overførte skjemaets innhold på et separat kort i et sentralkartotek, dvs. helseregisteret, før skjemaet ble returnert tillitslegen for arkivering. Mulige kassasjoner, observasjoner og godkjennelser av tidligere kasserte ble omgående meddelt samtlige tillitsleger på bestemte kort som av tillitslegen ble anbrakt i alfabetisk orden i spesielle kartotekskuffer. Rapportsystemet medførte et betydelig kontormessig arbeid for hovedlegen, som minst en gang om uken både mottok undersøkesskjemaer og sendte ut meldinger. Skuld-ordningen resulterte i at det pr. 01.01.1950 var undersøkt 70199 sjøfolk, en del flere ganger, slik at det i alt var foretatt 119860 undersøkelser. Av disse refererte rundt 2/3 seg til undersøkelser utenfor Oslo. Av de nevnte 70199 var 2122 blitt kassert og 452 notert for observasjon, herav gjaldt 343 kassasjoner eller observasjoner for tuberkulose og 228 for fordøyelselidelser. Om helseregisteret uttalte direktør E. Poulsson i Skuld at ” Såvidt jeg vet foreligger her ikke samlet i noe annet land et tilsvarende oversiktlig materiell for sjøfolkenes vedkommende. Jeg tror også å kunne si, at vårt land – takket være Skuld – ble det første som gjennom betryggende legeundersøkelser søkte å tilveiebringe en virkelig oversikt over helseforholdene i Handels-

---

³ Sjøfartsktr., nr. 508. Veiledning for Skulds tillitsleger.

marinen". Han opplyste videre om at det også i Sverige i 1946 ble etablert en legeordning alt vesentlig etter mønster av Skuld.⁴

Skulds helseregister

Skulds legeordning opphørte formelt fra 01.01.1953 på grunn av den forestående innføring av en ny ordning for legeundersøkelser av sjømenn. Med denne for øyet fant både sjøfartsavdelingen i Industridepartementet og hygienekontoret i Helsedirektoratet at det ville være av betydelig interesse for det offentlige å få stilt til disposisjon de legeopplysninger som forelå i Skulds kartotek over sjøfolk. Helsekortene ville ellers bli tilintetgjort av Skuld. Skulds tilbud om å overlate det offentlige hele helseregisteret var kr. 50000, eventuelt kr. 10000 for bare kortene uten de kostbare arkivskapene. Da det på Sosialdepartementets og Industridepartementets budsjetter imidlertid ikke var noen bevilgning som kunne nyttes til innkjøp, godtok Skuld å overføre det uten vederlag. Skulds helseregister besto av cirka 90000 kort for perioden 1938 - 1952. Av disse var 67275 kort arkivert i 46 stålskap à 16 skuffer og 23 skap à 7 skuffer (Remington Rand skap). Omlag 18000 kort var arkivert i treskap med 30 skuffer. Resten av kortene var satt bort i et fjernarkiv i pakker. I henhold til et notat 07.02.1953 i forbindelse med besiktigelse av helseregisteret, utarbeidet av registerføreren i Sentralregisteret for sjømenn i sjøfartsavdelingen, ble det ansett for en mulighet at ikke alle kort var like aktuelle.⁵ Sentralregisteret hadde planlagt å fjerne fra sitt hovedregister kort for døde, pensjonister og sjømenn som ikke hadde seilt i den senere tiden. Det var derfor tenkelig at en del av kortene i helseregisteret kunne overføres til et fjernarkiv. Hvis dette lot seg gjøre, ville det trolig ikke bli behov for samtlige stålskap, kanskje bare en del av helseregisteret. Ved avhenting hos Skuld fredag 27.02.1953 var kortene ikke pakket inn, men kun slått en strikk om i passende bunker. På kontoret i Sentralregisteret for sjømenn i Kirkegaten 14 - 18 ble de beroende i påvente av nærmere beskjed.⁶ Høyst sannsynlig ble helseregistermaterialet overført

⁴ Sjøfartsktr. nr. 507. Poulssons P.M. datert 06.03.1947.

⁵ Sjøfartsktr. nr. 507. Skulds helseregister besiktiget av dr. Johanning fra Helsedirektoratet, avdelingssjef Tørmer fra Skuld og registerfører Odd Storm-Larsen fra Sentralregisteret for sjømenn.

⁶ Sjøfartsktr. nr. 507. Brev av 03.03.1953 fra registerfører Odd Storm-Larsen til sjøfartsavdelingen 3.sjømannsktr., har en blyantpåtegning om at Skulds arkiv inneholder 1) gjenparter av undersøkelser 2) originalskjemaene for Oslo, pliktig oppbevaring, 10 år.

til lokalene til Legekontoret for sjømenn i forbindelse med opprettelsen av dette på nyåret 1954.⁷

Helse- og hyrekontroll av sjømenn under og etter krigen

Det offentliges kontroll med sjømanns helsetilstand var basert på at utmønstringen normalt fant sted hjemme fra. Før krigen var det sannsynlig at en sjømann med ikke altfor lange mellomrom ville komme under norsk legekontroll. Under krigen ble dette forholdet helt forrykket ved at de fleste sjømenn ved tidspunktet for okkupasjonen befant seg utenfor landets grenser. På grunn av vanskelighetene med hjemsendelse av syke sjømenn ble det bygget opp en omfattende helsetjeneste med legekontorer i de viktigste havnebyene i England, New York, Halifax og flere andre havnebyer. Landet hadde under krigen 25 – 30000 uteseilende; bare ved legekontoret i New York ble det undersøkt mer enn 20000 sjømenn. Materialet fra undersøkelsene viste at helsetilstanden blant sjømenn var langt dårligere enn tidligere antatt, selv når det ble tatt i betraktning de spesielle påkjenninger som krigen medførte. Den vedvarte også etter krigen – og kunne måles i de cirka 5000 sykesaker som i budsjettåret 1945/46 ble innsendt til Handelsdepartementet; men antallet syketilfeller lå atskillig høyere. Mest nedslående var erfaringene som ble gjort med 668 sjømenn som i september 1945 kom til New York som avløsningsmannskaper. Kontrollundersøkelsen der viste at omtrent 7 % allerede før utsendelsen fra Norge burde ha vært kjent udyktig til sjøtjeneste; samtlige hadde gjennomgått vanlig legekontroll hjemme. Tilsvarende erfaringer var gjort med poolordningen i London.⁸ I h.h.t. forskriftene i poolordningen som regulerte sjømennenes arbeidsplikter og rettigheter, gitt ved kgl.res. 05.02.1943, var det en absolutt forutsetning for å kunne opptas i poolen at sjømannen var fullt arbeidsdyktig og kunne fremlegge legeattest for det.⁹

Etter frigjøringen ble det ved provisorisk anordning av 18.05.1945 trukket opp nye retningslinjer for forhyringen av sjømenn. Det ble opprettet et Samordningskontor, under Samordningsnemnda, som sentralorgan for all av- og påmønstring. Dette virket frem til det ved lov om tiltak for å fremme sysselsetting av 01.07.1947 (sysselsettingsloven) ble innført tvungen

⁷ Jann T. Lund. Skuld 100 år. Oslo 1997, s. 30.

⁸ Se note 2. Fremstillingen ovenfor er basert på brev og notater i disse eskene.

⁹ Samling av provisoriske anordninger, kgl.res. m.v. 1940 – 1945. Utgitt av det Kgl. Justis- og Politidepartement, p.t. London.

formidling og forhyring av sjømenn - som skulle administreres gjennom et kontor for sjømannsformidling i Arbeidsdirektoratet og sjømannskontorene lokalt. Disiplinærsaker skulle behandles av tilsynsnemndene ved sjømannskontorene; ankeinstans var Sjømannsnemnda i Arbeidsdirektoratet. Kontrollen av sjømenn som var nektet forhyring av disiplinære grunner eller som var stoppet av helseomsyn, startet opp under krigen ved at pool-styrene førte disse opp på lister, såkalte Nortrashiplister, som ble sendt rundt til forhyringsinstansene. En ordning med utsendelse av kontrollister og endringsmeldinger ble videreført av Handelsdepartementet/Industri-departementet, og i enda fastere former av Arbeidsdirektoratet, inntil den i 1953 ble skiftet ut med et system med individuelle meldinger (ferdigskrevne kort).¹⁰

Skjerpede lovbestemte krav om tvungen legeundersøkelse

Ved en endring i sjømannsloven 08.07.1949 ble bestemmelsene om legeundersøkelse av sjømenn overført fra sjødyktighetslovens §§ 84 og 85 til sjømannslovens § 26 - hvor de naturligst hørte hjemme. Det ble forutsatt at utgiftene ved legeundersøkelser skulle bæres av skipets reder med mindre Kongen bestemte noe annet. Forskriftene, fastsatt ved kgl.res. 22.09.1950, trådte imidlertid ikke i kraft. Helsedirektoratet og Industridepartementet hadde under utarbeidelsen av de nærmere instruksjer og veiledninger funnet det nødvendig å foreta visse endringer, som førte til at helt nye forskrifter om legeundersøkelse av sjømenn først ble fastsatt ved kgl.res. 02.10.1953. Disse var foruten å være utarbeidet på grunnlag av erfaringene med mannskapenes helsesituasjon både under og umiddelbart etter okkupasjonen, utformet i tråd med de skjerpede krav om tvungen legeundersøkelse av påmønstrende mannskap som var blitt vedtatt på Den internasjonale arbeidskonferanse i Seattle i juni 1946 (Seattlekonvensjonen).¹¹ Prinsippene som var fastsatt i konvensjonen, hadde også fått tilslutning av et utvalg oppnevnt av Helsedirektoratet for å komme med forslag til en nyordning som sikret forsvarlig undersøkelse av og kontroll med alle skipsmannskaper som mønstret på. I innstillingen som forelå i juni 1947, gikk utvalgets flertall inn for å opprette offentlige legekontorer for sjømenn som skulle sortere under Helsedirektoratet, og forutsatte samtidig

¹⁰ Arbeidsdirektoratet. Rundskriv 6.ktr.nr. 35, 14.09.1953.

¹¹ ILO-konvensjon nr. 73 om legeundersøkelse av sjømenn. Samtykke til norsk ratifikasjon så snart det formelle grunnlaget var til stede, ble gitt ved kgl.res. 31.03.1949 (St.prp.nr. 59, 1949). Sosialdepartementets ratifikasjon 17.02.1955.

at undersøkelsesresultatene skulle arkiveres på et sentralt sted.¹² I mindretallsinnstillingen, med Skipsfartens Arbeidsgiverforening og direktør E. Poulsson i Assuranceforeningen Skuld, ble det foreslått å bygge videre på Skuld-ordningen, i første rekke på grunn av de utgifter som ellers unødvendig ville bli ført over på Staten. Helsedirektøren var enig med flertallet i at ”legeundersøkelse bør foretas av dertil antatte leger og hvor forholdene tilsier det ved egne dertil legekontorer”. Skuld-ordningen som i sin tid hadde representert et fremskritt i forhold til sjødyktighetslovens begrensede legeundersøkelser, tilfredsstilte ikke lenger de krav som Sosialdepartementet satte m.h.t. legeundersøkelsenes nøyaktighet m.v. Stor betydning var også lenge knyttet til Sosialdepartementets forestående ratifikasjon av Seattlekonvensjonen, som innebar at verken rederne eller sjømennenes organisasjoner kunne ha noen direkte befatning med administrasjonen av legekantorene. Hovedmålene under arbeidet med de nye forskriftene hadde vært å sørge for å treffe tiltak som etablerte betryggende organer for legeundersøkelsen og kontroll med at denne ble foretatt på en tilfredsstillende måte. Samtidig hadde det vært av avgjørende betydning å hjemle bestemmelser om koordinering av resultatene av de forskjellige undersøkelser. Trygdekassen for sjømenn hadde lenge vært utpekt som en aktuell sentralinstans for legeundersøkelsene, inntil det omsider ble avklart at sentralkartoteket burde ledes av en lege på grunn av det sterke behov for veiledning av de leger som skulle foreta undersøkelser. Dette stemte med Skulds erfaringer – og med Skuld-ordningen som forbilde ble det bestemt å legge føringen av sentralkartoteket til det første legekantoret for sjømenn som skulle etableres i Oslo. Det var naturlig at legekantorene, etter hvert som de ble opprettet, ble knyttet til sjømannskantorene. Ved samvirke mellom legekantorene og arbeidsformidlingens øvrige organer ville det etter hvert bli mulig å kartlegge en vesentlig del av helsetilstanden til den norske sjømannsstand. For Arbeidsdirektoratet ville en slik ordning utgjøre en viktig forutsetning for å gjennomføre en effektiv kontroll med forhyringen. For øvrig ville legekantorordningen inngå som et virksomt ledd i det offentlige forebyggende arbeid for folkehelsen.¹³

---

¹² Sosialdept., Helsedir., ktr. H.5, nr. 176. Innstilling datert 10.06.1947, er formet som et utkast til lov om endring av sjødyktighetsloven med innledning, motiver m.v. Sakdokumenter vedrørende innstillingen ligger også i Sjøfartsktr. nr. 507 og nr. 508.

¹³ Fremstillingen ovenfor hviler vesentlig på, se note 2.

Hjemmel for autoriserte sjømannsleger og legekontor

Etter sjømannsloven § 26 og dens nye forskrifter som trådte i kraft 01.01.1954, skulle det finne sted en langt mer grundig legekontroll enn tidligere. Den skulle nå omfatte en inngående klinisk undersøkelse og psykiatrisk vurdering - og ikke bare en undersøkelse av sjømannens syn, hørsel, farvesans og om han led av noen smittsom sykdom. Ifølge forskriftenes § 6, måtte gyldig helseerklæring og erklæring om syn, hørsel og farvesans være utstedt av leger godkjent av Helsedirektøren. Industridepartementet kunne videre bestemme at undersøkelsen skulle foretas ved et bestemt legekontor som var godkjent av Helsedirektoratet. I utlandet måtte legeerklæring være utstedt av lege ved norsk helsekontor eller lege som var godtatt av norsk konsulat; en egen fortegnelse over leger m.fl. i utlandet ble utgitt. En avgjørende bestemmelse i kontrolløyemed var at de sjømannsleger eller legekontor som legeundersøkelsene ble kanalisert til, ikke måtte stå i noe tjeneste- eller avhengighetsforhold til noen reder eller reder- eller sjømannsorganisasjon (§ 11). De administrative retningslinjer som ble gitt, fastsatte at legene om det ble krevet skulle sende innberetning om undersøkelsene til departementet og sjømannskontorene. Helsedirektøren skulle i samråd med departementet treffe nærmere bestemmelser om hvilke rapporter og meldinger - i forbindelse med registreringen i Sentralregisteret for sjømenn, sjømannskontorene og Arbeidsdirektoratet - som legene ellers skulle avgi (§ 9).

Ved en endring av sjømannsloven 04.07.1958, ble Kongen i dens § 26, tredje ledd, gitt utvidete fullmakter til å gi forskrifter om gjennomføring av bestemmelsene om legeundersøkelse og om hvem som skulle kunne utferdige legeattester m.v. Etter § 26, fjerde ledd, kunne samme bestemme at det kunne anordnes egne kontorer til å utføre legeundersøkelser av sjømenn og også andre gjøremål som hadde sammenheng med sjømanns helse- og sunnhetsforhold. Ved kgl.res. 05.07.1963 ble Direktoratet for sjømenn bemyndiget til å gi forskrifter og treffe bestemmelser etter sjømannslovens § 26, tredje ledd. Sosialdepartementet på sin side ble ved kgl.res. 26.04.1963 gitt bemyndigelse til å treffe bestemmelser om anordning av egne legekontorer for sjømenn, drift m.v. etter § 26, fjerde og femte ledd. Utgifter i forbindelse med opprettelse og drift skulle i den utstrekning disse ikke ble bevilget av Stortinget, bæres av rederne.

Sentralregisteret for sjømenn

Legekontorene for sjømenn fikk som helsefaglig kontrollorgan funksjoner både i forhold til mønstringsvesenet underlagt Direktoratet for sjømenn og sjømannsformidlingen i Arbeidsdirektoratet under Kommunal- og arbeidsdepartementet. Saker som vedrørte sjømenn ble etter krigen behandlet i sjøfartsavdelingen i Handels- og industridepartementet – fra 1947 Industridepartementet og etter 1955 Handelsdepartementet. De fleste av disse saksområdene, deriblant mønstringsvesenet og sjømannsregistreringen i Sentralregisteret for sjømenn, ble i 1962 overført til det nyopprettede Direktoratet for sjømenn. Da tvungen formidling og forhyring av sjøfolk ble innført ved sysselsettingsloven av 1947, ble imidlertid dette saksområdet lagt til 6.kontor, kontoret for sjømannsformidling i Arbeidsdirektoratet. Sjømannskontorene, som ble opprettet fra 01.07.1948, var som en del av arbeidsmarkedsetaten underlagt Arbeidsdirektoratet, mens de gjennom hovedtyngden av arbeidsoppgavene som vedrørte mønstringen og registreringen av sjømenn var faglig underlagt Direktoratet for sjømenn. De lokale sjømannsregistrene som sjømannskontorene i h.h.t. sysselsettingsloven skulle føre - til hjelp ved arbeidsformidling, forhyring og andre gjøremål i forbindelse med sjømannsyrket – ble knyttet til Sentralregisteret for sjømenn. Etter opprettelsen av Legekontoret for sjømenn i Oslo i 1954, ble Sentralregisteret for sjømenn høsten s.å. pålagt å gi meldinger til Arbeidsdirektoratet, Legekontoret for sjømenn og Handelsdepartementets sjøfartsavdeling om sjømenn som påmønstret etter at de var nektet forhyring. Ved Sentralregisteret ble det i den forbindelse etablert et eget kortregister over utelukkede ved siden av at hovedkortene var merket. Ajourføring ble foretatt på grunnlag av meldinger fra Arbeidsdirektoratet. Ved legekassasjon ble kort merket med blyant på linjen for neste mønstring med forkortelsen NL; opplysning om sykeavmønstring ble notert med forkortelsen sh (sykehyre).¹⁴

Nektelseskartoteket i arbeidsdirektoratet

Det historiske forløp til nektelseskartoteket i Arbeidsdirektoratet var i hovedtrekk at det etter 1945 straks hadde vist seg å være et behov for en offentlig sentralinstans som kunne ta imot rapporter og meldinger om sjømenn som måtte anses helsemessig uskikket til sjømannsyrket - og som

---

¹⁴ Sentralregisteret for sjømenn. Organisasjon og virksomhet. Mai 1959, s. 5, 9 og 13.

kunne gi meldinger til hyre- og mønstringskontorene om slike tilfeller. Samordningskontoret, som etter krigen var et sentralorgan for sjømannsformidlingen, hadde ikke kunnet forhindre at kasserte sjømenn mønstret ut sålenge kontoret ikke fikk meldinger om dette. Det kom derfor i stand en ordning med helsekontorene i utlandet hvor disse sendte Samordningskontoret gjenparter av de meldinger som gikk til Trygdekassen og Helsedirektoratet vedrørende hjemsendte sjøfolk. I tilfeller hvor en fant at det var grunn til å forhindre at de sjømenn som var omhandlet i rapporten ble utmønstret på ny, sendte Samordningskontoret melding til hyre- og mønstringskontorene om at hyre ikke måtte tilvises. En ordning med utsendelse av kontrollister over både dem som var hyrenektede og kjent udyktige av helseomsyn, fortsatte etter at den midlertidige forhyringsordningen ble opphevet og sjømannsformidlingen lagt under Arbeidsdirektoratet i 1947. Den ble utvidet ved at også sjømannskontorene etter hvert som de ble opprettet ble pålagt å sende Arbeidsdirektoratet meldinger over hyrenektede. De som var kjent udyktige av helseomsyn, skulle henvises til Arbeidsdirektoratet hvis det ble lagt frem legeattest og søkt om ny hyre, ellers kunne vedkommendes navn bli stående i kontrollisten. Systemet med kontrollister fungerte ikke helt ut tilfredsstillende, og direktoratet innførte derfor høsten 1953 en ordning med utsendelse til sjømannskontorene m.fl. av individuelle kort - seriekort - som i første omgang bare omfattet hyrenektede.¹⁵ Det var da ennå ikke avklart hvorledes kjennelser fra det kommende Legekontoret for sjømenn i Oslo skulle distribueres.

Sjømannsnemnda i Arbeidsdirektoratet hadde 31.01.1951 fattet vedtak om at det burde etableres et sentralkartotek for sjømenn som av helseomsyn var erklært udyktige til å seile, og at det videre burde etableres en rapportordning mellom sentralkartoteket, sjømannsformidlingen og kontrollegene. Kartotekets omfang og den praktiske gjennomføring av ordningen skulle drøftes av impliserte institusjoner.¹⁶ Da det ble valgt å henlegge sentralkartoteket til det planlagte Legekontoret for sjømenn i Oslo, kom dette ved opprettelsen i februar 1954 sammen med andre godkjente sjømannsleger som forutsatt umiddelbart med i Arbeidsdirektoratets seriekortsystem.¹⁷ Det gikk ut på at direktoratet skulle sende ut meldinger i form av rosa seriekort til legekontorene for sjømenn og sjømannskontorene

---

¹⁵ Se note 10.

¹⁶ Sjømannsnemndas vedtak og Arbeidsdirektoratets innstilling finnes i Handelsdept., sjøfartsktr. nr. 508 (16B.IV.2).

¹⁷ Arbeidsdirektoratet. Rundskriv 6.ktr. nr. 41, 16.02.1954.

m.fl. om alle som av tilsynsnemnda ved sjømannskontorene var nektet hyre av disiplinære grunner, eller som av legekantoret var kjent udyktig av helsemessige omsyn. For utenlandske sjømenn skulle det utferdiges gule seriekort. Arbeidsdirektoratet skulle også sende ut jevnlig meldinger om endringer i nektelses- og udyktighetsforhold, slik at sjømannskontorene ble i stand til å ajourføre de lokale nektelseskartotekene i samsvar med direktoratets egne nektelses- og anmerkningskartotek og nektelseskartotek med rosa og gule seriekort.¹⁸

Opprettelsen av legekantoret for sjømenn i Oslo

I et rundskriv til sine ærede kolleger 17.12.1953 kom helsedirektør Karl Evang med programerklæring om at "ca. 1 % av den norske befolkning har sitt arbeide ombord i vår handelsflåte. Det er Regjeringens ønske at denne betydelige yrkesgruppe såvidt mulig må få det samme medisinske og hygieniske tilsyn som den fastboende norske befolkning, og blir sikret de samme muligheter for behandling ved sykdom. De nye bestemmelser tar derfor sikte på å gjennomføre en regelmessig helsekontroll av alle norske sjøfolk, ... Jeg vil være meget takknemlig over Deres bistand til en vellykket gjennomføring av helsetjenesten for norske sjøfolk, og vil sette stor pris på å høre om Deres erfaringer i dette arbeid og å motta de råd De kan gi".¹⁹

Landets første legekantor for sjømenn - Legekantoret for sjømenn i Oslo - ble opprettet 17.12.1953 som en selvstendig institusjon av Industri-departementet sammen med Helsedirektoratet, Norsk Sjømanns-forbund og Skibsfartens Arbeidsgiverforening, og trådte i virksomhet 01.02.1954.²⁰ Det fikk lokaler i Sjømennenes Hus, Grev Wedels plass 7, hvor også Sjømannskantoret i Oslo holdt til. Legekantorets formål var å foreta de lovpålagte legeundersøkelser i Oslo-området. Kantoret skulle dessuten tjene

¹⁸ En fremstilling av nektelsessystemet er foretatt av Eli Fure i "Svartelister og rosa kort", Norsk Arkivforum nr. 12, 1996.

¹⁹ Rundskriv fra Helsedirektoratet av 17.12.1953. Også til utenlandske legekollleger i engelsk og fransk oversettelse. Direktoratet for sjømenn, sosialavdelingen, nr. 13, legg Ic.4.i.2.

²⁰ Direktoratet for sjømenn, sosialavdelingen, nr. 17 og nr. 18. Sosialdepartementet, Helsedirektoratet, ktr.H.5, nr. 174, se også kopibok 01.04.-31.05.1953, s. 243. Bakgrunnsstoff/enkeltopplysninger finnes i tillegg i Sjømannskantoret i Oslo, korrespondanse VI 2, 3, 6, 9, 14, 18 og 35.

som sentralkontor for den offentlige lege- og helsekontroll av sjømenn i den norske handelsflåte – og i den forbindelse forestå føringen av et sentralt kartotek. Det ble tillagt funksjon som sakkyndig rådgiver for forvaltningen og sjøfartsorganisasjonene i spørsmål om sjømenns helse. Kontoret stod under tilsyn av et styre på fire med representanter for den offentlige sjøfartsadministrasjon og helsevesenet samt av en representant for rederne og en for sjømennene. Denne løsningen var valgt på bakgrunn av Seattle-konvensjonens vilkår om at verken reder- eller sjømannsorganisasjonene kunne ha noen direkte befatning med administrasjonen av slike kontorer. Ifølge Helsedirektoratets brev av 30.04.1953 til Industridepartementet måtte det derfor ”antas å være klart at et legekontor av den type som her omtales, må drives i offentlig regi og være ansvarlig alene overfor en offentlig instans”.²¹ Styret ansatte som kontorets første sjefslege, dr. Ole W. Tenfjord ved Norwegian Public Health Service i London, med etter hvert to faste og to deltidsleger under seg. I henhold til sjømannslovens § 26 var kontorets økonomiske fundament de mønstringsgebyrer som rederne betalte for mønstringsundersøkelsene. Det skulle dekke utgiftene til alt arbeidet, inklusiv det sosialmedisinske. Selv om kontoret ikke hadde statsstøtte ble de faste stillingene, p.g.a. de sterke samfunnsinteresser, innmeldt i Statens pensjonskasse.²² Skibsfartens Arbeidsgiverforening utredet engangsutgiftene ved opprettelsen av kontoret.

Arbeidsmengden var den første tiden jevnt tiltagende. I 1955 utgjorde antall besøkende for registrerings- og mønstringsundersøkelser samt andre undersøkelser til sammen 14315 mot 10970 i 1954 (11 måneder); mønstringsundersøkelsene alene utgjorde 12125. Samme året ble det f.eks. foretatt 13457 påmønstringer ved Sjømannskontoret i Oslo. I 1960, da det ble foretatt 15100 mønstringer ved sjømannskontoret, utstedte dette 12700 legerekvisisjoner til legekontoret. Det inngikk i 1954 1320 sykesaker til sentralkartoteket, hvorav 520 var udyktighets- eller begrensningssaker. Forhyringsmyndighetene ble i 1955 videre underrettet om 264 sjømenn som av helsemessige grunner, hvorav over halvparten led av tuberkulose, psykoser, nervøstet og kronisk alkoholisme, ikke kunne gis tillatelse til å tjenestegjøre til sjøs. Begrenset fartstillatelse ble gitt til 93 personer, 32 fikk generell tillatelse til igjen å dra ut. Forhyringsnektelsene og begrensningene baserte seg dels på undersøkelser som var foretatt ved kontoret, dels på rapporter og avgjørelser truffet av godkjente norske og utenlandske leger.

²¹ Helsedir., kopibok 1953, s. 243 – brevets side 2, men fremgår av forarbeidene for øvrig, se note 20.

²² St.prp.nr. 51(1955) s. 12.

Det ble videre formidlet 20 appellsaker, hvorav 4 ble tatt til følge. Av departementet ble det meddelt 26 dispensasjoner, hvorav 10 vedrørende synsstyrken, 5 farvesansen og 6 hørselen. Tolv dispensasjonssøknader ble avslått. I 32 tilfeller ble kravet til farvesans frafalt mot begrensning av arbeidsområdet.

De lokale legekantorene

Det første legekantoret for sjømenn utenfor Oslo ble opprettet i Bergen i 1960, etterfulgt av kantorer i Trondhjem og Stavanger i 1963. Etter hvert i 1960-årene kom det til nye legekantorer i Kristiansand S, Haugesund, Tønsberg og Tromsø. Legekantoret i Oslo fikk et avdelingskontor i Drammen i 1965. Hvert kontor hadde sitt eget styre sammensatt av representanter fra hver av de fire interesserte institusjoner og organisasjoner. Opprettelsene var gjort mulig ved bevilgninger fra Staten over Helsedirektoratets budsjett og ved lån fra Skibsfartens Arbeidsgiverforening og Norsk Sjømannsforbund. Utgifter til driften av kantorene ble dekket ved gebyrer for påmønstringsundersøkelser fra rederne. I 1965 hadde kantorene samlede driftsutgifter på kr. 1973400 og undersøkte i samme tidsrom 42640 personer. Etter 1964 ble det innført en ordning med å henlegge samtlige påmønstringer innen sjømannskantorets distrikt til de stedlige legekantorer for sjømenn. På samme tid eksisterte det anslagsvis 700-800 leger over hele landet - privatpraktiserende som offentlig ansatte - som av Helsedirektoratet var autorisert til å utstede medisinske mønstringsattester.²³

Sentralkartoteket

Legekantorenes primære formål var å foreta legeundersøkelse av sjømanns helse og farvesans, og i den forbindelse vurdere spørsmål om udyktighet for tjeneste til sjøs, midlertidig udyktighet og begrensede fartstillatelser. Videre skulle de forberede og tilrettelegge den medisinske del av klagesaker for sjømenn som hadde fått udyktighetserklæring. Anker gikk fra det legekantor som hadde utferdiget udyktighetserklæringen via Direktoratet for sjømenn til en klageinstans på tre medlemmer fra henholdsvis

---

²³ For fremstillingen ovenfor, se Arbeidsdirektoratet, sjømannsformidling, nr. 297 og Direktoratet for sjømenn, sosialavdelingen, nr. 11, 12 og nr. 19.

Helsedirektoratet, Sjøfartsdirektoratet og Norsk Sjømannsforbund.²⁴ Som en naturlig del av legekantorenes virksomhet inngikk også i voksende grad de sosialmedisinske oppgaver.

Grunnlaget for å foreta en undersøkelse var rekvisisjon fra sjømannskontoret eller i enkelte tilfeller fra rederiet etter tilvist hyre. Den viktigste registrering var journalføring av data om den undersøkte på registerkort. Journalkortene kunne suppleres etter behov med saksmapper arkivert på navn – etter hvert på fødselsdato. I Oslo ble nektelsesmeldingene heftet til saksmappene og avmerket på journalene.²⁵ Den første kontroll var å undersøke om vedkommende sto oppført i nektelseskartoteket. Denne kontrollen utførtes også på sjømannskontoret. Nektelseskartoteket, som var skuffer med rosa og gule seriekort fra Arbeidsdirektoratet alfabetisk ordnet, omfattet inntil cirka 1968 også disiplinærsaker. Kortene var påført bare identifikasjonsdata om sjømannen og hvor nektelsen eller legekjenningen var foretatt. Sentralkartoteket i Oslo, som var et kassasjons- og diagnosekartotek for alle landets legekantor for sjømenn og sjømannleger, inneholdt medisinske opplysninger om sjømenn som var kjent helt eller midlertidig udyktige eller som var gitt begrensede fartstillatelser. I tillegg ble det ført et kartotek over selvmordsforsøk. Alle kjennelser om udyktighet m.v. på medisinsk grunnlag liksom endringer om dette gikk via legekantoret i Oslo til Arbeidsdirektoratet. Fra Arbeidsdirektoratet gikk meldingene om både nektelser av disiplinære grunner og udyktighetskjenninger av helsemessige omsyn som seriekort til samtlige sjømannskantorer, utenlandsstasjoner og legekantorer ukentlig. De sjømenn som det til sjømannskantoret var kommet nektelsesmelding om fra Arbeidsdirektoratet, måtte ikke tilvises hyre på ny og ikke utmønstres uten samtykke av Legekantoret for sjømenn i Oslo, selv om de måtte være i besittelse av helseerklæring utferdiget av sjømannslege. Vedkommende sjømannslege måtte da straks gjøres oppmerksom på at sjømannen var kjent udyktig, og at Legekantoret for sjømenn i Oslo satt inne med nærmere opplysninger om de medisinske data

---

²⁴ Ble nektelsen opprettholdt av appellinstansen, hadde sjømannen mulighet til å få avgjørelsen omstøtt ved å bringe den inn for de ordinære domstoler. Direktoratet for sjømenn, sosialavdelingen, nr. 15, legg Ic.4.k.2.1.

²⁵ Sjømannskantoret i Oslo, korrespondanse VI 18. Inneholder bl.a. en rapport vedr. Legekantoret for sjømenn i Oslo, utarbeidet av Industrikonsulent A.S 13.05.1966, med gjennomgåelse av organisasjon/virksomhet og med forslag til utbygging av en sentral administrasjon av legekantorene. Industrikonsulents oppdrag var godkjent av Helse-direktoratet 01.02.s.å.

som lå til grunn for avgjørelsen - og henvende seg dit.²⁶ Etter cirka 1968 ble praksis noe endret ved at utsendelse av meldinger/endringer til legekantorene ble foretatt av Legekantoret for sjømenn i Oslo som sentralkontor. Sentralkantoret sendte fortløpende meldinger uten medisinske opplysninger til Arbeidsdirektoratet, som distribuerte disse på vanlig måte, men ikke til legekantorene. Sentralkartoteket ble forvaltet av Legekantoret for sjømenn i Oslo helt frem til avviklingen av legekantorene i 1988.

Statlig engasjement

Fra krigens slutt til 1964 vokste bemanningen i den norske handelsflåten til over det tredobbelte - 64149 sjøfolk - for så å synke gradvis til 40233 seks år senere.²⁷ For utlendinger var det en økning til og med 1967, da det var sysselsatt 15241, eller vel en fjerdepart av mannskapsstyrken. Ett av tiltakene for å møte de økende sosialmedisinske problemer blant sjøfolk, var ansettelsen av en attføringssekretær ved Sjømannskantoret i Oslo i begynnelsen av 1960-årene. Denne samarbeidet med Legekantoret for sjømenn i særlig vanskelige saker gjennom ukentlige møter på legekantoret, hvor også trygdekantoret, Velferdskantoret for handelsflåten og Direktoratet for sjømenn var representert. I 1959 var det også blitt opprettet en fast heldagsstilling for en psykiater ved legekantoret. Mot denne bakgrunn må også sees et sterkere statlig engasjement i driften av legekantorene for sjømenn. Legekantorenes organisasjonsform var dessuten etter hvert blitt lite hensiktsmessig. De hadde ingen felles administrasjon og lite organisert samarbeid. Hvert kontor hadde sitt eget styre og sin egen uavhengige økonomi.

Den 01.04.1964 (med endringer 15.11.1969 og 13.11.1970) fastsatte Sosialdepartementet nærmere vedtekter for opprettelse og drift av legekantorer for sjømenn i hvert av landets mønstringsdistrikter samt for dannelse av et Sentralstyre og et Sentralkontor for disse. En samarbeids-

---

²⁶ Handelsdept., sjøfartsavd. Rundskriv til mønstringsmyndighetene innen riket, datert 30.01.1956. Ang. Legeundersøkelse av sjømenn.

²⁷ På bakgrunn av å ha den tredje største handelsflåten i verden - bestemte Tidsskrift for Den norske Lægeforening seg for å lage et spesialnummer om sjømannsmedisin med artikler om bl.a. sykdom og ulykker, psykiatriske lidelser, sosialmedisinske undersøkelser, alkoholisme, sykerettigheter, helsetjenesten. Tidsskrift for Den norske Lægeforening, 1964, vol. 84, særtrykk av nr. 18, 15.09.1964.

avtale om gjennomføringen av lovbestemt legeundersøkelse og helsekontroll m.v. av sjømenn, ble inngått 20.11.1964 mellom Helsedirektoratet, Direktoratet for sjømenn, Norsk Sjømannsforbund og Skibsfartens Arbeidsgiverforening (senere Arbeidsgiverforeningen for skip og offshorefartøyer). Vedtektene ble satt i kraft 01.01.1968, fra samme dato som Sentralstyret for legetjenesten for sjømenn trådte i virksomhet og overtok den øverste administrative og økonomiske ledelse av legekantorene for sjømenn. Stortinget hadde på statsbudsjettet for 1967, under kap.723 ny post 70 over Sosialdepartementets budsjett, endelig bevilget et tilskudd på kr. 200000 til sosialmedisinske tiltak.²⁸ Tilsetningsvilkår for leger ved legekantorene for sjømenn ble fastsatt 23.04.1971 av Sentralstyret for legetjenesten for sjømenn og godkjent av Den norske lægeförening. I henhold til disse skulle Sosialdepartementet betale legelønninger og de faste legestillingene innlemmes i Statens pensjonskasse. For øvrig gjaldt de lønns- og arbeidsvilkår som var fastsatt for statstjenestemenn.²⁹

Sentralstyret og sentralkontoret

Sentralstyret for legetjenesten for sjømenn fungerte samtidig som lokalt styre for Legekantoret for sjømenn i Oslo. Det hadde fire medlemmer som ble oppnevnt for fire år av gangen av henholdsvis Helsedirektoratet, Direktoratet for sjømenn, Norsk Sjømannsforbund og Arbeidsgiverforeningen for skip og offshorefartøyer. Sentralkontoret var Sentralstyrets utøvende organ og sekretariat. I medisinsk faglige spørsmål fungerte Legekantoret for sjømenn i Oslo som organ for Sentralkontoret. Sentralkontoret skulle bl.a. koordinere virksomheten ved de lokale legekantorene og innkreve gebyrer, honorar og andre inntekter fra legekantorenes undersøkelser, utbetale lønninger og dekke husleie m.m. Budsjettforslag skulle fremlegges for Sentralstyret innen 01.12.; beretning og revidert regnskap innen 01.04. Sentralkontorets daglige leder var en kontorsjef tilsatt av Sentralstyret etter innstilling av Helsedirektøren. Det

---

²⁸ St.prp. nr. 127 (1966 – 1967). Sentralstyret hadde av økonomiske grunner ikke kunnet etablere seg.

²⁹ Sjøfartsdirektoratet har tilsendt artikkelforfatteren kopier av avtale, vedtekter og tilsetningsvilkår samt gitt muntlige opplysninger om avviklingen. Årsberetning for Legetjenesten for sjømenn i Norge 1987 og årsberetning for Legekantoret i Oslo 1987 ligger i Sjømannskontoret i Oslo, korrespondanse VI 3. Ellers ligger det vesentligste bakgrunnstoff om Sentralkontoret for legetjenesten for sjømenn i Direktoratet for sjømenn, sosialavdelingen, nr. 18 og nr. 19.

øvrige personalet ble tilsatt av kontorsjefen på kontorets lønnsbudsjett. For personalet gjaldt lønns- og arbeidsvilkår som for statstjenestemenn.

De lokale legekontorer og styrer

Hvert legekantor sto under tilsyn av et lokalt styre på fire medlemmer med samme oppnevningbakgrunn som Sentralstyret. Det skulle innsende til Sentralkontoret bl.a. årsregnskap/beretning, og ta stilling til saker av prinsipiell betydning. Daglig leder av kontoret var en lege, tilsatt av Sentralstyret etter innstilling av det lokale styret og Helsedirektøren. Det øvrige personalet ble tilsatt av det lokale styret. Daglig leder forberedte saker og beretning for dette. Denne var også ansvarlig for den forskriftsmessige føring av legekartoteket, og skulle etter anmodning fra redere og sjømenn fungere som et kontrollorgan ved avgjørelser om arbeidsudyktighet ved avmønstring. I tvilstilfelle skulle det forelegge for Sentralkontoret til uttalelse/avgjørelse spørsmål om arbeidsudyktighet m.v. Etter Sentralkontorets nærmere bestemmelser kunne et legekantor sende andre legekantorer opplysninger i forbindelse med av- og påmønstringer som man antok var av betydning for senere medisinsk bedømmelse. Legekantoret var sakkyndig rådgivningsorgan for de stedlige mønstringsmyndigheter, trygdekantor m.fl., samt i sosialmedisinske spørsmål.

Forskjellige driftsmåter

Ved utgangen av 1987 var det i alt 13 legekantorer for sjømenn: Fredrikstad, Oslo, Tønsberg, Porsgrunn, Arendal, Kristiansand S, Stavanger, Haugesund, Bergen, Kristiansund N, Trondheim, Bodø og Tromsø. Vedtektene for legekantorene åpnet for at det på steder som Sentralstyret fant hensiktsmessig, kunne legekantorer for sjømenn etableres og drives på annen måte enn det vedtektene forutsatte. Således var i 1987 bare legekantorene i Oslo, Tønsberg, Kristiansand S, Stavanger, Haugesund, Bergen og Trondheim administrativt tilknyttet Sentralstyret. Legekantoret i Fredrikstad var etablert etter avtale med privatpraktiserende lege. Legekantorene i Arendal, Kristiansund N, Bodø og Tromsø var opprettet etter avtale med allerede eksisterende legesentra. Kontorene dekket selv alle utgifter, men Sentralkontoret betalte til legesentrene de gjeldende gebyrer for mønstringsundersøkelser. Porsgrunnskantoret, som trådte i virksomhet fra 01.08.1971, var opprettet i samarbeid med Bedriftslegekantoret for

Porsgrunn og omegn. Bedriftslegekontoret var ledet av et styre på tre medlemmer, hvorav ett var oppnevnt av Sentralstyret. Det dekket også selv alle utgifter, men mottok for øvrig oppgjør fra Sentralkontoret på vanlig måte. For legekontorene i Fredrikstad, Porsgrunn, Arendal, Kristiansund N og Tromsø var det etablert tilsynsutvalg. De fleste av kontorene hadde påtatt seg bedriftslegeundersøkelser av personale ved offentlige og private institusjoner.

Nedleggelse av legekontorene for sjømenn

Driftsavtalen av 12.11.1964 mellom Direktoratet for sjømenn, Helse-direktoratet, Skibsfartens Arbeidsgiverforening og Norsk Sjømannsforbund ble oppsagt fra 01.01.1988. Etter dette ble legekontorene for sjømenn drevet videre i en annen form på privat basis, og uten statsstøtte. Eksempelvis skiftet Legekontoret for sjømenn i Oslo navn til Kristianiaklinikken, med ansatte leger som fremdeles var autoriserte som sjømannsleger etter sjømannslovens § 26.

På statsbudsjettet for 1987 var det gitt tilskudd til legekontorene for sjømenn med kr. 300000; tilsvarende beløp for årene 1978 - 1986 hadde vært kr. 700000. På landsbasis hadde det vært 1848 færre mønstringsundersøkelser enn i 1986, for hyrenektelser var tallene 129 (139), fartsbegrensninger og opphevelser 36 (52). Ved Legekontoret for sjømenn i Oslo viste mønstringsundersøkelsene fortsatt nedgang: 123 undersøkelser mot 2447 året før. Den samlede virksomhet var også gått ned. Ikke minst hadde det medført en betydelig svikt i innteksgrunnlaget at avtalen med Oslo helseråd om helseundersøkelse av asylsøkere og flyktninger fra 1986 ble trukket tilbake av helserådet. På samme tid var det på sentralt hold – bl.a. som en følge av den sterke reduksjon i antall sjøfolk – blitt arbeidet med spørsmålet om å sidestille sjøfolk med andre yrkesgrupper når det gjaldt arbeidsformidling. Det skjedde gjennom opphevelse av sysselsettingslovens kap.III og enkelte bestemmelser i mønstringsloven/sjømannsloven, som innebar en avvikling fra 01.01.1989 av det særskilte formidlings- og mønstringsapparatet for sjømenn: Direktoratet for sjømenn, Sentralregisteret for sjømenn, kontoret for sjømannsformidling i Arbeidsdirektoratet og sjømannskontorene.

I avtalen om gjennomføring av lovbestemte legeundersøkelser og helsekontroll m.v. av sjømenn het det at etableringsutgiftene for

legekontorene skulle dekkes av Staten på den måte som måtte bli bestemt, og i den utstrekning som det til enhver tid ble gitt bevilgninger til på statsbudsjettet. Eventuelle ytterligere midler til etablering av legekontorene og Sentralkontoret måtte skaffes såvidt mulig ved lån eller på annen måte av Skibsfartens Arbeidsgiverforening og Norsk Sjømannsforbund etter nærmere vilkår. Driftsutgiftene ved legekontorenes lovbestemte undersøkelser og virksomheten ved Sentralkontoret skulle dekkes av mønstringsgebyrer fra rederne - såfremt utgiftene ikke helt eller delvis ble overtatt av Staten. Driftsutgiftene ved kontorenes øvrige virksomhet skulle dekkes av midler som ble bevilget på statsbudsjettet eller tilveiebrakt på annen måte. Uenighet mellom partene om forståelsen av avtalen eller om forhold som sprang ut av avtalen skulle avgjøres av en voldgiftsrett. Dersom partene fant at forutsetningene for avtalen var blitt vesentlig endret eller ikke lenger var tilstede - kunne den endres eller sies opp.

Bemerkninger om arkivet

I Sjøfartsdirektoratets fjernarkiv oppbevares i dag 35 hyllemeter med legejournaler/saksmapper som ble overført fra Legekontoret for sjømenn i Oslo etter opphøret i 1988. Legekontoret har, såvidt det kan forstås, foretatt kassasjon i legearkivet.

Legekontoret hadde allerede ved oppstarten et arkivtilfang, idet egne skuffer med kort og tilhørende dokumenter som vedrørte sjømenn som var kjent udyktige av helseomsyn, ble overtatt fra Arbeidsdirektoratet.³⁰ I tillegg kan det forutsettes at deler av Skuld-registeret ble overført fra Sentralregisteret for sjømenn. Sentralkartoteket fikk etter hvert et så stort omfang at det for kontrollens skyld ble viktig å foreta en bortluking. Sjømannsnemnda i Arbeidsdirektoratet vedtok allerede 20.12.1961 retningslinjer for maku- lering av eldre disiplinærsaker m.v., og rådet samtidig til at Arbeids- direktoratet tok opp til drøfting med Legekontoret for sjømenn i Oslo spørsmålet om retningslinjer for luking i kartoteket for sjømenn som var erklært helsemessig uskikket for tjeneste til sjøs.³¹ En ordning for sanering av eldre saker vedrørende sjømenn som var kjent udyktig av helseomsyn,

---

³⁰ Arbeidsdirektoratet, kontor for arbeidsformidling. Notat Fa:Bh 29.03.74, Berit Holters personlige arkiv.

³¹ Se note 18. E. Fure drøfter særlig saneringen/kassasjonen av disiplinærsakene.

startet etter alt å dømme ikke opp før i 1969.³² I henhold til Arbeidsdirektoratets skriv av 19.02.s.å. skulle Arbeidsdirektoratet sende Legekontoret for sjømenn oppgavelister over sjømenn som hadde vært kjent udyktige av helseomsyn i mer enn 10 år, og for udyktige over 70 år. Legekontoret skulle angi hvilke navn som kunne strykes av helselisten, og returnere den til Arbeidsdirektoratet. Journalkortene/saksmappene for dem som ble strøket, skulle deretter makuleres av legekontoret. Arbeidsdirektoratets rutine var at seriekortene ble påført enten "strykes av helselisten" eller "kan ikke strykes av helselisten". Vedtak om stryking ble deretter sirkulert på melding. I strykesaker hvor det i tillegg forelå hyrepektelsesvedtak, måtte sjømannskontoret tilskrives og saken behandles av tilsynsnemnda for opphevelse før vedtak om stryking av helselisten og opphevelse av nekting kunne sirkuleres på melding. Høsten 1987 ble det foretatt en gjennomgåelse av hele sentralkartoteket ved Legekontoret for sjømenn, og det ble av legekontoret i den forbindelse også foreslått å senke alderen for dem som det kunne saneres saker for til 62 år. Saksmappene her ville ikke bli makulert før legekontoret hadde fått klarsignal fra Arbeidsdirektoratet om at de foreslåtte udyktighetskjennelsene var strøket fra direktoratets register.³³

Den saneringsprosess som tok til i 1969 med strykningen av 510 norske og 55 utenlandske sjømenn av helselistene for årene 1954 – 1958, og som fortsatte med 649 strykninger for 1959/60 i 1970 osv., resulterte i at det pr. 19.09.1988 var blitt strøket totalt 3354 norske og 529 utenlandske sjømenn av helselistene.³⁴ I hvilken grad legejournalene/saksmappene i de helsesaker som ble tatt ut for sanering virkelig ble kassert, foreligger det ingen oversikt over. I Arbeidsdirektoratet ble seriekortene for dem som kunne strykes av helselistene likevel ikke makulert, men ble overført til egne kassetter for attførte. Disse er sammen med seriekort for dem som fremdeles var kjent udyktige da sjømannsformidlingen ble nedlagt, avlevert til Riksarkivet. Ved

---

³² Arbeidsdirektoratet, sjømannsformidling, nr. 194. Saneringsordningen fremgår bl.a. av et notat Fa:Bh 14.12.71. Se også Direktoratet for sjømenn, sosialavdelingen nr. 15, legg Ic.4.k.2.1.

³³ S.st. Brev fra Legekontoret i Oslo til Arbeidsdirektoratet 24.08.1987.

³⁴ S.st. Statistikk over sanering av helsesaker.

Sjømannskontoret i Oslo er det åpenbart blitt foretatt makulering av eldre seriekort, men enkelte seriekort for saker som er blitt ansett som "varige", er bevart tilbake til 1955.

Etikk og arkiv¹

De siste 10-15 årene har det kommet en rik flora av retningslinjer og faglitteratur med etiske hovedproblemstillinger. Innenfor flere og flere fag, yrker og samfunnssektorer blir det behov for særskilte etiske retningslinjer. Gamle etablerte leveregler blir satt til side eller ganske enkelt glemt. Deretter oppdager man på nytt at det er behov for slike regler og etablerer dem igjen under en ny overskrift, fagetikk. Nå foreligger det også et eget fagetisk regelverk for arkivarer, Code of Ethics, eller i fransk språkdrakt, Code de déontologie, fra International Council on Archives (ICA 1996 og CIA 1996). Den engelske og den franske versjonen er likestilte og begge er å betrakte som originalversjoner. På norsk har det hele fått tittelen: Yrkesetiske retningslinjer for arkivarer.

Disse yrkesetiske retningslinjene for arkivarer er en direkte oversettelse av den engelskspråklige versjonen som ICA fastsatte i 1996 etter mange års arbeid på alle nivåer i denne store arkivorganisasjonen. Retningslinjene har form av en innledning i 6 punkter og 10 konsise regler eller "bud" med forklarende tekst. Oversettelsen, som ble besørget av Arkivarforeningen, er publisert av Riksarkivaren (Riksarkivaren 1998).

Jeg vil her kommentere noen av reglene med tilhørende forklaringer og dessuten ta opp enkelte andre arkivetiske problemstillinger. Kommentarene vil gjelde punkter som kan være diskutabile eller som har innebygget konfliktstoff. I konklusjonen dreier det seg om behovet for ytterligere bearbeidelse av den arkivfaglige etikken.

Innledning

I utgangspunktet er det viktig å presisere at regelverket kun gir en etisk ramme for veiledning av medlemmer av arkivaryrket. Det har ikke vært noen intensjon å anviser konkrete løsninger på spesielle problemer.

---

¹ Manuskript til innledning på Arkivarforeningens seminar 24.11.1999, "Etikk og arkivfaglige problemstillinger". Ved renskriving av manuskriptet i ettertid er det tatt inn enkelte kildehenvisninger fra første del av 2000, se Herstad og Aasland.

Arkivarbetegnelsen er gitt en svært vid definisjon. Den omfatter alle de medarbeiderne som er knyttet til noen form for virksomhet med arkiver eller "archives", som det heter på engelsk. Archives er i denne forbindelse definert både som avleverte arkiver i depot (eg. "archives") og som arkiver under danning (eg. "records").

Regelverket blir sagt å være avhengig av at arkivinstusjoner og yrkesorganisasjoner er villige til å ta det i bruk. Dette kan gjøres i form av direkte opplæring. Regelverket forutsetter dessuten, som det heter i innledningen i den norske oversettelsen, at det blir etablert "et apparat som skal gi veiledning i tvilstilfeller, granske tilfeller av uetisk praksis, og - dersom det er nødvendig - gjennomføre sanksjonstiltak."

For en norsk arkivar kan retningslinjene bære preg av å slå inn flere åpne dører – i alle fall hos oss. Dette er ikke ment som surmaget kritikk av ICA's Code of Ethics. Jeg er blant de medansvarlige for utarbeidelsen gjennom flere organer i ICA. Karakteristikken er mer et klart tegn på at mange av medlemslandene i ICA ligger betydelig dårligere an i arkivfaglig sammenheng enn Norge. Det skulle f. eks. ikke være nødvendig for norske forhold å fastslå vår arkivfaglige trosskjennelse, proveniensprinsippet, så sterkt som retningslinjene gjør. Men i en lang rekke land utgjør dette behovet en brutal realitet. En helt annen sak er at proveniensprinsippet i sin opprinnelige form kanskje ikke gir fullgode løsninger på vår tids allehånde arkivspørsmål.

Retningslinjene er resultat av mange kompromisser både mellom i-land og u-land og mellom de mange forskjellige forvaltningstradisjonene i de vestlige land. I prosessen fram mot endelige retningslinjer var det dessuten lange diskusjoner om hvor langt fagetikken går inn i den generelle etikken. Endskapen ble at også generelle og arkivuavhengige etiske regler kom med i Code of Ethics, regler som vi gjerne rubiserer som alminnelig arbeidsetikk.

Arbeidsetikk

Retningslinjene for arkivetikk behandler også alminnelig skikk og bruk og generell lovlighet. I denne forbindelse er det tatt inn enkelte selvfølgeligheter. I kommentaren til det fjerde bud heter det bl.a.: "De [arkivarene] bør samarbeide med andre arkivarer og myndigheter som søker

å straffeforfølge personer mistenkt for tyveri av arkivmateriale.” Nevnte samarbeid faller klart inn under generell samfunnsplikt til bl.a. å bistå Politiet, uten spesiell arkivrelasjon. I Norge må det i alle fall regnes som en alminnelig borgerplikt helt uavhengig av hva tyveriene dreier seg om. Det at regelen er tatt inn av ICA, er vel mer en tegn på at denne rettstilstanden ikke er like selvfølgelig i alle deler av ICA-verdenen.

I kommentaren til det sjette bud heter det at ”Arkivarer bør svare høflig og beredvillig på alle rimelige henvendelser, og oppmuntre til en videst mulig bruk av arkivene innenfor de rammer som er gitt av institusjonens retningslinjer, bevaringsshensyn, lovverk og avleveringsavtaler.”

Det er imidlertid ingen grunn til å tvile på at det er et behov for slike regler – også i Norge. Erfaringer fra betjening av publikum i veiledningsskranken i Riksarkivbygningen fra den tiden vi har vært på Kringsjø, viser at også vi har et klart behov for slik påpeking. Men hvorfor bare på disse få områder; mange andre liknende regler kan være like viktige – dersom vi først beveger oss ut i det feltet som består av generell lovlydighet og skikk og bruk.

Etiske regler av generell art og regler som gjelder alminnelig skikk og bruk, kan vi like gjerne holde utenfor yrkesetikken. Slike regler hører nærmere under overskriften, arbeidsetikk. De samme reglene vil i prinsipp gjelde for alle yrker, og er ikke på noen måte eksklusive for arkivaryrket eller for arkivsektoren. Siden reglene gjelder alle samfunnsområder, kalles de også ofte for allmenntikk. (NOU 1993:15, s. 12-13)

Ytre press – korrupsjon og bestiktelser

Det åttende bud har følgende tekst: ”Arkivarer bør forvalte den tillit som de er gitt til beste for samfunnet, og ikke utnytte sin stilling til fordel for seg selv eller andre.” I forklaringen finner vi bl.a. følgende tre passuser:

- Arkivarer bør ikke la seg påvirke av press fra noen utenfor profesjonen i forhold til hvordan de utover sitt yrke eller oppfyller sine yrkesforpliktelser.
- De bør unngå å delta i virksomhet som kan gi publikum inntrykk av at de pleier egne interesser.

- De bør ikke ha økonomiske eller andre personlige fordeler på bekostning av deres arkivinstitusjon, brukerne eller kollegene.

De to siste passusene går vel bl. a. på korrupsjon og bestikkelser. Her vet vi at enkelte fjernkulturelle land - som vi ikke ønsker å sammenlikne oss med - synes å ha korrupsjon og bestikkelser som en innebygd del av kulturen; noen ganger kan det tilmed synes å være en underforstått del av lønnsystemet. Passusene kan kanskje sees som de rike, vestlige landenes moralske pekefinger mot enkelte u-land.

Men pekefingeren kan nok være betimelig også mot oss selv. Nordmenn er nok ikke hevet over korrupsjon og bestikkelser – kanskje heller ikke Arkivverkets medarbeidere? Det er kjent at både lesesalsgjester i Riksarkivet og andre kunder og samarbeidspartnere i alle fall har forsøkt seg både med trusler og med bestikkelser. En gang ble en medarbeider i ekspedisjonssranken for Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo tilbudt en helflaske brennevin for å gi innsyn i opplysninger som var klausulerte av personverngrunner. Tilbudet ble framsatt på en måte som antydte at dette var vanlig pris.

Upartisk rådgivning og likebehandling

Det sjette bud lyder: ”Arkivarer bør søke å fremme størst mulig tilgjengelighet til alt arkivmateriale og yte upartisk hjelp til alle brukere.” Her vil jeg trekke fram to passuser fra forklaringen:

- Arkivarer bør utarbeide både generelle og spesielle fremfinningsmidler for alle arkiver som de har i sin varetekt.
- De bør tilby upartisk rådgivning til alle, og utnytte tilgjengelige ressurser for å gi et balansert tilbud av tjenester.

Har vi egentlig noen veiledningsetikk? Vi husker konflikten mellom Lundkommisjonen og forskere ved Institutt for forsvarsstudier (IFS) (Furuly 1995). Medarbeidere ved instituttet hadde gått gjennom tilgjengelige arkiver i utenlandske institusjoner. De hadde funnet opplysninger som Lundkommisjonen ville ha utlevert, da den mente at opplysningene kunne være relevante for kommisjonens arbeid. IFS nektet å utlevere både sine innsamlede data fra arkivundersøkelser og fra intervjuer og sine

forskningsresultater. Kildevernet ble gjort til et hovedpoeng, men saken må også sees mot et bakteppe av ønske om og behov for å publisere sine resultater selv.

Dette er et eksempel i behagelig avstand fra arkivarenes verden i norske arkivdepot. Vi kan imidlertid møte samme problemstilling hos oss selv – også i Arkivverket. "Upartisk rådgivning til alle" må innebære at alle brukere har krav på informasjon om innholdet i arkivene. Men i hvilken grad bør vi føle forpliktelser til å veilede mulige "konkurrenter" som vil forske i de samme problemstillingene som en selv har arbeidet med som arkivar, og som en selv har forsket i eller ønsker å forske i i egenskap av selvstendig forsker?

Arkivaren Gunvald Bø som arbeidet i Riksarkivet midt på 1900-tallet, interesserte seg sterkt for personen Hans Nielsen Hauge. Han arbeidet lenge med forberedelser til en avhandling om mannen og hans virke. Han gjennomførte i sakens anledning omfattende kildestudier som ledd i sin personlige forskning. Det var altså ikke Riksarkivet som hadde satt ham til dette.

Så skjedde det at en forsker, sannsynligvis universitetsansatt, kom til Riksarkivet og ba om råd og hjelp til å finne materiale om nettopp Hans Nielsen Hauge. Hva skulle Bø gjøre? Han var sterkt i tvil om han skulle eller burde gi fra seg sitt kildetilfang med utgangspunkt i den etiske siden. Han tenkte og vaklet i to dager – deretter lot han forskeren få innsyn i alt han hadde samlet og forberedt.

Sluttresultatet for Bø's vedkommende ble at han la bort hele prosjektet. Det mistet på en måte sin berettigelse etter at en annen forsker hadde "overtatt" kildene og utnyttet det hele i sitt eget prosjekt. (Olstad 1999)

En arkivar lenger opp mot vår tid drev i mange år forskning om en bestemt arkitekt, hans virke og produksjon. I inn- og utland brukte hun sin egen fritid og private ressurser til å oppsøke arkiver og andre forskningsinstitusjoner for å finne fram til kilder som kunne belyse hennes egne definerte problemstillinger.

En vakker dag kommer det en forsker inn på hennes egen lesesal og ber om veiledning om arkivsaker om den samme arkitekten. Hvordan skulle hun agere? (Mykland 1993) Hadde hun virkelig moralsk eller etisk plikt til å

punge ut med alt hun visste og som hun selv hadde samlet inn gjennom mange års personlig og privat finansiert arbeid?

I min tankeverden hadde hun ingen plikt til å legge fram sine resultater. Hun måtte i så fall finne seg i å se på at en annen forsker kom gratis til det bordet hun hadde dekket – for det aller meste på helt privat basis. Og deretter se på at forskeren setter det hele til livs og i siste omgang framstår offentlig med alle forskningsresultatene. Det synes åpenbart urimelig å kreve at hun skulle legge alt fram. Likevel har vi jo en veiledningsplikt med sterke etiske imperativ!

Eksemplet ovenfor gjelder forholdet mellom arkiv og den rene forskningsetikken. Forskere kan ikke i sin alminnelighet ha noe etisk påbud om å dele sine kildeundersøkelser med andre forskere før de selv har gjort seg ferdig med dem, evt. publisert resultatene. En arkivar som arbeider som forsker, må kunne påberope seg den samme rett som andre forskere til selv å utnytte sine forskningsmessige forarbeider. Arkivarens etiske dilemma springer ut av arkivarens dobbeltfunksjon som arkivar og forsker. Arkivaren skal qua arkivar gi upartisk hjelp til alle brukere. Den samme arkivar må qua forsker kunne holde tilbake sitt materiale. Men hvor går grensen mellom de to egenskapene?

Nok et eksempel: La oss tenke oss en tysk tjenestemann som under okkupasjonen 1940-45 gjorde seg skyldig i åpenbare overgrep på sivilbefolkningen i Norge. Mange år senere trenger han dokumentasjon på sin tjenestetid slik at han kan få tysk statspensjon, eller høyere sådan. Saksbehandler i arkivet der dokumentasjonen fins, oppdager at tjenestemannen er den samme gestapisten som forhørte hennes far til døde. Fins det noe etisk imperativ som pålegger henne å gi gestapisten samme hjelp som alle andre av forvaltningslovens definerte parter? Det ville i så fall – etter min oppfatning – være å stille helt umenneskelige krav. På den annen side, forvaltningsloven skiller ikke mellom jøde og greker, og de etiske reglene ligger der.

Når det gjelder arkitektsaken, kan det finnes flere momenter til løsning. Et av dem er å prøve å skille mellom kunnskap erhvervet som tjenestemann og kunnskap erhvervet som forsker. (Forskningsutvalget 1996, pkt. 3; se også Olsen 1999:16-17) Det vi har lært gjennom pålagte oppgaver i tjenesten, må omfattes av det etiske kravet om å dele informasjon med rekvirenter. Det vi har blitt kjent med i egenskap av forsker – personlig og privat så vel som

gjennom ordning med selvvalgt forskning i arbeidstiden – må vi ha adgang til å utnytte selv, uten å måtte dele kildeinformasjonen med andre, konkurrerende forskere. I sistnevnte tilfelle bør man overlate slike forespørsler og veiledning til en kollega. Dette kunne også være en god løsning på saken om den tyske tjenestemannen under okkupasjonen.

De to eksemplene dreier seg ikke bare om etikk. De dreier seg også om habilitet og evt. følelse av inhabilitet. I begge tilfellene kunne vedkommende arkivar ha påberopt seg inhabilitet med utgangspunkt i at hun ikke kunne være sikker på at hun klarte å gi uholdte svar. For å unngå senere kritikk av svarene til henholdsvis forskeren og den tyske tjenestemannen ville det vel også samlet sett ha vært mest korrekt å erklære seg inhabil.

Tilbake til det sjette bud med krav om ”upartisk hjelp til alle brukere”; her fins nok et konfliktfylt område. I Riksarkivet har vi i en lang årrekke gitt enkelte forskere innsyn i dokumenter som andre forskere bare må se langt etter. Og det gjelder forskere med de samme kvalifikasjone som førstnevnte og gjerne med tilsvarende forskningsprosjekt og problemstilling. For ordens skyld: det har vært arkivdokumenter helt uten sensitivitet og klausulering på grunn av innholdet. Det dreier seg om arkiver i uorden eller kaos, og det eksisterer ingen form for beskrivelse av nevnte arkivmateriale.

I 1970- og 1980-åra serverte Riksarkivets Yngre avdeling, senere Yngre avdeling II, ”på sølvfat” relevant materiale fra uordnede tyske arkiver for alle forskere som spurte. Dette ble grunnlag for mange større og mindre avhandlinger og artikler. Mange av de dokumentene som ble benyttet på denne måten, er det henvisninger til i de avsluttede avhandlingene og artiklene. Problemet er at mange av dokumentene senere ikke har latt seg finne igjen – fordi de fortsatt er uregistrerte i de samme uordnede arkivene. Og de medarbeiderne som i sin tid husket hvor de etterspurte dokumentene fantes, er ute av tjenesten.

Når forskere fra slutten av 1990-åra har spurt om innsyn med utgangspunkt i henvisninger i trykte verk, har de fra tid til annen fått avslag med tilsynelatende tvilsom begrunnelse. Ikke på grunn av personvern, men fordi vi ikke har vært i stand til å finne dokumentene uten større leteaksjoner. Og slike leteaksjoner driver vi ikke lenger med; ressursituasjonen tillater det ikke; eller sagt på en annen måte, vi prioriterer annerledes enn før. Nå

prioriteres forskningen gjennom ordningsarbeider og ikke enkeltforskere gjennom utstrakt personlig assistanse.

Vi står altså overfor to delvis kolliderende etiske prinsipper:

- Vi skal gi adgang. Men i hvilken grad skal vi som arkivarer gi adgang til bruk av uordnede arkivsaker der det senere ikke vil la seg gjøre på lang tid å finne igjen og benytte de samme kildene?
- Vi skal på den annen side sørge for at kildene er tilgjengelige for alle, ikke bare for én forsker eller noen få.

Kan og bør dilemmaet løses ved at ingen får adgang til arkiver som ikke er beskrevet – selv om vi har arkivarer med kunnskaper om hvor etterspurte kilder er å finne i slike arkiver? Jeg vil ha store problemer med å forklare en forsker at, jo, jeg vet hvor dine etterspurte dokumenter er å finne, men jeg kan ikke fortelle det fordi mine etterfølgere ikke vil kunne finne de samme dokumentene til dine etterfølgere. Samtidig har jeg store problemer med å forklare nåtidens etterfølgere etter tidligere forskere at de ikke kan få se de ikke-sensitive dokumentene som det henvises til i en avhandling. Dokumentene befinner seg et eller annet sted i en serie av ca. 50 hyllemeter uordnet materiale.

Det sjette budet inneholder mer sprengstoff: ”De [arkivarene] bør tilby upartisk rådgivning til alle, ---.” Hva innebærer egentlig *upartisk*?

I flere sammenhenger de siste årene har mennesker med forskjellig bakgrunn blitt definert som tapere, eller de har selv definert seg som tapere. Omstrefere eller tatere, i arkivmaterialet ofte kalt hjemløse, krigsbarn, dvs. barn født under okkupasjonen med norske mødre og tyske fedre, tidligere psykiatriske pasienter og andre. Mange av enkeltindividene i disse gruppene føler åpenbart at de har vært utsatt for overgrep fra norske myndigheter. Eller de kan mene at norske myndigheter har unnlatt å kontrollere at slike overgrep ikke har skjedd eller endog har lukket øynene for og unnlatt å forhindre overgrep.

Det viser seg at en del av disse menneskene har krav på erstatning eller i alle fall krever erstatning. I mange tilfeller kommer de til Riksarkivet for å få dokumentasjon for slike krav. Da er det lett for oss – menneskelig sett – å bli beveget til å ta parti for den enkelte rettssøkende part. Særlig fordi vi normalt bare eller i hovedsak får høre om forhold som taler for den som søker erstatning.

I en slik sammenheng er det svært viktig at vi som arkivarer oppretter og opprettholder distanse til den enkelte part. Vi må ikke trekke konklusjon om skyld og erstatningsansvar. Det har vi verken myndighet eller kompetanse til. Slike konklusjoner skal trekkes i vedkommende forvaltningsorgan eller i rettsapparatet. Vi skal finne fram til relevant informasjon, og vi skal levere kopier, avskrifter, utskrifter, attester og andre gjengivelser av kilder. Og vi skal ikke begrense oss til kun å gjengi kilder som taler for den enkelte parts sak. Andre skal avgjøre skyld og erstatning.

Riksarkivet fikk for mange år siden spørsmål fra en grunneier om dokumentasjon på hans rettigheter til fiske i en elv ved eiendommen. Det gjaldt en forestående rettssak om nevnte fiskerett. Det vi fant av relevant dokumentasjon, var utvilsomt utelukkende til fordel for motparten – grunneieren på den andre siden av elva. Det var imidlertid bare rekvirenten som spurte oss om råd. Følgelig var det bare han som fikk dokumentasjonen.

Våre egne refleksjoner førte oss lukt inn i et etisk dilemma. Kunne vi uoppfordret sende kopi også til motparten? Fagetisk, nei – og det ble heller ikke gjort. Men hva om nå opplysningene ikke kom til rettens kjennskap og det ble avsagt dom til fordel for spørderen? Burde vi da ha forhindret dette? Vi prøvde å lure oss unna dilemmaet og ble reddet av gongongen.

Forsøket på unnaluring besto i å sende en medarbeider som tilhører til rettsforhandlingene. Vedkommende skulle melde til Riksarkivaren dersom opplysningene fra oss ikke ble lagt fram for retten, og deretter skulle vi evt. ta stilling i dilemmaet. Opplysningene ble lagt fram, og gongongen fikk form av en domstolsbehandling der alle opplysningene var bakgrunn for dommen.

Hovedspørsmålet er altså fortsatt ubesvart. Hva skal vi gjøre i slike tilfeller? Hva ligger egentlig i det etiske påbudet om *upartisk rådgivning til alle*? Kanskje det ville være mest etisk om vi prøvde å få til en avklaring før det dukker opp en ny konkret sak?

Klausuleringspraksis

”Dersom klausulerte dokumenter midlertidig er tatt ut av et arkiv, skal brukere gjøres oppmerksom på dette.” (Riksarkivaren 1998, pkt. 3, side 6)

Dette ser ved første øyekast ut til å være et absolutt påbud. Men kan dette virkelig gjelde i alle tilfeller? Kan man alltid gjøre oppmerksom på at materiale er tatt ut uten at man samtidig bryter med andre påbud? Kan man gjøre det uten å røpe sensitiv informasjon, sikkerhetsmessig eller personvernmessig sett?

La oss tenke oss et eksempel: I en personmappe Peder Ås tar man ut dokumenter om at Ås under 2. verdenskrig likviderte en angiver eller ble likvidert som angiver. Deretter blir mappen lagt fram for en journalist som har bedt om innsyn. Da vil i alle fall følgende tre muligheter foreligge:

1. Journalisten blir gjort oppmerksom på at et slikt dokument er tatt ut. I så fall sier vi implisitt at Peder Ås ble likvidert som kollaboratør eller at han foretok slik likvidering.
2. Rekvirenten får vite at et dokument er tatt ut, men vi gir ingen begrunnelse. Journalisten anker avgjørelsen. I hvilken grad kan man i fortsettelsen holde den sensitive informasjonen tilbake i sin helhet? Man kan lett forestille seg at journalisten i utgangspunktet er på jakt etter nettopp bekreftelse på forholdet.
3. Vi gjør ikke oppmerksom på at det er tatt ut et dokument – og derved bryter vi det tredje etiske bud!

Når det gjelder denne delen av det tredje bud, kan det hende at regelen egentlig er ment å være mindre absolutt enn den norske oversettelsen ”skal”? Den originale engelske teksten har følgende form: Where restricted documents have been temporarily removed from a file, this fact should be made known to the user. (ICA 1996) Det springende punkt ligger her i betydningen av *should be*. En alminnelig og frittstående oversettelse av ”should be” vil ofte være ”bør”, evt. ”burde”. En slik oversettelse vil kunne ta bort det meste av konflikten, men muligens ikke alt.

Den originale franske versjonen fra ICA har følgende form: Lorsque des documents exclus de la consultation ont été retirés momentanément du dossier, ils le font savoir à l'usager. (CIA 1996) Her finner vi vel et litt sterkere element av ”skal” enn i den engelske teksten.

Etiske aspekter ved "etisk kassasjon"

Begrepet "etisk kassasjon" har først og fremst tilknytning til de politiske og faglige diskusjonene omkring forarbeidene til personregisterloven i slutten av 1970-åra. Særlig i politiske kretser ble det lagt vekt på at ubehagelige opplysninger om identifiserbare personer måtte ødelegges. Etisk kassasjon ble en betegnelse på kassasjon av personopplysninger med det uttalte formål å beskytte de personene som er omhandlet i arkivmaterialet.

Spørsmålet om disse personene alltid vil være best tjent med kassasjon, har ikke noe entydig bekreftende svar (Marthinsen 1987/91:268-269). I en del tilfeller vil personvernet være klart dårligst ivarettatt gjennom kassasjon av sensitive og presumptivt ubehagelige opplysninger for den enkelte. Noen eksempler vil kunne belyse dette.

Et av eksemplene i nevnte diskusjon gjaldt elevmapper for "vanskelige" elever i 9-årig skole. Disse elevene måtte ikke risikere at deres mappeopplysninger fra skoletiden ble brukt mot dem senere i livet – ergo måtte mappene makuleres ved fullført skolegang. Men hvem er egentlig tjent med slik makulering – elevene eller skolemyndighetene og skoleeierne?

Den enkelte "vanskelige" elev kan senere komme til å trenge sin elevmappe til evt. erstatningssøksmål for manglende opplæring eller feilbehandling; eller for senere forståelse av sin egen eller etterkommeres skjebne. Kommunepolitikere og budsjettansvarlige i kommune/fylkeskommune vil nok kunne se seg og kommunen tjent med makulering. Da vil det være beileilig med en bestemmelse som påbyr makulering.

Det har vært ført opphetede diskusjoner om den såkalte "mappa mi" hos Politiets oevrvåkningstjeneste. Dette er antatte registeropplysninger om personer som har vært overvåket av sikkerhetsmessige grunner. Hele dette feltet ble politisk betent pga. mistanker om ulovlig overvåkning (Lund-rapporten 1996). Fra tungt politisk hold har det vært registrert sterk bevegelse for å få disse mappene makulert, gjerne etter at innsyn har vært gjennomført. (Aasland 2000. Herstad 2000)

En makulering av nevnte mapper vil gjøre det tilnærmet umulig å etterprøve Lund-kommisjonens arbeid og konklusjoner. Hvem er tjent med det? Nye parlamentariske granskingskommisjoner og andre granskere med andre

problemstillinger, men med behov for samme materiale, vil ikke kunne komme i mål. Om mappene blir makulert – vil da de omhandlede personene senere kunne renske seg fra nye beskyldninger om unasjonalt holdning eller endog landssvik?

Over en lang årrekke ble psykiatriske pasienter registrert i et sentralt register, det såkalte psykoseregisteret. Enkelte tidligere pasienter krevet å bli slettet i registeret gjennom makulering av vedkommendes registerkort. Dersom kravet hadde blitt innvilget, ville det likevel i mange forvaltningsarkiver ha blitt bevart opplysninger om at vedkommende hadde vært oppført i psykoseregisteret. En eventuell tillatelse til makulering av registerkortet til den identifiserte personen ville ha måttet bli bevart for å dokumentere saksbehandlingen. Derved ville også opplysningen om at vedkommende hadde hatt en psykiatrisk diagnose blitt bevart i alle de nevnte arkivene. Og det var nettopp disse opplysningene som i utgangspunktet ble krevet makulert.

I alle de tre nevnte eksemplene vil de omhandlede enkeltpersonene kunne lide størst skade gjennom kassasjon eller makulering, kalt etisk kassasjon. Slik kassasjon kan derfor betegnes som grunnleggende *uetisk*.

Hvordan kan vi da løse disse problemene? – Svaret må bli *etisk bevaring* (Marthinsen 1987 loc. cit.) Dette innebærer at én instans sørger for sikker oppbevaring slik at kun autoriserte medarbeidere og berørte parter får adgang. I Statsforvaltningen er det Arkivverket som skal besørge denne etiske bevaringen.

Adgangspraksis

Det heter i de etiske retningslinjene at

- De [arkivarene] bør gjøre rede for hvilke adgangsbegrensninger som gjelder, og disse begrensningene bør håndheves rettferdig. (Sjette bud, forklaringen)
- Arkivarer kan benytte arkivene i institusjonen til forskning og publisering, forutsatt at det skjer på like vilkår med øvrige brukere. (Åttende bud, forklaringen) Herunder:
- De bør ikke bruke eller gi videre opplysninger som de har fått gjennom sitt arbeid med adgangsbegrensede arkiver.

Disse reglene er ikke uproblematisk for norske forhold. Noen få saksbehandlere i Riksarkivet har i de siste 25 årene arbeidet med Landssvikarkivet. Dette er en samling av arkivene fra landssvikavdelingene ved samtlige politikamre i årene etter den tyske okkupasjonen. Disse arkivene inneholder både etterforskningsdokumenter, bevismateriale og dommer.

Gjennom arbeid med disse arkivene har de nevnte saksbehandlere fått kunnskaper om kilder og innholdet i kildene som ingen utenfor Riksarkivet vil kunne få på mange år enda – kanskje aldri. Det vil i så fall forde investering i flere årsverk, og hvem kan bruke tid til det? Disse saksbehandlerne kan deretter gi disse kunnskapene en vitenskapelig behandling og publisere resultatene i form av en avhandling. Dette kan ikke øvrige brukere gjøre.

Vi har et konkret eksempel på dette dilemmaet. En medarbeider i Riksarkivet har publisert en slik avhandling (Olsen 1998). Denne medarbeideren hadde da i flere år vært saksbehandler på såkalte krigsbarnsaker. Dette var partsforespørsler og andre saker der det særlig var spørsmål om å dokumentere farskapet til barn av tyske fedre og norske mødre under okkupasjonen.

Vedkommende medarbeider var en av i alt tre-fire ansatte som hadde arbeidet systematisk med krigsbarnrelaterte arkiver. Som den eneste av disse ønsket han å anvende sin innsikt i disse arkivene til historisk forskning om temaet. Han tok opp sine planer med sin nærmeste overordnede og fikk råd om å søke adgang som forsker til alle de arkivstykkene han ville bruke. Han skulle søke adgang med referanse til egne forsker kvalifikasjoner og til detaljert prosjektbeskrivelse på linje med eksterne brukere.

Dette ble gjort, og søknadene ble behandlet på vanlig måte. Resultatet kjenner vi – boka foreligger (Op. cit.). Men har vi da fulgt det åttende bud? Etter mitt skjønn, nei. Det er som nevnt kun forfatteren og et par-tre av hans kollegaer i Riksarkivet som kunne ha gjort dette, alle i egenskap av ansatte i Riksarkivet. Det er nemlig bare disse som vet hvilke dokumenter og arkivstykker som burde konsulteres. Følgelig har vi brutt den etiske regelen!

Betyr dette at forskningen ikke burde ha vært gjennomført? Nei, det er svært viktig for det norske samfunnet at den kunnskapen forfatteren har

samlet og bearbeidet, har blitt offentlig eiendom. Men vi står altså midt inne i en konflikt som synes å være innebygget i det sjette og det åttende bud.

Arkivfaglig forskningsimperativ

Historisk forskning er det mange miljøer som behersker og endog har som hovedoppgave. Arkivfaglig forskning har en mye snevrere potensiell aktørgruppe. I Arkivverket har det vitenskapelige personalet – arkivargruppen – avtalefestet selvvalgt forskning. Men vi har motsetningsfylte oppfatninger av hva arkivarenes selvvalgte forskning skal og kan benyttes til.

En av disse motsetningene gjelder arkivfaglig forskning kontra fritt og selvstendig temavalg på alle historiefagets hyller. Historikere som arbeider som forskere, særlig i universitetsstillinger, har i prinsipp slike valgmuligheter. Noen arkivarer ønsker det samme med den åpenbare hensikt å velge rene historiefaglige emner og problemstillinger.

Mitt spørsmål er om vi egentlig har eller i alle fall bør ha eller føle et etisk forskningsimperativ til å forske etter rene arkivfaglige problemstillinger. Hovedbegrunnelsen for dette er at arkivarer er de eneste som har relevant kompetanse til slik forskning. Uten at vi gjør det, vil ingen drive arkivfaglig forskning. Har vi forpliktelser til å forske ut fra problemstillinger som bare vi kan belyse?

Konklusjon – oppsummering

Det internasjonale arkivsamfunnet har fått et felles sett av etiske retningslinjer (ICA/CIA). Det norske arkivsamfunnet har fått sin versjon i form av en oversettelse av disse retningslinjene. Dette er imidlertid ikke tilstrekkelig for norske forhold. Vi trenger noe som er mer tilpasset norsk forvaltningstradisjon, og vi trenger en mer inngående drøfting av sentrale deler av de internasjonale retningslinjene.

Innbyrdes motstridende regler bør få utfyllende kommentarer som kan gi grunnlag for å praktisere slike regler. Vi må videreutvikle ICA/CIA-reglene på en måte som gjør dem til et anvendelig yrkesetisk redskap. Det bør

vurderes å opprette et formelt og permanent etikk-organ som kan gi direkte veiledning i arkivarenes vanskelige hverdag

Litteratur

CIA (Conseil international des archives) 1996 Code de déontologie [adopté par l'Assemblée générale en sa 13ème session tenue à Beijing (Chine) le 6 septembre 1996]. I: International Council on Archives, Directory 1997: 102-105. (Engelsk versjon, se ICA)

Forskningsutvalget 1996 Referat fra [Arkivverkets]forskningsseminar 29.5.1996. Vetre. Utrykt.

Furuly, Jan Gunnar 1995 Hysj-kommisjonsleder ut mot historikere: Hissig krangel om adgang til sovjetarkiver. I: Aftenposten 8.1.1995.

Herstad, John 2000 POT's arkiver må ikke slettes. I: Aftenposten, morgennr. 27.4.2000.

ICA (International Council on Archives) 1996 Code of Ethics [adopted by the General Assembly in its XIIIrd session in Beijing (China) on 6 September 1996]. I: International Council on Archives, Directory 1997: 99-101. (Fransk versjon, se CIA)

Lund-rapporten 1996 Rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåking av norske borgere. Avgitt til Stortingets presidentskap 28. mars 1996. Dokument nr. 15. (1995-96)

Marthinsen, Jørgen H. 1987/1991 Arkivdanning. Veiledning i arkivarbeid. Oslo.

Mykland, Liv 1993 Muntlig innlegg på Norsk arkivseminar, Tromsø 1993. Utrykt.

Norges offentlige utredninger NOU 1993:15 Forvaltningsetikk. Om verdier, holdninger og holdningsskapende arbeid i statsforvaltningen.

Olsen, Kåre 1996 Presentasjon av forskningsprosjekt. Innlegg: Myndighetenes håndtering av krigsbarnproblematikken. Arkivverkets forskningsseminar på Vettre 29.5.1996. Utrykt.

- 1998 Krigens barn. De norske krigsbarna og deres mødre. Oslo.

- 1999 Fra saksbehandling til forskning. Erfaringer fra arbeidet med "Krigens barn. De norske krigsbarna og deres mødre". I: Arkivverkets forskningsseminar Vettre 1999. Riksarkivaren: Rapporter og retningslinjer 6. Oslo 2000. S. 11-22.

Olstad, Jan H. 1999 [Om Gunvald Bøe] Muntlig opplysning. Utrykt.

Riksarkivaren 1998 Yrkesetiske retningslinjer for arkivarer. [Norsk versjon av ICA: Code of Ethics.] Oversatt fra engelsk av Arkivarforeningen. I: Rapporter og retningslinjer nr. 1, utgitt av Riksarkivaren.

Aasland, Tertit von Hanno 2000 Ikke ødelegg arkiver! I: Aftenposten, morgennr. 27.3.2000.

Velkommen til seminar¹

Som Arkivarforeningens leder er det en glede for meg å ønske dere velkommen til dette seminaret i foreningens regi. Det er det andre fagseminaret som vi arrangerer etter at Arkivarforeningen fikk sin oppgave omdefinert i 1999: Vi er nå en profesjonsfaglig forening på siden av det tradisjonelle fagforeningsarbeidet som drives av Forskerforbundets lokallag på den enkelte arbeidsplass. Oppslutningen om disse arrangementene er god - omtrent halvparten av medlemmene av Arkivarforeningen er her i dag, og av dem kommer igjen nesten halvparten utenbys fra. På denne måten er foreningen med og bidrar til vår faglige utvikling, og styrker dessuten vårt fellesskap som kolleger.

Kassasjon som tema opptar arkivfolk sterkt. Det er jo et paradoksalt utgangspunkt for alt arbeid med bevaring av arkiver i dag at vi nettopp erkjenner at ikke alt *kan* bevares. Produksjonen av arkivmateriale - hvis vi kan uttrykke det slik - i offentlig og privat sektor kom i løpet av det 20. århundre opp i så store mengder at det i praksis ville være umulig å ta vare på alt. Om vi skulle greid det, ville det være meget vanskelig å oppbevare og presentere materialet på en slik måte at det var praktisk mulig å finne frem i det. Spørsmålet om *hvordan* det bevaringsverdige skal kjennes fra det som ikke skal tas vare på, er derimot et spørsmål som har avstedkommet stor diskusjon gjennom flere generasjoner. Diametralt motsatte forslag til løsninger er blitt reist og det går fortsatt an å være uenig om det meste.

Det kan gis mange begrunnelser for å ta vare på arkiver. De dokumenterer handlinger som det er av betydning å kunne gå nærmere etter i sømmene i samtid og ettertid, og de kan gi fremtidige generasjoner kilder til kunnskap om samfunn som har levd før. Men når det skal gjøres et utvalg blant disse kildene, må vi som skal være ansvarlig for utvalget ransake prinsippene for utvalgelse og vraking. Hvilke kriterier bruker vi når vi kasserer? Hvordan kan vi være sikre på at vi bevarer det arkivmaterialet som i fremtiden gir et mest mulig representativt bilde av vår samtid og vår nære fortid?

---

¹ Arkivarforeningens seminar 2.11.2000, "Kassasjon og tap av arkiver – konsekvenser for forskningen".

Disse spørsmålene blir enda vanskeligere å besvare fordi vi her i landet er vant til å dele arkivskapere i to hovedgrupper, offentlige og private, som vi ser ut fra stikk motsatte perspektiver. Arkivverket har tradisjonelt hatt sitt fokus på de offentlige arkivene. Som alle vet, skal alle offentlige arkiver i utgangspunktet avleveres, unntatt slikt som uttrykkelig gjennom instruks eller andre former for vedtak blir bestemt til kassasjon. Når det gjelder privatarkiver, er situasjonen altså nærmest den motsatte. Her blir det et spørsmål om å velge ut de arkivskapere hvis arkiver er bevaringsverdige, og deretter bestemme hva slags materiale fra de aktuelle arkiver som skal bevares.

Det er sagt at arkivarens oppgave er å skape "et speil av samfunnet". Denne oppgaven er langt fra enkel, først og fremst fordi flommen av dokumentasjon fra privat og offentlig virksomhet truer med å overstige vår fatteevne. Arkivarene står overfor en formidabel utfordring: Å skulle velge ut og oppbevare en del av dette dokumentasjonshavet på en systematisk og oversiktlig måte, slik at det gir et meningsfullt grunnlag for fremtidens forståelse av oss.

De fleste arkivarer tar denne oppgaven alvorlig. Som en følge av dette, sliter mange av oss med en kronisk dårlig samvittighet. Vi blir av og til plaget av tanker på om det er tilfeldigheter som styrer vår bevaringspolitikk, og ingen beskyldning treffer oss mer ømt. Vi skal fortsatt ha disse problemene. Ingen tror at dette seminaret skal gi løsningen på alle spørsmål, men det kan være et ledd i prosessen.

I dag har vi fått tre innledere til å presentere sine tanker om kassasjon og tap av arkiver for oss. To av dem kommer fra forskningsmiljøer og en er arkivmann. Vi ser frem til å høre hva de skal legge frem, og vi håper å få en fruktbar meningsutveksling etterpå.

Når samfunnet stort sett er usynlig og usannsynlig og forskningen dessuten er uforutsigelig, hvorfor skal arkivarene bekymre seg om prinsippene for kassasjon?

For en utenforstående virker det paradoksalt at arkivarer er så opptatt av kassasjon - at kassasjon er et av de viktigste fagområdene for arkivarene. Arkivarene skal da være opptatt av å bevare, ikke å kaste! Eller er det faktisk kassasjonen som gir arkivaren mest glede, som bidrar til en opplevelse av vel utført arbeid? Er det godt å kunne hive nok noen hyllemeter papir i søpla? Er det med resignerte sukk dere putter tusener på tusener av nye brev, notater og konsepter inn i kassetter for å fylle nye hyllekilometer i de offentlige arkivene?

Profesjoner flest har overordnede koder som styrer kommunikasjon og handling. Som forskere må vi forholde oss til vitenskapens kode: "sant – usant", der sant representerer den positive verdien. Historikere arbeider under koden "fortid – framtid", med fortid som den positive koden (selv mener jeg denne koden er foreldet). I helsevesenet er det selvsagt "syk – frisk" som er koden. Og det er vel nærliggende for de fleste av oss å tro at "frisk" er den positive verdien? Nei, sier den tyske sosiologen Niklas Luhmann. For helsevesenet er "syk" den positive verdien. Er du frisk, så er ikke legen interessert i deg. Men er du syk, kan du få mye oppmerksomhet. Du kan til og med bli gjenstand for medisinsk forskning. Det finnes allerede et enormt begrepsapparat til å diagnostisere sykdommer. Men det er bare én form for ikke å være syk, nemlig det å være frisk. De friske er en kjedelig restkategori. Så målet er å kunne diagnostisere stadig mer av det som tidligere ble oppfattet som friskt, til sykt.

Arkivarene arbeider vel under koden "bevare – kaste". Det kan altså synes som om arkivarer er mer opptatt av å finne diagnoser og regler for hva som kan kastes, enn hva som skal tas vare på? Er "kaste" den positive verdien for arkivarer? Er materialet som oppbevares, en slags "restkategori", det som ikke faller inn under prinsippene for kassasjon? I retningslinjene for arkivbegrensning og kassasjon i Oslo kommunes arkiver heter for eksempel at "Kassasjonsreglene slår fast hva som kan og bør kasseres. Arkivsaker som ikke er vurdert kassable etter disse reglene, skal bevares permanent."

Problemstillingene i dette foredraget er knyttet til en interesse jeg i de par siste årene har hatt nettopp for Niklas Luhmann (1927-1998) og hans versjon av sosial systemteori. Jeg vil relatere mine funderinger over arkivarenes tunge interesse for kassasjonsregler til tre påstander:

1. Samfunnet er stort sett usynlig,
2. samfunnet er usannsynlig og
3. forskningen er uforutsigelig.

Først en reservasjon: Jeg kjenner lite til arkivarers fag og hverdag. Sannsynligvis vil mange av mine refleksjoner om bevaring og kassasjon virke diletantiske. Men - la oss begynne med påstanden om at samfunnet stort sett er usynlig.

Samfunnet er stort sett usynlig

Som historikere jobber vi med samfunnsmessige fenomener, og vi bør derfor vite hva vi legger i begrepet samfunn. Både som arkivarer og forskere bør vi dessuten ha forestillinger om hvilke deler av samfunnet som nedfeller seg, eller som kan og som ikke kan, nedfelle seg i offentlige eller private arkiver eller i andre kildesamlinger. Det handler om representativiteten av kildene i forhold til den virkeligheten vi er interessert i å si noe om. Og arkivarene bør vel se det materialet som de selv har ansvaret for, i sammenheng med andre spor av fortidens samfunn.

Hva er egentlig samfunnet? Det er nærliggende å mene at samfunnet i siste instans består av individer og individuelle handlinger. I alle fall kan det ikke iakttas som noe annet. Det er som individer, som kropper, vi er synlige. Når vi ser folk på trikken, på arbeidsplassen, på tribunene – opplever vi å være i, og å ha kontakt med samfunnet. Vi ser folks handlinger: de maler hus, de putter saksdokumenter i arkiver, spiller fotball og står på en talerstol og snakker. Alt dette ser vi. Men er det samfunnet vi da ser? Er kroppene våre samfunnet? Er armbevegelsene? Er huset og malingen? Er fotballen? Og hva med sjelen vår, som vi ikke ser, er den en del av samfunnet?

Kropper og deler av kropper brukes som kilder av arkeologer og historikere. Bilder og film tar vare på og dokumenterer "action", folk som handler. Vi har etter hvert mange bildesamlinger, filmsamlinger og NRKs store fjernsynsarkiv. Museene tar vare på både hus og fotballer. Men er det

egentlig de fysiske gjenstandene og de fysiske delene av handlingene våre som er samfunnet?

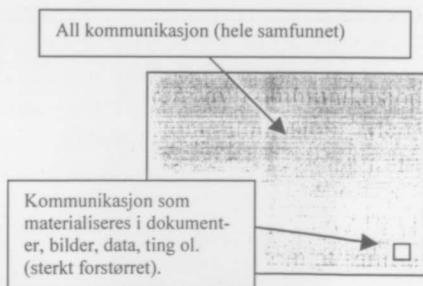
Luhmann skiller mellom fire typer systemer: fysiske "maskiner", biologiske systemer, psykiske systemer og sosiale systemer. De tre siste systemtypene er det Luhmann kaller operasjonelt lukket. De opererer ut fra sine egne logikker, det er ingen direkte kontakt mellom de ulike systemtypene – de er en del av omverdenen for hverandre. Jeg tror dette er en nyttig måte å tenke på.

For Luhmann består samfunnet av kommunikasjon som produserer kommunikasjon, ikke noe annet. Å drepe et annet menneske kan iakttas som en rent fysisk handling. Det samfunnsmessige ved en slik handling er knyttet til hva den kommuniserer. Var det et vådeskudd eller et overlagt drap? Var det en terrorist som ble skutt like før en ondsinnet handling skulle begås, eller var det en uskyldig palestinsk gutt som ble skutt av en israelsk soldat? Akkurat som fysiske dokumenter er bærere av kommunikasjon, er fysiske handlinger og gjenstander bærere av kommunikasjon. Men det fysiske er i seg selv ikke kommunikasjon.

Vårt psykiske system er heller ikke en del av samfunnet. Heldigvis! Fylt av indre usikkerhet står jeg her og snakker om noe så sprøtt som at samfunnet er usynlig, men jeg prøver med mitt fysiske kroppsspråk og autoritative stemme å kommunisere selvtillit. Eller er også dette en bløff? Det får dere aldri vite helt sikkert. Det psykiske systemet består av forestillinger som skaper nye forestillinger, og det har samfunnet som omverden.

Hovedpoenget er at det aller meste av vår kommunikasjon, og dermed av det som utgjør samfunnet, aldri materialiserer seg i form av dokumenter,

ting, bilder eller lydopptak. Praten og samtalen er usynlig og forblir stort sett usynlig. Godt er det! Vi snakker med hverandre i familien, som venner, på arbeidsplassen, på møter og i telefonen. Men det jeg sier nå, er borte så snart jeg har sagt det. Samfunnet er flyktig. Bare en forsvinnende brøkdel av det vi kommuniserer, kommer på papir eller blir materialisert på annen måte. Hva

slags kommunikativt innhold et dokument har vært bærer av, er dessuten vanskelig å fortolke, det kan bare forstås når det ses i sammenheng med forutgående og etterfølgende kommunikative bidrag. Enda vanskeligere er de meningsbærende og kommunikative aspekter ved museenes gjenstander.

Det er som oftest de mest trivielle delene av samfunnet som forblir synlige og tilgjengelige. Stortingsforhandlingene festes på papiret, men ikke forhandlingene i Stortingets komiteer, der avgjørelsene egentlig fattes. Vi ser hva Kjell Inge Røkke og Stein Erik Hagen sier i avisene, men et nøyaktig referat av samtalene på gutteklubbens jakttur vil neppe finnes i det arkivet som Røkke har sagt han vil opprette for å kunne dokumentere sin egen virksomhet.

Hvis det aller meste, og kanskje det meste av det viktigste, av samfunnet likevel er usynlig og aldri kommer i noen som helst arkiver, er det da noen grunn til å være så nøye med å diskutere hva som bør bevares og hva som bør kastes? Eller er det omvendt? Nettopp fordi så mye av kommunikasjonen, av samfunnets substans, går tapt, er det viktig å være bevisst på hva som kastes og hva som tas vare på.

Kanskje det er viktigere med bevaringsregler enn kassasjonsregler, at det i en rekke sammenhenger er viktig å ta vare på kilder hvor den muntlige kommunikasjonen kommer til uttrykk. Jeg synes noen av de mest spennende kildene nettopp er de som gir detaljerte møte- og samtale-referater. For å nevne ett eksempel: I arkivet etter Statens energiråd finnes det møtereferater fra 1960- og 70-tallet som gjengir relativt detaljert hva de ulike medlemmene sa og mente. Her satt det folk som direktør Knut Getz Wold i Norges Bank, administrerende direktør Gunnar Randers fra Institutt for Atomenergi på Kjeller og en rekke betydningsfulle representanter for kraftsektoren. De detaljerte referatene gir innsyn i hvordan et nytt samfunnsøkonomisk paradigme gradvis bryter ned gamle tenkemåter og etter hvert får hegemoni innenfor en av landets viktigste økonomiske sektorer. Her ligger noe av bakgrunnen til den tidlige og radikale liberaliseringen av norsk elforsyning.

Samfunnet er usannsynlig

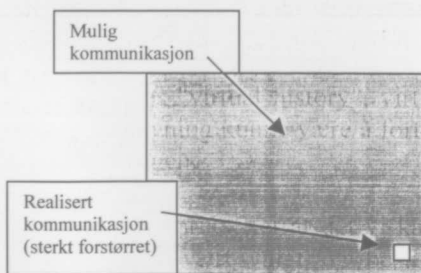
Filosofen Gottfried Leibniz har sagt at Gud skapte vår verden som den beste av alle mulige verdener. Dermed er det også sagt at vår verden ikke er den

eneste mulige. Det finnes andre. Dette utsagnet av Leibniz har vært ett av utgangspunktene for den såkalte modale logikken. Mens en tradisjonell toverdig logikk bare opererer med verdiene "sant – usant", eller "er – er ikke", bringer den modale logikken inn det mulige, det som kunne ha vært, og det som kan bli. I boka "Logic and Society. Contradictions and Possible Worlds" (1978) sier Jon Elster at "Modal logic is the science of the possible". I denne boka drøfter blant annet Elster kontrafaktiske hypoteser av typen: Hva kunne ha hendt hvis, eller hvis ikke... Implisitt i enhver forklaring vi presenterer, ligger en kontrafaktisk hypotese, en hypotese om en mulig, alternativ verden. Hvis det skal være interessant å påstå at mye dårlig arkivararbeid skyldes manglende kjennskap til prinsippene for kassasjon, bør vi ha en forestilling om at det hadde vært mulig at kjennskapet *kunne* ha vært bedre og at dette hadde ført til bedre arkiver. Da hadde verden sett annerledes ut.

Det har utviklet seg en egen genre innen historieskrivningen som tar utgangspunkt i slike mulige verdener. Det kalles "virtual history", virtuell historie. Et prosjekt innenfor virtuell historieskrivning kunne være å fortelle historien om Norge utenfor den andre verdenskrigen.

Luhmann sier at samfunnet er usannsynlig. Han forutsetter at det vi kaller valg og beslutninger, innebærer at noe kunne vært valgt og besluttet annerledes – ellers er det bare snakk om maskinlignende, programmerte hendelser. Dette kjenner vi jo fra hverdagen. Når et foredrag skal skrives, må vi ta en beslutning om hva som skal være foredragets vinkling, vi må velge våre ord og setninger med omhu, vi må ta stilling til hvor langt det skal være (vi vet at foredragsholdere sjelden holder seg til den halvtimen som er oppgitt, vi må velge om vi skal gjøre som vi blir bedt om). Til slutt velger vi kanskje å kaste utkastet til foredraget i papirkurven og begynner helt på nytt. Eller vi viser tilfeldig utkastet til en kollega som foreslår en rekke endringer.

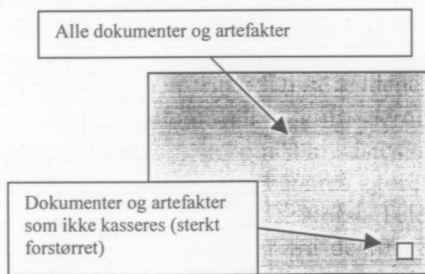
Fordi det aller meste av det hver enkelt av oss gjør, kunne vært gjort annerledes, vil summen av og samvirket mellom våre handlinger over tid, bidra til at det som til en hver tid er samfunnet, som blir kommunisert, er svært usannsynlig. Det kunne svært

lett vært ganske annerledes. Det som er, er *kontingent*: Det er ikke nødvendig, men heller ikke umulig. Her er det en klar kopling til begrepet om mulige verdener.

Et hovedbegrep hos Luhmann er kompleksitet, og en av Luhmanns sentrale påstander om samtiden er at kompleksiteten øker. Vi lever i et hyperkomplekst samfunn. Det betyr at vi får stadig flere alternativer å velge mellom – som vi *må* velge mellom. Kompleksitet betyr frihet og seleksjonstvang. Når det gjelder middelalderkilder, har arkivarer knapt noe valg, knapt noen frihet. Disse kildene *må* få sin plass i arkivet. Den enorme veksten av dokumenter i det moderne samfunnet gir arkivarene mye større frihet til å velge hva som skal kastes og hva som skal oppbevares. Men fordi langt fra alt kan oppbevares, foreligger det også en seleksjonstvang. Friheten kan bli en byrde. Norsk Telemuseum har greie bevaringsoppgaver når det gjelder telefoner fra de første ti-årene etter krigen. De aller fleste hadde lenge en svart telefon av standard type. Så kunne vi velge mellom en svart, grå eller hvit telefon (dyre greier) – av samme type. Her kan alle telefontyper tas vare på. I dag lanserer Eriksson, Nokia, Motorola, Siemens og andre bedrifter flere nye modeller hvert år. Skal Norsk Telemuseum ta vare på alle? Nå har konservatorene frihet til å velge.

De dokumentene som arkivarer må beslutte om skal bevares eller kasseres,

kunne altså godt vært annerledes. De er kontingente, litt tilfeldige aktualiseringer av flere mulige verdener. Bør dette få som konsekvens at det blir mindre viktig å utarbeide klare prinsipper for kassasjon. Kanskje tilfeldighetene også kan få råde litt i kassasjonsarbeidet? Eller er innslaget av tilfeldigheter alle-

rede så betydelig i selve kildematerialet at det må motvirkes gjennom strenge regler for kassasjon?

I alle fall så er det langt på vei slik at det som *er* nettopp får sin mening gjennom det som *ikke er* eller *kunne ha vært*. Derfor blir utkastene til et notat og påføringene, strykningene, det som egentlig skulle ha vært strimlet i stykker og gått i papirkurven, ofte viktige for å forstå betydningen av det endelige vedtaket eller den endelige utformingen av notatet. Det antyder

noe om det mulighetsrommet aktørene faktisk forestilte seg, og dermed det faktiske innholdet i de beslutningene som ble tatt.

Forskningen er uforutsigelig

God forskning skal ut fra sin natur ha noe uforutsigelig over seg. Den skal bringe noe nytt. Taler dette for at det bør være en viss vilkårlighet i kassasjonsarbeidet? Vi kan altså ikke vite noe sikkert om hva som vil være av interesse for forskningen i tiden som kommer. Gamle kvitteringer kan være interessante for å kartlegge det økonomiske systemets geografiske utstrekning (utviklingen fra lokale til regionale markeder) og for å fastslå karakteren av og omfanget av såkalte økonomiske nettverk (i samfunn med lav tillit til samfunnets lover og regler, handler vi mest med slektninger, venner og kjente). Men kvitteringer blir jo som oftest kastet etter et visst antall år. Ved Nore kraftverk kom jeg over en kasse med telefonkvitteringer fra anleggstiden på 1920-tallet. Kvitteringene viste hvilke anleggsarbeidere som hadde brukt anleggets telefon til å ringe, hvor ofte de hadde ringt og hvem de hadde ringt til. Dessverre ble kvitteringene kastet før jeg fikk brukt dem. De var interessante både fra et sosialhistorisk og et telehistorisk perspektiv. Men det var jo bare noen gamle telefonkvitteringer.

Et paradoks er det kanskje at kildene i en forstand blir mindre viktige for forskeren desto mer som tas vare på og gjøres tilgjengelig. Jeg arbeider i stor utstrekning med samtidshistorie, blant annet med den norske utviklingen av telekommunikasjonene i perioden 1970 til 2005. Jeg drukner daglig i artikler, "papers", ivrige "muntlige kilder", bøker og dokumenter som jeg føler jeg burde gjennomgått. Denne situasjonen gjør det umulig med kildestyrt forskning. Her er det nødvendig med klare og avgrensede problemstillinger og gjerne bruk av samfunnsvitenskapelig teori for å kunne styre igjennom kilde- og arkivjungelen. Dette har også med kompleksitet å gjøre. Det dreier seg både om frihet og seleksjonstvang. Samtidshistorikeren må stadig foreta valg som godt kunne ha vært annerledes, og både verden, arkivene og kildetilfanget for øvrig er mer omfattende og komplekst enn hun eller han har mulighet til å overskue. Dem vi gjør, er dermed ikke bare kontingent, men også risikofylt. Det kan gå galt, og det kunne i hvert fall kanskje gått mye bedre om vi hadde valgt andre problemstillinger, kilder eller arkivbokser. Luhmann knytter begrepet risiko nettopp til konsekvensene av egne beslutninger. Naturkatastrofer og forhold vi ikke er herre over, kan bare være farlige.

Konklusjon

Å være arkivar er uhyre risikofylt. Nesten hvert eneste dokument som kastes, kan vise seg å bli en nyttig kilde. Nesten hvert dokument som bevares, kan vise seg å støve ned i arkivene for alltid. Kan arkivarenes opptatthet med kassasjonsregler være et uttrykk nettopp for denne usikkerheten, for denne kompleksiteten og kontingensen. Psykologen Erich Fromm skrev i 1941 en utmerket bok som het "Flukten fra friheten". Den handlet egentlig om flukten fra seleksjonstvangen. Lider arkivarer under sin frihet? Vil de gjerne at riksarkivaren skal lage noen strenge, klare og entydige regler for kassasjon?

Evolusjonær teori understreker betydningen av variasjon, at mange ulike alternativer, enten det er gener eller sosiale normer, får prøve seg i forhold til verdens mange seleksjonsmekanismer. Burde vi ha et mangfold av kassasjonsregler? Kanskje det kunne stimulert til en mangfoldig forskning?

Når samfunnet likevel stort sett er usynlig, usannsynlig og forskningen er uforutsigelig, så er det kanskje ikke nødvendig å ta de til en hver tid eksisterende regler for kassasjon alt for alvorlig. Husk: De kunne godt ha vært annerledes.

Hvilke virkninger har tap eller kassasjon av arkivmateriale for brukerne: for arkivskaperne, for partene og for forskerne?

Ulike brukergrupper, ulike interesser

På 1970-tallet kasserte man ble det aller meste av arkivene for årene 1945 – 1963 etter Sentralpasskontoret og Statens utlendingskontor, altså Utlendingsdirektoratets forløpere. Det dreide seg om anslagsvis 100 hyllemeter med søknader fra utenlandske statsborgere om innreise-, oppholds- og arbeidstillatelser i Norge. Og på slutten av 1990-tallet er videre mesteparten av Utlendingskontorets arkiver fra 1964-1987 kassert. Kassasjonene har skjedd etter ønske fra arkivskaperen, og med Arkivverkets samtykke, det må understrekes.

Hvilke konsekvenser har dette hatt, eller hvilke konsekvenser kan det tenkes å få, for eventuelle brukere? Det vi straks kan se, er at dersom Sentralpasskontorets arkiv fra årene før 1945 hadde blitt kassert på samme måten, da hadde dokumentasjon om Aksel Sandemose og Albert Einstein, for å nevne et par navn, blitt tilintetgjort. Nå må det sies i forbindelse med Albert Einstein, at det bare dreier seg om et enkelt, nokså trivielt brev. Likevel, rent umiddelbart innser en at en kasserer liksom ikke et brev fra Albert Einstein – uansett innhold. Eller gjør en kanskje det? Og – da Utlendingsdirektoratet for noen år siden ønsket tilbakelån av det som fantes om Leo Eitinger, tsjekkeren som kom til Norge som jødisk flyktning i 1930-årene, overlevde Auschwitz og ble en av våre fremste psykiatere, da måtte vi svare at dessverre, det har dere kassert.

For øvrig er spørsmålet om hvilke virkninger arkivtap måtte ha for brukerne i virkeligheten umulig å besvare, uten på et helt generelt plan. Enda mindre enn vi kan vite hvordan noen i fremtiden vil bruke det materialet som faktisk bevares, vil en være i stand til å si noe om hvordan et tilintetgjort arkivmateriale *ville kunne ha blitt* brukt. Dessuten vil tidsfaktoren, og også arkivmaterialets karakter – blant annet om det er av privat eller offentlig opprinnelse – være bestemmende for tapets følbarhet.

Det som imidlertid er klart, er at konsekvensene vil være forskjellige for de tre brukergruppene:

For arkivskaperne kan det bety at kvaliteten på arbeidet deres blir svekket, for enkeltpersoner kan det bety at deres muligheter til å dokumentere sine rettigheter minsker eller forsvinner, og for forskerne innebærer kassasjon at bildet av fortiden rent generelt blir mer utydelig. Arkivskaperne, partene og forskerne har med andre ord ulike interesser.

Det tydeligste skillet når det gjelder behovet for arkivopplysninger går mellom arkivskaperne og de berørte parter på den ene siden, og forskerne på den andre. Og med *arkiver* tenker jeg da ikke på enkeltindividers personlige etterlatenskaper, altså slikt som engelskspråklige kaller "manuscripts and private papers", og tyskspråklige kaller "Nachlässe." Slike etterlatenskaper vil gjerne ha karakter av nokså tilfeldige materialsamlinger, utelukkende av interesse for samleren selv eller hans/hennes nærmeste, og kanskje for forskningen dersom personen på en eller annen måte er interessant nok. Men partsinteresser vil i liten grad være knyttet til slikt materiale. Og verken eventuelle parter eller den brede allmennhet vil ha noe lovbestemt krav på adgang til slikt materiale. Når jeg snakker om arkiver i strengt arkivfaglig forstand, sikter jeg til materiale som er blitt til som ledd i en administrativ prosess. Disse kan være av privat eller offentlig herkomst. Men opprinnelig og tradisjonelt er begrepet *arkiv* knyttet til offentlige maktthaveres virksomhet. Og det er den type materiale jeg vil konsentrere meg om her. Det er dessuten på det feltet ulikhetene mellom de tre brukergruppenes interesser trer tydeligst fram, etter det jeg kan se.

Hvor lenge har arkivdokumentene verdi?

Arkivskaperen vil stort sett være ferdig med materialet når en sak er ferdig behandlet og avgjort. Dokumentene har da tjent sin primære, nemlig sin *administrative* funksjon. Arkivenes betydning for arkivskaperen selv kaller vi gjerne arkivenes *primærverdi*. Om alt statlig arkivmateriale fra før 1980 brant opp, ville det neppe skapt vesentlige forstyrrelser i statsforvaltningens daglige arbeid. Dette er tanken bak de norske avleveringsreglene, som sier at statsorganene skal avlevere sine arkiver til Arkivverket når de er omkring 25 år gamle. De forutsettes da i all hovedsak å ha uttømt sin primærverdi. Det forekommer, om ikke særlig ofte, at forvaltningen ber om å få

tilbakelånt avlevert materiale. At tilbake lån forekommer bare sporadisk, kan vi ta som en bekreftelse på at det faktisk er slik at det arkivmaterialet administrasjonsorganene skaper, er av kortvarig betydning for dem.

Imidlertid har partenes rettigheter i følge forvaltningsloven av 1968, og allmennhetens rettigheter for øvrig i følge offentlighetsloven av 1970, medført en endring her. Offentlige arkivskapere må nå innrette seg slik at de kan oppfylle lovverkets innsynsbestemmelser. Lovverket har dermed gjort tilretteleggelsen for dokumentinnsyn til en av arkivskaperens administrative plikter. I arkivfaglig forstand betyr det at varigheten av arkivenes primærverdi - i og med offentlighetslovgivningen - er blitt forlenget.

Det er på dette punktet grunn til å skille mellom partsinteressene og allmennhetens interesse av innsyn, fordi disse gjerne er av ulik varighet. Partsinteressen kan ofte ha lang varighet – kanskje livet ut for den det gjelder. Allmennhetens interesse – og da tenker vi først og fremst på aviser og kringkasting – vil gjerne være av nyhetsmessig karakter. Det dreier seg om en demokratisk rett til å kunne se administrasjonen i kortene mens den utøver sin myndighet. Av den totale mengde arkiver som produseres, vil det likevel etter alt å dømme bare være en liten del som viser seg å ha slik interesse for parter eller allmennhet. Hvor lenge en slik interesse holder seg, kan det ikke sies noe bestemt om. Det eneste sikre er at den en gang *vil ta slutt*.

Men også journalisten – den *gravende* journalist – vil noen ganger ønske å gå lenger tilbake i tid. Her er det en flytende overgang fra arkivene som spesifikt redskap for saksbehandling til arkivene som allmenn kilde til kunnskap. Sporene etter forvaltningens myndighetsutøvelse forvandles fra administrativt redskap til *kulturarv*, i og med forskningens nytte av dem. Og forskningen i vid forstand er altetende og uten foreldelsesfrister, i motsetning til partene og massemedia. Arkivenes verdi som forskningsmateriale – uavhengig av dets opprinnelige funksjon – kalles gjerne arkivenes sekundærfunksjon eller *sekundærverdi*. Strengt skjematisk kan en si at Arkivverkets hovedoppgave er å forvalte arkivenes sekundærverdi.

Her kan det være grunn til å minne om at den lovbestemte innsynsretten etter forvaltningslov og offentlighetslov opprinnelig ikke hadde forskningens interesser – eller sekundærverdien – i tankene overhodet. Lovgivningen tok utelukkende sikte på å utvide enkeltmenneskets og

allmennhetens demokratiske rett til umiddelbart innsyn i og overvåking av makthavnernes virksomhet. Forskningen ble i første omgang glemte. Eller kanskje man antok at dette utelukkende var Arkivverkets felt. Først ved en lovendring i 1977 ble forskningens interesser inkludert i offentlighetslovgivningen, ved en utbygging av § 13 i forvaltningsloven. Denne lovendringen innebar at forskningens interesser ble juridisk anerkjent. Innsynsretten ble utvidet fra å gjelde eldre, avlevert arkivmateriale i Arkivverkets varetekt til å gjelde arkivmateriale så å si fra tilblivelses-tidspunktet av, mens materialet fremdeles er i arkivskapers varetekt. I arkivteoretisk forstand innebar dette at Arkivverkets plikt til å forvalte arkivenes sekundærverdi, nemlig å gjøre arkivmateriale tilgjengelig for forskningen, nå også i lovs form ble pålagt *arkivskaperen selv*.

Men den moderne offentlighetslovgivningen kan også virke andre veien. I det presumtivt uaktuelle arkivmateriale som etter et kvart århundre blir avlevert til Arkivverket, vil det likevel alltid finnes en rest som ikke har uttømt sin primære funksjon. Det kan for eksempel dreie seg om materiale som aktualiseres igjen i forbindelse med ny administrativ saksbehandling, gjerne på grunn av dets velferdsmessige betydning for enkeltmennesker. Dette har vi flere eksempler på. (De kasserte Leo Eitinger-papirene er et slikt eksempel.) Det avleverte arkivmateriale påfører dermed Arkivverket administrative primærfunksjoner som *prinsipielt* hører til den opprinnelige arkivskaperens forvaltningsansvar.

Selv om det ikke er foretatt noen systematisk sammenlikning mellom arkivmyndighetens funksjon i Norge i forhold til praksis i andre land, er det ting som tyder på at Arkivverket i Norge tradisjonelt – og særlig etter 1945 – har blitt pålagt mer omfattende forvaltningsmessige oppgaver enn det som er normalt andre steder. Og mengden av avleverte arkiver med fortsatt primærverdi vil antakelig øke som en følge av den moderne offentlighetslovgivningen. En kan dermed si at dersom forvaltningen gjennom offentlighetslovgivningens bestemmelser om forskernes adgang rett har fått et ansvar for arkivenes sekundære utnyttelse, har Arkivverket på sin side samtidig fått et økt ansvar for arkivenes primære utnyttelse.

Sondringen mellom arkivenes primære og sekundære verdi er hensiktsmessig når en skal klargjøre de ulike brukergruppenes interesse av et arkivmateriale. Sondringen er også nyttig når en skal presisere Arkivverkets rolle, eller arkivarenes faglige selvforståelse. Begrepen

primærverdi og sekundærverdi ble - som de fleste vil vite - først lansert midt på 1950-tallet av amerikaneren Schellenberg, som levde fra 1903 til 1970. Og selvsagt har de vært - og er stadig - omdiskutert i det internasjonale arkivfaglige miljøet.

Internasjonalt later det faktisk til at interessen for Schellenbergs tanker omkring arkivverdispørsmålet fra 1950-årene er mer aktuelle i dag enn kanskje noen gang.

Arkivinstusjonene som kulturarvbevarer og debatten på 1990-tallet

Vi nærmer oss her helt fundamentale spørsmål omkring arkivinstusjonenes rolle. Hvilke konsekvenser - sett fra Arkivverkets side - arkivtap har for brukerne, må etter mitt syn ses i lys av Arkivverkets funksjon i arkivdannings- og arkivbevaringsprosessen. Hva er, eller hva bør være Arkivverkets egentlige oppdrag? Bør Arkivverket ha noen funksjon i det hele tatt i forbindelse med selve *arkivdanningen*? Skal Arkivverkets øyne primært være rettet mot arkivskaperen/forvaltningen eller primært mot forskningen? Og uansett svaret på det spørsmålet: i hvor høy grad kan, bør eller skal arkivarene influere på utformingen av den kulturarv som arkivene representerer? Hva tar vi vare på, og hvorfor gjør vi det?

Slike spørsmål er selvsagt gjenstand for en mer eller mindre permanent debatt i fagmiljøene verden rundt. Ikke så mye i Norge - her er miljøet kanskje for lite. Men særlig i Nord-Amerika og i Tyskland har det på hele 1990-tallet pågått parallelle meningsutvekslinger om arkivbevaringsproblemet, som det kan ha sin interesse også for oss. Jeg vil derfor gi et kort - og langt fra fyllestgjørende - resymé av den amerikansk-tyske arkivdebatten.

Og for sammenhengens skyld er det også nødvendig å repetere enda en del ting som nok vil være kjent for de fleste.

For å forstå den debatten som nå er utløst, er det blant annet nødvendig å minne om et par andre elementer i Schellenbergs system, ved siden av de nevnte grunnbegrepene primærverdi og sekundærverdi. I sin beskrivelse av arkivdokumenter med sekundærverdi sondret han mellom to hovekategorier, nemlig dokumenter med "evidential value" og dokumenter med "informational value." Det første begrepet er lett å misforstå. Det har

ingenting med ”bevis” i juridisk forstand å gjøre, men er den delen av et organs arkiv som dokumenterer organets egen opprinnelse, formål, funksjon og virksomhet. ”Evidence” her kan best oversettes med vitnesbyrd: dokumenter som bærer vitnesbyrd om arkivskaperen, og er som sådanne selvsagt også bærere av informasjon. Skulle en forsøke å gi det en norsk mening, ser det ut til at begrepet peker mot den dokumentasjonen som finnes under klassene 0, 1 og 2 i vår fellesnøkkel, altså det vi kaller administrative fellessaker.

(I parentes bemerket: det er dette materialet det nederlandske PIVOT-prosjektet tar sikte på å bevare, nærmest i desperasjon etter mange års forsømmelse. Slik forstår i hvert fall jeg den nederlandske arkivaren Peter Horsmans orientering om PIVOT-prosjektet, blant annet slik han redegjorde for det under ICA-symposiet i Oslo i 1994).

Den delen av arkivet som har ”informasjonsverdi” i schellenbergsk forstand, blir da alt det andre, nemlig fagsakene, som kan tenkes å bli benyttet av forskningen i et utall ulike sammenhenger. Et *tredje* element hos Schellenberg er at slike dokumenter med informasjonsverdi skulle velges ut vel så mye etter hierarkisk-administrative, altså formale kriterier som etter innholdsmessige kriterier. Arkivskaperens administrative nivå og grad av selvstendig avgjørelsesmyndighet avgjorde her arkivdokumentenes bevaringsverdi. På dette punktet knyttet Schellenberg an til bevaringskriterier som var blitt vanlige i Tyskland allerede i mellomkrigstiden.

Vi skal stoppe opp et øyeblikk ved den amerikanske arkivteoriens påvirkning fra Tyskland. Den kom til USA på to måter. Den ene impulsen kom med en flyktning fra Hitler-Tyskland, *Ernst Posner*. Han hadde startet sin arkivkarriere i det preussiske arkivverket i 1920, men mistet jobben i 1934, da han ikke var ”ren arier.” Etter et opphold i Sachsenhausen i 1939 flyktet han via Stockholm og London til USA. Deretter arbeidet han i over 20 år som foreleser i historie og arkivfag i nært samarbeid med National Archives, Library of Congress og Maryland Hall of Records. Han ble en ledende skikkelse på sitt felt i USA, selv om han aldri innehadde noen formell stilling i det amerikanske nasjonalarkivet.

Den andre impulsen ser ut til å ha kommet via Polen, og hadde antakelig en mer direkte innvirkning på utformingen av amerikanske bevaringsprinsipper på 1940- og 1950-tallet. Da amerikanske arkivarer omkring 1940 – under et prosjekt de kalte *Federal Records Survey* – for alvor tok opp spørsmålet om

bevaringskriterier for arkiver, søkte de ut over landegrensene for å lære noe om praksis andre steder. De kom da over en tekst om arkivbevaring fra 1934 av den polske historikeren og arkivaren Gustaw Kalenski, som på sin side hadde studert preussiske bevaringskriterier. I Preussen var tanken om bevaring av arkiver etter arkivskaperens hierarkisk-administrative nivå blitt lansert i 1920-årene. I 1940 ble Kalenskis tekst oversatt til engelsk av et medlem av Federal Records Survey-prosjektet. Hoved-ideene der kan vi senere gjenfinne som et element hos Schellenberg. Kalenski var født i 1881 og ble sammen med hele sin familie myrdet av tyskerne i 1942 (AA 1976, s. 25).

Et karakteristisk trekk ved debatten etter 1990 er at to fremtredende navn er sentrale på begge sider av Atlanteren. Den ene er altså amerikaneren Theodore Schellenberg og den andre tyskeren Hans Booms. Og det pussige er at mens man i USA og Canada har løftet fram Booms, men søkt å legge Schellenberg bak seg, har det motsatte skjedd i Tyskland.

Hans Booms var tysk riksarkivar fra 1972 til 1989, og president i ICA fra 1984 til 1988. Samme året som han tiltrådte som riksarkivar i Forbundsrepublikken, publiserte han en artikkel som er blitt litt av en moderne klassiker. I norsk oversettelse ville den hete noe slikt som "*Samfunnssystemer og kulturarv. Om bevaring av arkiver som kildemateriale.*" Booms har selv erklært at det var irritasjonen over den "ideologiske arroganse" hos marxist-leninistene i DDR som ansporet ham til å skrive. Artikkelen var dels en oppsummering av den arkivfaglige verdidebatten inntil da i Tyskland, DDR inkludert, og dels et forsøk på å finne fram til en bedre utvalgsmetode for arkiver som skulle bevares. I 1987 ble artikkelen kjent i USA og Canada gjennom en oversettelse som ble publisert i den kanadiske arkivarforeningens tidsskrift *Archivaria*. På engelsk het artikkelen "*Society and the Formation of a Documentary Heritage: Issues in the Appraisal of Archival Sources.*" Det viste seg at Booms' tanker fra 1972 kom som bestilt inn i bevaringsdebatten i Nord-Amerika på slutten av 1980-tallet. Booms hadde nemlig tatt til orde for omfattende, overordnede dokumentasjonsplaner, med sikte på å velge ut for bevaring de arkivene som best dokumenterte de til enhver tid mest typiske og viktigste *samfunnprosessene*. Ved å utarbeide slike overordnede dokumentasjonsplaner kunne store sektorer kasseres uten å kreve arkivarenes oppmerksomhet.

Mesteparten av debatten i Canada og USA hadde nettopp dreid seg om hvor utilstrekkelig både praksis og teori var når det gjaldt å hankses med de store arkivmasser. Selv om masseproblemet også for Schellenberg – som for all kassasjons/bevaringsdebatt – hadde vært et hovedanliggende, var man kommet til at hans anvisninger og ideer ikke lenger dugde – om de noen sinne hadde gjort det. Nye grep som kunne tillate kassasjonsavgjørelser uten tids- og ressurskrevende - og i praksis umulige - detaljgranskinger i arkivene, føltet nødvendige. I Canada lanserte man begrepet *records acquisitions strategies* og i USA *documentation strategies*. Både den amerikanske og den kanadiske modellen fjernet seg fra Schellenbergs begrepsverden. Skillet mellom primær- og sekundærverdi, og mellom bevis- og informasjonsverdi, ble nå oppfattet dels som overflødige, dels som blindspor. Framveksten av *elektroniske arkiver* var i ferd med å bli et dominerende problem, ikke minst fordi både proveniens-, arkiv- og dokumentbegrepet i tradisjonell forstand lot til å gå i oppløsning i den elektroniske verden en var på vei inn i.

Selv om edb-problematikken ikke var noe poeng hos Booms, syntes hans forslag likevel å harmonere fortreffelig med de tanker om dokumentasjons- og bevaringsstrategier som nå ble diskutert i amerikanske og kanadiske arkivarmiljøer. I USA munnet denne diskusjonen på 1980-tallet ut i en artikkel i *The American Archivist* i 1988 av Richard Cox og Helen Samuels: "*The Archivist's First Responsibility: A Research Agenda to Improve the Identification and Retention of Records of Enduring Value.*" I 1991 ble Hans Booms invitert til den kanadiske arkivarforenings årsmøte for å utdype sine synspunkter.

Samtidig – i 1991 – ble Schellenbergs bok fra 1956 utgitt i nyoversettelse på tysk. Det var lederen for arkivinstituttet i Marburg, Angelika Menne-Haritz, som besørget utgivelsen. I Tyskland hadde bevaringsdebatten nærmest forstummet etter Booms' artikkel nesten 20 år tidligere. Året før – altså i 1990 – hadde Bodo Uhl fra statsarkivet i Bayern påpekt denne tausheten, og konkludert med at en ikke burde kaste bort mer tid på å nå fram til en endelig arkivverditeori. Han hevdet blant annet at man i stedet burde bestrebe seg på å forfine og perfektjonere de formale – altså de administrativt-hierarkiske – bevaringskriterier. Disse to begivenhetene, Bodo Uhls utspill i 1990 og Schellenbergs nyutgivelse i 1991, startet debatten i Tyskland på ny. I likhet med Menne-Haritz anså Uhl Schellenbergs bok fra 1956 å være en "nøkkeltekst i moderne arkivistikk," og "pliktesning" for arkivarer.

Hvorfor denne plutselige begeistringen for Schellenberg i Tyskland på 1990-tallet? En del av forklaringen er at man i Marburg festet seg ved den delen av Schellenbergs ideer som opprinnelig kom fra Tyskland, nemlig understrekingen av de formale verdikriterier. Man mente her å finne amerikansk støtte for å nedtone betydningen *både* av arkivdokumentenes *innhold* og av forskningens mulige *etterspørsel* når bevaring eller kassasjon skulle besluttes. Ved å plukke ut de elementer som passet, kunne man bruke Schellenberg mot Booms. Marburgskolen under Menne-Haritz' ledelse var av den oppfatning at det i Tyskland hadde utviklet seg en for ensidig historiefaglig orientert tendens til å prioritere arkivenes innhold og forskernes etterspørsel.

En annen, og antakelig like viktig, del av forklaringen på intensiteten i den tyske arkivverdidebatten på 1990-tallet er samlingen av Tyskland. "Die Wende," som tyskerne sier, førte blant annet til at det nå fantes to konkurrerende arkivinstitutter i Tyskland, det nevnte i Marburg og faghøyskolen i Potsdam. Potsdam beskyldte Marburg for å kutte arkivfagets tradisjonelle bånd til historieforskningen, til å bli rene "archive managers" og "arkivskaperfetisjister," som kun betraktet historie som *forvaltnings-historie*. Med andre ord, debatten dreide seg om arkivfagets og arkivarutdannelsens innhold og mål.

Siden Menne-Haritz er en arkivar med internasjonal gjennomslagskraft, er det viktig at vi kjenner til den interne tyske kontroversen hennes standpunkter har bidratt til. Noen av oss husker kanskje hennes avvisning av Booms' ideer på provenienskonferansen i Stockholm for sju år siden, og kanskje også hennes positive holdning til Schellenberg på det nevnte ICA-symposiet her i Oslo i juni 1994. Den tyske arkivaren Robert Kretzschmar ved arkivdireksjonen i Stuttgart redegjør for sakskomplekset – og striden – i en artikkel på vel 30 sider i siste nummer av *Archivalische Zeitschrift* (1999). Artikkelen har han kalt (dersom vi oversetter tittelen til norsk) "Den nye arkivverdidebatten og dens fotnoter."

I Tyskland har man altså brukt Schellenberg mot Booms. Men hvordan har man så kunnet bruke Booms mot Schellenberg i Nord-Amerika? Som nevnt var hovedtanken hos Booms at i stedet for å bruke tid på arkivenes konkrete innhold direkte, skulle man konsentrere seg om *arkivskapernes* samfunnsmessige aktualitet og relevans. For Booms var arkivskaperens plass i forvaltninghierarkiet av mindre betydning. Slike bevaringsverdige arkivskapere (eller provenienser) skulle bestemmes på grunnlag av

dokumentasjonsplaner som var utarbeidet og vedtatt på forhånd. Det var dette elementet hos Booms som særlig kanadierne var tiltrukket av, på grunn av dets store likhet med kanadiernes egne tanker om overordnede "avleveringsstrategier," eller *macro-appraisal acquisition strategies*, som de kalte det. Å finne utenlandske eksperters støtte for egne ideer er gjerne ettertraktet.

Den viktigste drivkraften bak kravet om å frigjøre seg fra Schellenberg var likevel utviklingen av edb-teknologien. Til å begynne med – fram til midt på 1980-tallet – var den gjengse oppfatningen at bevaringen av edb-arkiver måtte skje etter de samme prinsipper som tradisjonelle arkiver. Men anført kanskje først og fremst av amerikaneren David Bearman ble kravet om å tenke helt nytt stadig sterkere. Under slagordet "konteksten er viktigere enn innholdet" ble han en ledende stemme i kravet om et "paradigmeskifte" for arkivfaget. Framveksten av elektroniske arkiver forvandlet både arkivdokumentene, arkivene og arkivfaget. Blant annet ville avleveringer fra arkivskaper til arkivinstitusjon falle bort. Inspirert av postmodernistiske ideer begynte folk som amerikaneren Gerald F. Ham og kanadiere Terry Cook å tale om "the post-custodial era" for arkiver. Noen her opplevde antakelig sistnevnte ved arkivkongressen i Beijing i 1996. Uten å gå inn på alle de innflokke, mangefasetterte og til dels motstridende elementer i denne diskusjonen, vil jeg nøye meg med å si at de meget skriveføre og aktive talsmenn for en post-modernistisk eller "post-kustodial" arkivteori og arkivpraksis konkluderte med at Schellenberg og hans ideer om arkiver med primær- og sekundærverdi, evidens- og informasjonsverdi, de var avlegse i det nye edb-baserte informasjonssamfunnet. Dessuten – og neppe særlig overraskende – har det vært en tendens til at slike tanker også smittet over på betraktningene omkring håndteringen av de tradisjonelle, papirbaserte arkivene.

Men samtidig vekker altså Schellenbergs tanker ny interesse i Tyskland. Og helt mot slutten av 1990-tallet ser det faktisk ut til at hans stjerne atter er stigende også i Nord-Amerika. Artikler i *The American Archivist* og *Archivaria* i 1998 og 1999 – av henholdsvis Linda J. Henry ved senteret for elektroniske arkiver i USAs nasjonalarkiv, NARA ("Schellenberg in Cyberspace") og Bryan Beaven i Canadas nasjonalarkiv ("Macro-Appraisal: From Theory to Practice") kan tyde på det. Linda Henry, en arkivar med stor erfaring når det gjelder elektroniske arkiver, leverer både et solid forsvar for Schellenberg-tradisjonen og en veritabel bredside mot Bearman-skolen. I sin artikkel i 1998 om "Schellenberg i cyberrommet" hevder hun

at Bearman-skolen mangler basis både i arkivteori og arkivpraksis, at den bruker et alarmistisk språk og unødvendig sjargong, og at den inneholder "teknobabbel" og uklare nye ideer.

***

Hvis vi nå vender tilbake til utgangspunktet, altså til de kasserte dokumentene i Sentralpasskontoret og dens arvtaker Statens utlendingskontor – hvordan ville det gått med dem i hendene på de ulike arkivarer vi har berørt i det foregående? Antakelig ville de hatt større sjanser for å overleve i hendene på Booms enn i hendene på Menne-Haritz, dersom jeg har forstått dem riktig. Under PIVOT-prosjektet i Nederland ville de utvilsomt blitt makulert. Og i USA og Canada ville de neppe heller overlevd, dersom "post-kustodianerne" med Terry Cook og David Bearman i spissen fikk bestemme. Her kan det imidlertid være et så stort sprik mellom teori og praksis at en skal være forsiktig med å si noe bestemt. I Norge ble de kassert – ikke ut fra noen teori, vil jeg tro, men mest sannsynlig fordi Arkivverket på det tidspunktet rett og slett var ute av stand til å ta i mot materialet.

Har det vært til skade for noen? Det forekommer med jevne mellomrom at vi må si både til forskere og til parter – eller kanskje særlig til etterkommere av parter i dette tilfellet – og til forvaltningsorganer, at arkivene dessverre er kassert, og at den dokumentasjon de ber om, derfor ikke kan skaffes. Slik må det nødvendigvis være dersom en ikke skal ta vare på alt. At et administrasjonsorgan ber om dokumenter som administrasjonen selv i sin tid ba om å få kassere, er for så vidt administrasjonens eget problem og ikke Arkivverkets. Annerledes ville det selvsagt være dersom det skulle dreie seg om arkiver som Arkivverket har kassert *mot* arkivskapers vilje eller ønske. Noe slikt har vel imidlertid aldri forekommet, og er en helt hypotetisk problemstilling.

Arkivverkets første forpliktelse er og blir langtidsbevaringen av arkivene, altså hensynet til forskningen, altså *sekundærverdien*. Hvordan vi som arkivarer oppfyller den forpliktelsen, er et spørsmål vi stadig bør beskjeftige oss med. Historieforskningen på sin side vil alltid måtte klare seg med restene av en forgangen virkelighet, uansett hva Arkivverket gjør – det er *dens* velkjente virkelighet. Og dersom vi som arkivarer tar på oss et ansvar for å bestemme hvilke rester dette skal være – og det gjør vi jo – må vi alltid regne med å bli utsatt for kritikk. Det var dette en annen klassiker

innen arkivfaget - engelskmannen Hilary Jenkinson - ikke ville være med på, da han i sin tid ønsket å overlate all kassasjon til arkivskaperen selv.

Lek med fyrstikker Norske forsvarsarkiver i etterkrigstiden

I dette foredraget skal jeg drøfte betydningen av arkivkassasjoner i Forsvaret i etterkrigstiden fra et forskersynspunkt. Jeg skal starte med å skissere situasjonen i norske forsvarsarkiver for etterkrigstiden. Deretter skal jeg komme med noen betraktninger om hvorfor det er blitt slik, før jeg drøfter hvilke konsekvenser kildesituasjonen har for norsk forsvars- og sikkerhetspolitisk forskning.

Dette foredraget vil uvegerlig framstå som en jeremiade over Forsvarets arkiver fra en historikers synsvinkel. Jeg er klar over at arkiveringsrutiner, ordningsprinsipper og ikke minst kassasjonsspørsmål, kan betraktes fra andre synsvinkler enn dem en forsker vil trekke fram. For meg som historiker fungerer imidlertid arkivene som råvareleverandør til forskningsarbeider. Dette vil være utgangspunkt for de refleksjonene som følger her.

Situasjonen i norske forsvarsarkiver

Det er ikke til å legge skjul på at kildesituasjonen i Forsvaret i etterkrigstiden i det store og hele er relativt begredelig. Tradisjonene for arkivhold og ikke minst sikring av eldre arkiver i Forsvaret har i stor grad vært dårlige fram til slutten av 1980-tallet. Særlig har arbeidet med å rydde i eldre arkiver vært preget av inkompetanse. Det har foregått omfattende kassasjoner, med det resultat at hele arkiver er blitt ødelagt.

Et illustrerende eksempel er arkivene etter Forsvarsstaben for perioden 1948-70. Forsvarsstaben var forløperen for den nåværende Forsvarets overkommando, og som sådan den øverste koordinerende fagmilitære stab i Norge i perioden. Arkivene er derfor av stor relevans for norsk forsvars- og sikkerhetspolitisk historie. Kassasjonene i institusjonens arkiver er imidlertid katastrofale. For det første er alle innkommende skriv brent for det meste av perioden. Kassasjonen ble visstnok foretatt ut fra det synspunkt at det ikke var Forsvarets oppgave å oppbevare materiale av fremmed proveniens. Dessuten ble det resonnerert som så at innkommende brev uansett finnes arkivert i kopibøkene hos utstedende institusjon og derfor vil være lett å finne andre steder. For det andre er også emnemappene brent, slik at

det med få unntak kun er registre og kopibøker som er bevart. Antakelsen her var at alle utgående skriv finnes i kopibøkene. Dette var nok også tilfelle de første årene etter krigen, men gradvis endret praksis seg, slik at kopibøkene i det store og hele kun inneholder korte følgebrev. Når kopiboka kan skilte med formuleringer av typen "Vi oversender her en grundig tyve-siders betenkning" om dette eller hint, så er altså selve utredningen tapt for alltid.

Arkivene over utredninger i Forsvaret er forresten et allment problem også der de relevante emnemappene *er* bevart: Jeg fant en gang en eske på Riksarkivet som inneholdt materiale om en hel rekke militære utredningsutvalg. Mappene viste seg å inneholde materiale om oppnevnelser, samt om sykdom og dødsfall blant utvalgsmedlemmene som hadde ført til at erstattere måtte utnevnes. Dessuten var *utvalgsmandatene* – oppdragene – upåklagelig dokumentert. Bare i to tilfeller hadde imidlertid den arkivansvarlige (eller den som i etterhånd ordnet arkivet) funnet grunn til å bevare et eksemplar av selve det ferdige produktet, utvalgenes *innstillinger*. Dette kunne nå i og for seg vært forståelig dersom dette var et rent administrasjons- eller personalarkiv, men utvalgsrapportene fantes ikke andre steder i det aktuelle arkivet heller; de var simpelthen ikke blitt bevart. Vi vet altså at spørsmål har blitt utredet, vi vet hvilke retningslinjer som ble lagt til grunn for utredningene, og vi vet hvem som var med. Hvem bryr seg vel om resultatet av prosessene når vi har alle disse nyttige opplysningene?

Den triste situasjonen i Forsvarets arkiver ble oppdaget av forskere fra det daværende Forsvarshistorisk forskningssenter (forløperen for det nåværende Institutt for forsvarsstudier) midt på 1980-tallet. Som en følge av dette ble det iverksatt kassasjonsstopp, og et utvalg under ledelse av professor Knut Einar Eriksen ble nedsatt for å undersøke omfanget av kassasjonene. Utvalget presenterte sin innstilling i 1990 (NOU 1990:7, "Forsvarets arkiver"). Etter dette har mye vært gjort for å etablere gode systemer for arkivbevaring i Forsvaret, og her har Riksarkivets Forsvarsarkiv (RAFA) spilt en viktig rolle. Jeg skal ikke komme inn på dette arbeidet ut over å gi honnør til det viktige arbeidet som Jørgen Marthinsen og hans folk har utført – og utfører.

Hvorfor dårlige arkiver?

Hva er årsaken til at det står så dårlig til med Forsvarets etterkrigsarkiver? Det finnes uten tvil personer både i Riksarkivet og i Forsvaret som har bedre forutsetninger for å besvare dette spørsmålet, men jeg skal likevel skissere noen mulige forklaringer.

For det første var gjenoppbyggingen av Forsvaret etter krigen i stor grad basert på et brudd med den nære fortiden – mellomkrigstidens nedbyggingsperiode. Ved fredsslutningen i 1945 dominerte fornemmelsen av å stå ved et vannskille. Siden fortiden huset få positive lærdommer, var man opptatt av å skue framover. I de påfølgende tiårene var da også Forsvaret i løpende vekst og utvikling, særlig på 1950- og 60-tallet. Stadige våpenteknologiske nyvinninger, framveksten av nye strategier og løpende endringer i organisasjonsstrukturene, førte til at kravet om å være *oppdatert* sto i fokus. På tross av – eller på grunn av? – hastigheten i reformene ble det lagt liten vekt på å sikre en institusjonell hukommelse. Snarere var holdningen at det bare var å kvitte seg med dokumenter som omhandlet foreldede problemstillinger. Med en litt pretensios formulering kunne det hevdes at slike holdninger var en refleksjon av etterkrigstidens allmenne moderniseringsideologi, og at denne moderniseringsoptimismen i Forsvaret medførte en særlig likegyldighet for løsninger som tilsynelatende var havnet på historiens skraphaug.

Det bør for øvrig nevnes at det lemfeldige arkivholdet ikke bare har skapt problemer for senere tiders historieskriving, men at det også fikk konsekvenser for Forsvarets organisatoriske utvikling i perioden. Et påfallende trekk gjennom de første tre tiårene av etterkrigstiden er nemlig at de organisatoriske reformene i Forsvaret beveget seg sirkler. Gjentatte ganger ble alternative organisasjonsformer gjenoppdaget og utredet på ny, på tross av at de samme reformer hadde vært grundig utredet, eller til og med forsøkt i praksis, et tiår eller to tidligere. Hjulet ble med andre ord stadig gjenoppfunnet.

For det andre har arkivtjenesten i Forsvaret vært underlagt overordnet ledelse fra fagmilitære uten kunnskap om arkivrutiner. Fordi offiserer flytter på seg i takt med karrierestigen, har det ofte vært liten kontinuitet i den overordnede ledelsen. På grunnplanet har det riktignok vært større stabilitet i form av sivilt kontorpersonale – ofte kvinner. Dette sivile personalet har imidlertid hatt få formelle eller praktiske muligheter til å protestere når

deres militære overordnede har beordret brenning av det de oppfattet som gammelt skrot. Man diskuterer i utgangspunktet ikke en ordre i Forsvaret, og underordnet kvinnelig kontorpersonale har i særlig liten grad vært i stand til å stille spørsmål ved pålegg fra sine militære sjefer. Samtidig har arkivpersonalet ofte hatt så liten innsikt i saksbehandlingen at de har kommet i skade for å feilarkivere enkelte skriv.

For det tredje førte stadige omorganiseringer, sammenslåinger og flyttinger av stabene til at arkivene til stadighet ble fysisk flyttet og omorganisert. I forbindelse med slike flyttinger er nok mye forsvunnet eller blitt kastet.

For det fjerde har en stor del av materialet vært *gradert*. Særlig på 1950- og 1960-tallet utviklet det seg en inflasjon i graderingsnivå, slik at store mengder materiale fikk svært høy gradering. Samtidig ble det etablert strenge standarder for oppbevaring av gradert materiale. Det å sitte på høygradert materiale var – og er – arbeidskrevende, siden det stadig kreves grundige optellinger av materialet for å sikre at ikke noe er forsvunnet. Brudd på reglene kunne få alvorlige konsekvenser for den enkelte. Tekniske krav gjorde lagerrommene kostbare, og oppbevaringskapasiteten var begrenset. Under store deler av den kalde krigen var dessuten rutiner og bestemmelser for avgradering usikre. I motsetning til i dag fantes det ikke rutiner for automatisk nedgradering etter en viss tid, og avgradering var i det hele tatt forbundet med stor tilbakeholdenhet. Alle disse faktorene trakk i én retning: Det var mest praktisk å kvitte seg med graderte dokumenter så snart det ikke var bruk for dem i det daglige arbeidet. Ytterligere et kompliserende element var at en del graderte dokumenter skulle destrueres når de ble avløst av reviderte utgaver, f.eks. gjaldt dette forsvarsplaner på ulike nivåer. Nye planer ble gjerne sendt ut med ordre om å brenne den gamle. En slik praksis forutsetter at den som utsteder planene bevarer et eksemplar av eldre planer i sitt eget arkiv. Det har dessverre ikke alltid vært tilfelle.

En femte forklaring på kassasjonene har vært framme i de senere års offentlige debatt, nemlig at militære og sikkerhetspolitiske arkiver kan ha blitt sanert for å skjule ubehagelige fakta fra fortiden. Med forbehold om at det er vanskelig å kjenne de eksakte motivene bak de enkelte destruksjonene, er det mitt personlige inntrykk at slike motiver bare i sjeldne tilfeller har spilt en rolle. Jeg tviler på om det har eksistert en vidtfavnende sammensvergelse for å fjerne materiale som viser at Forsvaret har drevet virksomhet på tvers av retningslinjer fra politiske myndigheter.

Det har nok forekommet at opplysninger er blitt slettet med hensikt, men i slike tilfeller regner jeg med at det først og fremst har vært for å beskytte enkeltpersoner mot kritikk i helt konkrete saker. Det kan i og for seg være alvorlig nok. Jeg vil imidlertid tro at kassasjonene vanligvis kan forklares med noe så prosaisk som ren inkompetanse: Opprydningsteam, gjerne bestående av pensjonerte offiserer uten særlige kunnskaper verken om historie eller arkiver, har brent det de har oppfattet som gammelt søppel, uten å vite hva de kvittet seg med.

Når dette er sagt, kan det imidlertid ikke utelukkes at en del saneringer kan føres tilbake til en generell skepsis i forhold til åpenhet og debatt omkring forsvarsspørsmål blant personer som fikk sin mentalitet formet av den kalde krigens hemmeligholdskultur. Det såkalte "need to know"-prinsippet er veletablert i Forsvaret: Man skal bare vite det man har konkret tjenestelig behov for å vite. Offentlig debatt med grunnlag i arkivfunn fra forskere og journalister har da vanligvis heller ikke virket som reklame for Forsvaret – gjentatte ganger har "avsløringer" av påståtte overtramp fra Forsvarets side vokst fullstendig ut av proporsjoner. Det er derfor mulig at noen fyrstikker har blitt tent med utgangspunkt i holdninger som "dette har ikke folk noe med", eller "dette har folk ingen forutsetning for å forstå". Mistanker om at enkelte saneringer har blitt foretatt på et slikt grunnlag, styrkes av at visse arkiver har blitt destruert når granskninger eller forskningsprosjekter har vært på trappene.

Konsekvenser for forskningen

Som sagt er det i de senere år foretatt en rekke tiltak for å hindre ytterligere kasseringer i Forsvarets arkiver. Som bruker må jeg imidlertid forholde meg til de saneringer som allerede er et faktum. Hvilke følger får disse kassasjonene for historikerens arbeid? Hvordan er det for en historiker å arbeide med ufullstendige arkiver?

Fra vedtak til realitet

Den generelle konsekvensen av sanerte arkiver, er selvsagt at det blir vanskelig å rekonstruere hendelsesforløp og beslutningsprosesser. Dette skaper spesielle vansker i en stor og komplisert etat som Forsvaret, ikke minst i forhold til tidsperioder der det har funnet sted en rekke organisatoriske reformer. En særlig utfordring er å beskrive veien fra politiske prinsippvedtak til praktisk implementering. Et karakteristisk trekk

ved Forsvaret som organisasjon er nemlig at vedtatte reformer har en tendens til å bli forpurret eller forvansket gjennom lange utredninger av hvordan vedtaket skal realiseres. Hvis man ikke er klar over dette, kan man i sin naivitet komme til å tro at hovedlinjene i Forsvarets virksomhet kan følges ved å studere Stortingsproposisjoner og påfølgende Stortingsvedtak. Dette er en felle jeg selv har falt i. I god tro har jeg flere ganger beskrevet en reform med ordene "Stortinget vedtok å opprette..." for senere å finne ut at en slik opprettelse aldri fant sted i praksis. Problemet aksentueres av at reformene følger som perler på en snor. Ikke sjelden har Forsvaret ennå ikke rukket å gjennomføre ett prinsippvedtak før det kommer et nytt. De reelle organisatoriske strukturene i Forsvaret har derfor befunnet seg i en permanent overgangsfase, der den fysiske virkeligheten til en hver tid ligger et sted langs en akse mellom et eldre vedtak som ikke er gjennomført helt etter intensjonene, et nyere vedtak som peker i en annen retning og en diskusjon om nok en framtidig reform. Tilgang til velordnede arkiver fra fagmilitære staber på ulike nivåer kunne gjort det mulig å finne ut hvorfor ulike prinsipielle vedtak ikke er blitt gjennomført, og hvem som har bidratt til å hindre gjennomføringen. Uten slike arkiver er det ikke en gang noen enkel oppgave å gi en eksakt beskrivelse av organisasjonen til en hver tid.

Liv og lære

En problemstilling som har vært mye oppe i offentlig debatt om norsk sikkerhetspolitikk, er samsvaret mellom deklarasjonspolitikk og operativ virksomhet, mellom retorikk og realitet. Norsk politikk på disse områdene har som kjent vært tuftet på prinsipper eller dogmer, deriblant basepolitikken, atompolitikken og restriksjoner på alliert virksomhet i Nord-Norge. De politiske beslutningsprosessene som utkrystalliserte seg i disse tesene lar seg relativt lett rekonstruere. Verre er det med spørsmålet om hvorvidt de ble etterlevd i praksis. Har Forsvarets virksomhet vært i samsvar med de politiske retningslinjer? Eller har retningslinjer blitt ignorert eller sabotert? Hvem har i tilfelle hatt ansvar for slike utglidninger? Uten gode arkiver lar slike spørsmål seg vanskelig besvare. Jeg nevner dette her, fordi det er viktig å understreke at også arkiver om praktisk virksomhet bør betraktes som bevaringsverdige, fordi de kan gi et bilde av hva man faktisk drev med; ikke bare hva man fikk beskjed om å gjøre.

Oppspinn eller fakta?

Norske medier har i perioder dvelt ved sensasjonspregede påstander om brudd på norsk base- og atompolitikk i vår nære fortid. Det kan dreie seg om hemmelige avtaler, skjulte militære lagre, illegitime øvelsesmønstre

eller tekniske installasjoner med fordekte bruksområder. Jeg er selv i ferd med å avslutte et prosjekt som delvis knytter seg til slike påstander, nemlig en studie på oppdrag fra Forsvarsdepartementet om norsk atomvåpenpolitikk i perioden 1945-70. Beskyldninger om brudd på norske selvpålagte restriksjoner kommer fra kilder med høyst forskjellig troverdighet. Noen utsagn er av en karakter som gjør at det kan være interessant å undersøke dem nøyere, mens andre umiddelbart virker lite troverdige. Støynivået i media er imidlertid sjelden i samsvar med påstandenes troverdighet, snarere er det en tendens til at de mest spektakulære og fantasifulle historiene tiltrekker seg mest oppmerksomhet. Dokumentarisk kildemateriale er en forutsetning for å gi en forsvarlig historiefaglig vurdering av slike påstander, og er det eneste som med noen grad av troverdighet kan legge uriktige påstander døde. Uten bevarte skriftlige kilder er det imidlertid svært vanskelig å skille skitt fra kanel. Sanerte arkiver øker dessuten offentlighetens mistanke om at noe er forsøkt skjult og kan bidra til å skape grunnlag for ytterligere fantasifulle påstander. Her er vi ved et kjernepunkt når konsekvensene av arkiv-kassasjoner skal drøftes: I mangel på skriftlige kilder kan et felt holdes åpent for spekulasjon.

Økt vekt på muntlige kilder

Når det gjelder historiske forhold der det fortsatt finnes overlevende aktører, kan man selvsagt benytte disse i mangel av skriftlige arkiver. Jeg skal ikke her gi noen lang utredning om metodikken omkring muntlige kilder. Vi kan imidlertid trygt slå fast at intervjuobjekter stort sett egner seg til å forklare om bakgrunnen for begivenheter og avgjørelser der hovedtrekkene er godt etablert med grunnlag i dokumentarisk materiale. Jeg bruker selv å teste mine muntlige kilder ved å stille dem spørsmål der jeg allerede besitter solid dokumentasjon om vedkommendes rolle og standpunkter i beslutningsprosessen. Resultatet er ofte nedslående.

Et annet problem er at biologiens jernlover fører til at det er tilfeldig hvilke aktører som faktisk er i live og kan bidra til historieskrivingen. Utvalget av intervjuobjekter kan derfor sjelden bli balansert. Dette fører til at historikeren lar seg friste til å spørre de tilgjengelige aktørene om saker der de selv ikke satt sentralt plassert i beslutningsprosessene. Det er imidlertid en risikabel strategi, særlig i forsvarssammenheng. Jeg har allerede nevnt "need to know"-prinsippet. Min erfaring er at dette prinsippet ble håndhevet med betydelig konsekvens i Forsvaret under den kalde krigen. Sjefen ved én flystasjon visste lite om hva som foregikk ved en annen på samme tid. De

fleste vet heller ikke mye om hva som skjedde ved en avdeling eller stab i tiden før de kom dit, eller i tiden etter at de forlot den. Underordnede har liten kunnskap om beslutningsprosessene i leddene over seg. Elementært, kanskje, men når arkivene er skrinne, fristes man til å spørre intervjuobjektene om ting de ikke har greie på, eller anvende uttalelsene deres på lengre tidsperioder enn det er dekning for.

Det er dessuten ikke til å komme fra at offisersmesser er ryktebørser *par excellence*. I miljøer med sterkt hemmelighold oppstår mange vandrehistorier. Intervjuobjekter mener ikke sjelden å ha hørt om hemmelige planer og skjulte beslutningsprosesser som ved nærmere undersøkelse viser seg å være historien om fjæra og de fem hønsene.

Rekonstruksjon av korrespondanse

Med dårlige arkiver blir det svært arbeidskrevende å rekonstruere korrespondansen mellom ulike parter. Jeg har allerede nevnt det problem at Forsvarsstaben har brent emnemapper. Dette er langt fra noe enestående eksempel – mange steder i Forsvaret har man bare bevart postjournaler og registre. I prinsippet er det dermed mulig å finne fram til brevene i avsenderens arkiv. Likeledes er det mulig å lete etter forsvunne vedlegg til utgående brev i arkivet til den institusjon som har mottatt dem. Slike leteaksjoner er imidlertid uhyre tidkrevende, og ikke sjelden er de resultatløse. Man skal være svært sikker på at et dokument er viktig før man setter i gang et slikt søk. Dessuten er ikke målrettet leting etter konkrete enkeltdokumenter den mest vanlige arbeidsformen blant historikere. Her skiller vi oss fra andre brukere av eldre arkivmateriale, enten det måtte være en saksbehandler som en sjelden gang dukker ned i et bortsettingsarkiv for å finne bakgrunnsdokumentasjon om et aktuelt spørsmål, eller en privatperson som trenger dokumentasjon i forbindelse med en erstatnings- eller pensjonssak. I slike tilfeller dreier det seg oftest om enkeltdokumenter. Historikere, derimot, ønsker som regel å gjennomgå større deler av et arkiv for å se hva som ligger der, og for å få et allment grep om institusjonens arbeidsmåte.

Vi historikere liker ofte å tenke at arkiver er opprettet for oss og har som hovedmål å fungere som kilder for vår forskning. Som nevnt har vi derfor ofte som utgangspunkt at arkiver burde skapes, organiseres og bevares først og fremst med våre behov for øye. Siden jeg står foran en forsamling av arkivarer, skal jeg derfor understreke at jeg er fullt klar over at arkiver i utgangspunktet etableres som en hjelp for den arkivskapende institusjonens

daglige saksbehandling, og at dette behovet selvsagt må stå i sentrum. Det er altså fullt mulig at de prinsippene som har ligget til grunn for arkivtjenesten i Forsvaret har vært funksjonelle og hensiktsmessige i de enkelte enheters daglige arbeid, på tross av at arkivene i ettertid er svært vanskelige å orientere seg i for den arme historiker. Med den slående mangel på institusjonell hukommelse som preger Forsvaret, tillater jeg meg likevel å tvile.

Uansett vil jeg ikke unnlate å framheve at for en historiker er *saksmapper* den uten sammenlikning beste kilde til å rekonstruere en saksgang. Den virkelig velorganiserte *dossier*, slik vi kjenner den f.eks. fra Utenriksdepartementets arkiv, er en sann glede å jobbe med. Her ligger alt relevant materiale som institusjonen besitter innenfor et saksfelt, kronologisk organisert med inngående skriv, kopier av utgående skriv samt interne notater. Hvis saken verserer gjennom flere år, vil saksmappen dekke hele saken løpende, eventuelt gjennom flere nummererte bind. Det er påført kryssreferanser til andre saksmapper. Slike mapper er nettopp organisert for at det skal være lett å sette seg inn i saksgangen for en nykommer. Særlig nyttig er tradisjonen med å sette opp små interne notater med en oversikt over sakens utvikling fram til dags dato og legge dem inn i mappene. Selvsagt er denne oversiktlige organiseringen av arkivet gjort med tanke på institusjonens egne saksbehandlere, men det er også en velsignelse for en historiker.

I Forsvaret har man imidlertid inntil denne dag operert med *emnemapper*, basert på emne kategorier ordnet etter et lett forvirrende desimalsystem som er blitt revidert flere ganger. Emnemappene avsluttes hvert år. Materiale med ulik gradering har vært plassert i ulike arkiver, selv om de omhandler samme sak. Når dette systemet kombineres med slapp arkivpraksis, utstrakt feilarkivering og kassasjoner, blir det svært vanskelig å rekonstruere en saksgang.

De uklare enkeltokumentene

Et spesielt problem i Forsvarets arkiver er at fragmenter fra den opprinnelige saksgang noen ganger lar seg oppdrive, mens hoveddelen av dokumentasjonen er gått tapt. Man får et glimt inn i en spennende sak, uten at det er klart hva som har skjedd. I norske forsvarsarkiver finnes mange slike frustrerende fragmenter. Noen ganger lar det seg gjøre å finne flere dokumenter og deretter legge et puslespill av fragmenter fra ulike arkiver. Andre ganger må man klare seg med ett dokument. Fire-fem setninger på et

papir får dermed status som den eneste skriftlige kilde i det som åpenbart har vært en lengre korrespondanse. Slike enkeltdokumenter kan være svært vanskelige å tolke. Ett eksempel er et avgradert dokument som en journalist hadde funnet i Utenriksdepartementets arkiv (*Nordlands Framtid*, 19.01.1998). Det dreide seg om et brev fra Forsvarsdepartementet i 1963, vedrørende planer for å motta kjernefysiske stridshoder i Norge. Brevet inneholdt noen kryptiske setninger om at forsvarsministeren er orientert om saken, noe som "vil fremgå av vedleggene". De aktuelle vedleggene fantes imidlertid ikke i mappen. Undertegnede ble kontaktet av avisen for å fortolke dette magre grunnlaget. Med det kildegrunnlag som sto til disposisjon på dette tidspunkt, måtte det nødvendigvis bli antakelser og spekulasjon.

***

Dette foredraget har vært et hjertesukk fra en som har brukt sin ungdoms beste år på å grave i Forsvarets arkiver. Som jeg advarte i innledningen, ble det på mange måter en klagesang. Jeg skal derfor avslutte med en noe mer positiv tone, ved å understreke at norske forsvarsarkiver på ingen måte er fullstendig rasert, selv om jeg kanskje har gitt dette inntrykket her. Noen saksområder er til og med godt dokumentert. Også etterkrigstiden vil få sin forsvarshistorie skrevet på bakgrunn av arkivstudier. Dessuten; der arkivene kommer til kort, står jo historikeren så mye friere til å tenke seg hva som *kan* ha skjedd.

Bidragstere til denne utgivelsen

<i>Harald Hals</i>	Statsarkivar, Statsarkivet i Oslo
<i>Sigurd Rødsten</i>	Førstekonsulent, Statsarkivet i Oslo
<i>Jørgen H. Marthinsen</i>	Avdelingsdirektør, Riksarkivet
<i>Vilhelm Lange</i>	Arkivar, Riksarkivet
<i>Lars Thue</i>	Professor, leder for Senter for næringslivshistorie, Handelshøyskolen BI
<i>Ole Kolsrud</i>	Førstearkivar, Riksarkivet
<i>Kjetil Skogrand</i>	Historiker/forsker, Institutt for forsvarsstudier

Norsk Arkivforum - tidligere utgivelser

- 1 (1980) Rapport fra Norsk Arkivseminar 1976 (Vang, Hedmark).
2 (1980) Rapport fra Norsk Arkivseminar 1978 (Søgne).
3 (1981) Rapport fra Norsk Arkivseminar 1980 (Rollag).
4 (1983) Rapport fra Norsk Arkivseminar 1982 (Inderøy).
5 (1985) Metodeutvikling i Arkivarbeidet. Festskrift til Carlo Larsen.
6 (1985) Rapport fra Norsk Arkivseminar 1984 (Fana).
7 (1986) Rapport fra Norsk Arkivseminar 1986 (Sola).
8 (1988) Andres A. Svalestuen: Medisinalvesenets sentraladministrasjon 1809-1940.
Anne Marie Bøhmer: Helsevesenet 1940-1983, en administrasjons-historisk oversikt.
Tor Breivik: Landbruksdepartementet 1940-1983.
9 (1989) Nils Johan Stoa: Arkivmateriale fra dansk-norske sivile sentral-institusjoner før 1814.
10 (1990) Rapport fra Norsk Arkivseminar 1988 (Hamar).
11 (1993) Jørgen H. Marthinsen: Ordningsskjemaer, serier og arkivskaper.
Liv Mykland: Et forspilt liv? (Foredrag på De norske historikerdagene 1992.)
Rolf Petter Amdam: Glassverker. (Foredrag på Norsk Arkivseminar 1990.)
Rapport fra Norsk Arkivseminar 1990 (Halvorsbøle).
12 (1996) Festskrift til Helge Paulsen.
13 (1998) Innlegg fra Norsk Arkivseminar 1993 (Tromsø), 1995 (Hurdalsjøen).
14 (2000) Norsk Arkivseminar 1998 (Rosendal).

Bestilling av tidligere utgivelser kan rettes til kassereren i Arkivarforeningen, for tiden Åse Lange, Riksarkiv-bygningen.